PC II 102/1942/1943

11981002052,4

COBISS 0

инв. бр. 2052/87

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1942/1943-14

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XIII, КН. 4.

2052/81

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XIII, FASC. 4.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1943

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.) 1

В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3) 26

Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2) 88

К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ 130

Рецензии и книжовни вести

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ. 153

Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ. 158

Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ 165

Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1842. — Рец. М. . 170

Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К Младеновъ. 171

Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ. 172

E. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ 173

Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ 176

Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Рец Д. Ярановъ 179

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ. 182

Френско резюме 183

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.) 1

В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3) 26

Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2) 88

К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ 130

Рецензии и книжовни вести

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ. 153

Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ. 158

Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ. 165

Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1842. — Рец. М. . 170

Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К Младеновъ. 171

Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ. 172

E. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ 173

Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ 176

Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Рец Д. Ярановъ 179

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ. 182

Френско резюме 183

TABLES DES MATIÈRES

Pages

Iv. Snégarov, L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida—Prespa avant là liberation de la Bulgarie (1878) 1

V. Doumev, Le parler de Vodèn (suite du № 3 de la Revue de Macédonien) 26

N. Mavrodinov, Voyage archéologique en Macédoine (suite du № 2 de la Revue de Macédonien) 88

K. Mirtchev, Lettres de Gotzé Deltchev 130

Comptes rendus et Nouvelles littéraires

Ch. Stanichev, Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov . . . 153

K. Mirtchev, La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Sofia 1942. Compte rendu de St. Stoikov . . 158

Informations de L'institut archéologique. T. XIV. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov 165

Revue du littoral Egéen, T. I, 1942. Compte rendu de M. 170

B. Tzonev, Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov 171

St. Karakostov, Le pioniers de la Renaissance macédonienne. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladenov 172

E. Petrovici, Daco-Slava (Extras din „Dacoromania“, X, 1943, p. II). Compte rendu de K. Mirtchev 173

Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Leipzig 1939,

Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitich betrachtet. Berlin 1941. . .

Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov 176

Werner Frauendienst, Jugoslaviens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov 179

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov 182

Communication des articles de la Revue en français 183

БЪЛГАРСКИЯТЪ ДУХЪ НА ОХРИДСКО-ПРѢСПАНСКАТА ЕПАРХИЯ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1878 ГОД.)

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Охридската епархия е твърде древна. Положително е известно, че тя съществувала презъ IV в. Нейниятъ епископъ Зосима участвувалъ въ голѣмия църковенъ съборъ, свиканъ противъ арианството въ Сердика (сега София) въ 343 год. Но още презъ първитѣ вѣкове на християнството въ гр. Лихнида (днесъ Охридъ) ще да имало християни и християнска община. Тоя градъ билъ важна станция на срѣдищния римски пѫть, наричанъ Via Egnatia, който съединявалъ Римъ съ Солунъ, Филипи (между Драма и Кавала), Неаполъ (днесъ Кавала), Византия и съ Мала Азия. Още въ апостолско време (I в. сл. Хр.) съществували голѣми християнски общини или църкви (Ἐκκλησίαι) въ Римъ, Солунъ и Филипи. До солунци и филипийци ап. Павелъ отправилъ послания очевидно, защото тѣ имали ржководно значение за християнската църква въ Македония и Илирия. Апостолъ Павелъ основалъ християнска община и въ южномакедонския градъ *Верия* (Беръ). Изобщо, както самъ казва, той проповѣдвалъ чакъ до Илирика (Римл. 15, 19), днешна Албания. Като имаме предъ видъ, че по Via Egnatia Римъ поддържалъ оживени съобщения съ Изтокъ, трѣбва да се приеме, за вѣроятно, че и римски християни (търговци, офицери, войници, чиновници) минавали презъ Лихнида и използували случая да запознаятъ лихнидци (свои познати) съ Христовата вѣра. Също и търговскитѣ сношения между Солунъ и Лихнида благоприятствували да се разпространява християнството въ Дасаретия, главенъ градъ на която била Лихнида. Съществува охридско предание, че *св. Еразъмъ*, епископъ отъ Антиохийската областъ (Сирия), проповѣдвалъ християнството въ Лихнида. Въ връзка съ това предание се намира култътъ на охридското население къмъ тоя Христовъ радетель, който по други легенди загиналъ мѫченически въ Италия въ началото на IV в. И днесъ сѫществува манастирче „св. Размо“ (близу до Охридъ, на пѫтя за Струга и Дебърца), гдето всѣка година на 2 юний ст. ст. се чествува паметьта на светеца.

Лихнидската епархия сѫществувала презъ V и VI в. Нейниятъ епископъ *Лаврентий* билъ защитникъ на православието, ако и да го преследвалъ византийскиятъ императоръ-монофизитъ *Анастасий* (491—518).

Следъ заселването на славянитѣ въ Македония и Илирия, християнската църква не изчезнала, а действувала като евангелски квасъ за духовното възраждане на новитѣ жители езичници. Въ времето на князъ Бориса (852—889, †907), Охридъ изпъкналъ като важно християнско срѣдище още преди идването на св. Климента. Въ църковния съборъ, свиканъ въ Цариградъ презъ 879 год. за тържественото възстановяване на Фотия за цариградски патриархъ, участвувалъ и охридскиятъ архиерей *Гавриилъ*. Св. Климентъ обаче съ своята учителска и пастирска дейность далъ апостолска основа на Охридската епархия, която станала драгоценно украшение на Българската църква и люлка на българската духовна култура, защото по вдъхновение на св. Климента тамъ се появили хиляди носители на животворна свѣтлина. Отъ времето на Самуила българската патриаршия, обявена за унищожена отъ византийския императоръ Иванъ Цимисхи (972 год.), мѣстейки се отъ градъ въ градъ, най-после намѣрила здрава опора въ Охридъ, който отъ тогава близу осемь вѣка билъ духовно срѣдище на българския народъ. Наистина Охридската архиепископия-патриаршия си служела и съ гръцкия езикъ, нейни иерарси, особено въ византийско време, били по народность гърци, но при все това и тѣ, както охридскитѣ свещеноначалници негърци, носѣли знамето на България, наричали се и били наричани, както е известно, архиепископи на цѣла България (πάσης Βουλγαρίας). Следъ унищожението на Охридската патриаршия (1767 год.), фенерското влияние изобщо било по-слабо въ Охридската епархия, отколкото въ други български епархии. Нейното българско население не е забравило, че неговата църковна независимость била отнета отъ цариградския патриархъ. Отначало Охридъ направилъ опитъ да възстанови своята духовна независимость. Цариградската патриаршия твърде понизила неговото църковно достоинство, лишила го дори отъ правото да бжде официално срѣдище на отдѣлна епархия, като първенъ го подчинила на драчкия митрополитъ, а после го присъединила къмъ Прѣспанската епархия или по-точно слѣла Охридската епархия съ Прѣспанската подъ название Прѣспанска архиепископия и после митрополия. Но Охридъ изтърпѣлъ съ гордость това външно унижение. Самитѣ „прѣспански“ гръцки владици чувствували, че тоя градъ е сърдцето на тѣхната епархия и тамъ било седалището имъ, та въ действителность тѣ били охридски митрополити, ако и да се титулували ὁ Πρεσπῶν (прѣспански). Следъ смъртьта на прѣспанския архиепископъ *Партений*, въ м. май 1771 год. Цариградската патриаршия поставила иеромонаха *Исаия* на овдовѣлата „светейша Прѣспанска архиепископия“.[1] Изглежда, че *Исаия Прѣспански* скоро се сближилъ съ ония охридчани, които копнѣели за възстановяването на Охридската патриаршия. Той билъ обвиненъ отъ Фенеръ, че подбуждалъ архиереитѣ въ другитѣ епархии на бившата Охридска патриаршия, както и паството, противъ Великата църква (Царигр. патриаршия), очевидно съ цель да бжде възстановена автокефалната Охридска патриаршия. Но, както преди години посочихъ въ сп. „Македонски прегледъ“ (год. IV, кн. 1, стр. 28—30, статия Градъ Охридъ),

---

[1] Патриаршескиятъ протоколъ за неговия изборъ гласи: † Τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς πρεσπῶν ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κὺρ παρθενίου τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος, καὶ πρὸς τὰς αἰωνίους μονὰς μετικίσαντος (sic), ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες συναδελφοὶ ἀρχιερεῖς προτροπῇ, καὶ ἀδείᾳ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καὶ δεσπότου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πριάρχου κυρίου κυρίου Θεοδοσίου, συνεισελθόντες ἐν τῷ πανσέπτῳ πριαρχικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου, καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλόμενοι εἰς εὕρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἀξίου καὶ ἁρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεξομένου τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον, καὶ ἀρχιερατικὴν προστασίαν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, πρῶτον ἐθέμεθα τὸν ὁσιώτατον ἐν Ἱερομονάχ.(οις) κὺρ Ἡσαΐαν, δεύτερον δὲ τὸν Ἱερομόναχ(ον) Ἰγνάτιον, καὶ τρίτον τὸν Ἱερομόναχ(ον) ματθαῖον, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα κατεστρώθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χυ Ἐκκλησίας εἰς μόνιμον, καὶ διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐν ἔτει σρίῳ (σωτηρίῳ) αψοαῳ κατὰ μῆνα μάϊον ἐπινεμήσεως $δ^{ης}$. Следватъ подписи на избирателитѣ-архиереи (7): Герасимъ Кизички, имащъ и мнението на ираклийския Методий, никомидийския Никифоръ, никейския Антимъ, халкидонския Партений, деркоския Дионисий и брусенския (πρόεδρος) Мелетий; дръстърски Григорий, имащъ и мнението на пловдивския Самуилъ; тивериополски Анания (?) и др. Тоя протоколъ е вписанъ въ VI кодексъ на Цариградската патриаршия, стр. 33. Снехъ преписъ въ 1938 год., когато работихъ въ библиотеката на Царигр. патриаршия.

Цариградската патриаршия своевременно и бърже потушила това движение. Исаия щѣлъ да бжде строго наказанъ, но билъ опростенъ, следъ като се разкаялъ и далъ на патриаршията писмено обещание отъ 29 октомврий 1776 год., че ще й бжде напълно послушенъ и ще пази нейнитѣ привилегии. Тогава Цариградската патриаршия присъединила Охридската епархия къмъ Прѣспанската и я държала въ тоя видъ и презъ XIX в.

Презъ време на фенерското иго гръцкиятъ езикъ се разпространявалъ повече или по-малко и въ Охридско-Прѣспанската епархия (най-вече въ градскитѣ училища и храмове), но въ кжщитѣ и на пазара българската речь се лѣела свободно и се налагала дори на турцитѣ, които имали търговски и други отношения съ християнското население. Въ Охридъ свещеницитѣ, ако и да имали гръцко образование, ревниво пазѣли своята родна речь. Сакеларий *Стефанъ* добре владѣелъ бащиния си български езикъ. Поради това презъ априлъ 1793 год. москополскиятъ книжовникъ сакеларий *Даниилъ*, съставитель и издатель на четиреезичния речникъ, се обърналъ къмъ него *да му преведе на български* единъ кратъкъ речникъ, който щѣлъ да изпрати въ Венеция за напечатване.[1])

Охридскиятъ митрополитъ *Калиникъ*, който управлявалъ повече отъ 40 години (1801—1843), билъ родомъ гръкъ отъ Галиполи, съ гръцко образование и ученолюбивъ. Въ своя домъ въ Охридъ той ималъ библиотека, нѣкои книги отъ които имахъ случая да видя миналата година въ една българска кжща. Той залѣгалъ да се уредятъ гръцки училища въ епархията му и главно въ Охридъ. Но при все това въ негово време охридското общество живѣело съ съзнанието, че просвѣта трѣбва да се добива на роденъ, български езикъ. И митрополитъ Калиникъ не е могълъ да се бори срещу тоя копнежъ на своето паство. Както ни увѣрява Кузманъ Шапкаревъ, свещеницитѣ въ Охридъ често сж чели евангелието на български (охридски говоръ) и дори въ присжтствието на митрополита Калиникъ нѣкои учители (Димитъръ Миладиновъ и др.) сж произнасяли проповѣди на български. Попъ

---

[1]) Ἰδοὺ στέλνω μὲ τὸν παρόντα Δημήτριον (новъ учитель въ Охридъ) ἓν σύντομον λεξικὸν διὰ νὰ τὸ μεταγλωτίσῃς βουλγαρικά (вж. м. ст. Гр. Охридъ, сп. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 3, притурка).

Анастасъ пъкъ извършвалъ църковна служба на охридски говоръ (срв. м. ст. Гр. Охридъ, въ сп. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 31). Охридскитѣ българи понѣкога не се интересували отъ грѫцкото училище, както се вижда отъ посланието на митрополита Калиникъ отъ 24 августъ 1840 год. до паството си (вж. с. тамъ Мак. прегледъ год. IV, кн. 3, стр. 89—90). Изобщо насажданиятъ отъ фенерскитѣ владици гърцизъмъ не е пустналъ корени въ Охридъ, който въ християнския си дѣлъ оставалъ български по езикъ, битъ и обществени стремежи. Притежавамъ единъ *помѣникъ*, съставенъ на 29 ноемврий 1839 год. на грѫцки отъ нѣкой охридски енорийски свещеникъ. Записани сѫ личнитѣ имена на членоветѣ отъ кѫщитѣ въ неговата енория, изглежда около църквата Св. Климентъ и Горна Порта (махала Панданосъ и Димитри махала). Повечето имена сѫ църковни[1]), но се срѣщатъ и много народни имена (по произходъ или по форма[2]).

---

[1]) Мѫжки имена: по-често Анастасий, Ангелъ, Апостолъ, Георги, Димитъръ, Илия, Иоакимъ, Иоанъ, Константинъ, Михаилъ, Наумъ, Никола, Сава, Симеонъ, Стефанъ или Степанъ, Христо; следъ това Аврамъ, Алексий и Александъръ, Андроникъ, Антоний, Василий, Герасимъ, Григорий, Евтимий, Захария, Иосифъ, Климентъ и Климо, Козма, Лазаръ, Мануилъ (рѣдко), Меркурий (1 пѫть), Пантелеймонъ, Петъръ, Прокопий, Сотиръ, Спиридонъ и Спиро, Ставри, Теодоръ, Теофилъ, Теохари, Тома, Филипъ, Фотий (рѣдко) Хараламний, Христодулъ, Христофоръ, Яковъ, Янаки. *Женски имена*: по-често Агни и Агния, Ана, Анастасия, Ангелина, Арсана (отъ Арсения?), Биада (μπιάδας, може би съкращение на 'Ολυμπιάδα), Василикия, Деспина, Евгения, Екатерина, Елисавета, Зографина, Мария, Параскева; после Александра, Аргира, Виктория (1 пѫть), Елена и Лени, Ефросина, Захарина, Кирияки, Магдалина и Магда, Марта, Марина, Мартира (μαρτύρας 1 пѫть), Петра, Санта (отъ Хрисанта), Северина, София, Сотира, Теодора, Теоница (θεόνιτζα), Фания и Теофания, Фима (отъ Ефимия), Флоринтия (φλωριντίας 1 п.), Фотини Хриса, Хрисавги (нѣколко пѫти). Срѣщатъ се още Диаманти, Зафиръ, Триантафилъ, Авлана (αὐλάνης), Зафира, Малама (μαλάμας често) Моска (μόσχας често), Селвия.

[2]) Блаже и Блажо, Бильо (μπίλιο), Богоя (μπόγοϊα), Богданъ, Божко, Велянъ, Волканъ, Гьорше, Гюро, Димче, Дойчинъ, Иванъ (ἰβάνȣ), Йовче (Ἰόφτζε), Карафилъ, Китанъ, Крайно (κραΐνο), Кърстанъ (καρστάνȣ), Мано, Манче, Мате, Менко, Милко (μίλκȣ), Милославъ (μιλοσλάφ), Мирче, Митре, Мише, Неданъ, Недѣлко, Огненъ, Пейданъ, Пейчинъ, Петко, Сарджо, Секула, Смугре (σμύγρε), Спасъ, Станче, Стойче, Стоянъ, Стрезо, Тасе, Трайче, Траянъ и Траянче, Томчинъ, Трено, Тримче, Търпо, Фиданъ, Цвѣтко, Шурбанъ.

Алтъна (ἀλτάνης), Афентерица (ἀφεντερίτζας), Бисера (μπίσερας), Биляна (μπιλιάνας), Божана (μποζάνης), Боя (μπόιας), Бояна (μποϊάνης), Велика, Веля, При това съставительтъ на тоя поменикъ означилъ фамилнитѣ имена на семействата тъй, както се изговаряли на български отъ охридчани, безъ гръцкото окончание род. п., както би трѣбвало за съгласуване съ предпоставения гръцки членъ τοῦ. Така сѫ наречени повече отъ 40 семейства:¹) Салата,

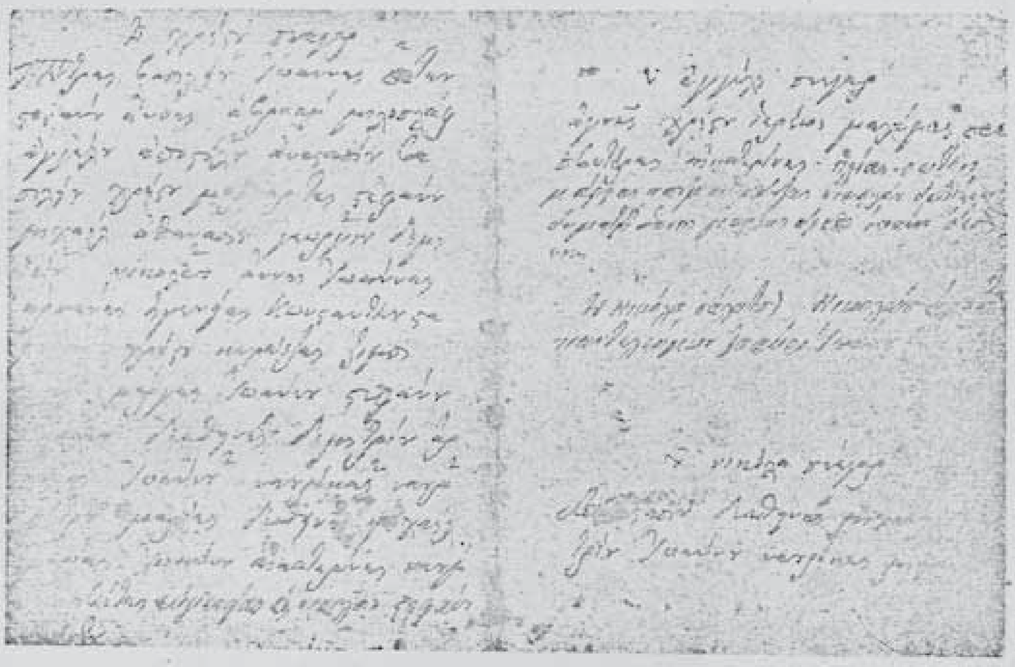

'Охридски поменикъ отъ 1839 г.

Войда (βόηδας), Гелка (γιέλκας), Геля, Гарка (γάρκας), Голоба (γόλομπας), Гюла, Гюргя, Дафина (δαφίνας), Дена, Доста, Дуна, Еленица, Зимбиля, (ζιμπίλιας), Златка (ολάτκας πρεσβυτέρας), Калина, Калица (καλλίτζας), Кърста, Лимона, Малка (μάλκας), Менка, Меглена (μεγλένας), Милка, Митра, Наумка (често), Невена (νεβένας), Неда, Неранча (νεράντζας), Нова, Пауна (παγώνας, παύνας) Руда (ρύδας), Ружа (ρύζιας), Севда, Сирма, Стамена, Стана, Стойка, Стойна, Стоянка, Струма, Тренда (τρέντας), Цвѣта, Шута (σύτα), Яна (ίανας). Срѣщатъ се и имена Трада (τράδας), Каса (κάσας), Ракида (ρακίδας).

¹) τὰ ὀνόματα τοῦ Σάλατα, τοῦ δίμτζε σκοπάκ, τοῦ ναῦμ σκοπάκ, τὰ ὀνόματα τοῦ μπότλε, τοῦ γιόργι κάρτζε, τοῦ τάσε λίμοντζε, τοῦ στάσεηκ (Стасеикъ), τοῦ ἰανάκι πάηταλ, τῆν γιορσεήτζας (Гюршейця), τοῦ ἰόφτζε σιέρμπαν, τοῦ καρστάνι φίλιπτζε, τοῦ ἀλήμπαταλ, τοῦ φίλιπτζε, τοῦ χρήστο στέπαντζε, τῆς ρομπεήτζας ναῦμ σνέγαρ, τοῦ χρήστου σνέγαρ, τοῦ ἀγγέλη σνέγαρ, τοῦ νικόλα σνέγαρ, τοῦ παπᾶ χρήστου μήζω, τοῦ σταῦρε μπατάλτζε, τοῦ πεητζίνι, τοῦ τζαμίση ἰόφτζε, τοῦ πίντο, δημητρίου πίσιν, τοῦ παπᾶ κότζω, τοῦ τράιαντζε κουίσυμτζῆ, τοῦ στέφο πα κώτζου, τοῦ παπᾶ τάρπτζε, τοῦ στόητζε δάρβαρ, τοῦ ἀναστάσι ζαράχιντι, τοῦ Κώτε ζαράχιντι, τοῦ νούρεηκ (нуреикъ), τοῦ κότζι σύζουντζε, τοῦ χατζῆ Σῶκε (Шоке), τοῦ μαστόρου Νικόλα, τοῦ στέφο λίκδο (Лигдо), τοῦ όγνενὶ δαρβάρ, τοῦ τρίμτζε, τοῦ Μάννουηλ Κόσιστα, Ἄντων σαρατζ, Νασὺμ τότζκο (др. рѫка), τοῦ δόητζιν, τοῦ γιόρε, τοῦ κότε μόμιρ, τοῦ Νασὺμ καλαητζῆ, κουρλιάνοηκ (др. р.), τοῦ καρστάνου Ἰάνισηκ, βασιλ

Димче Скопакъ, Наумъ Скопакъ, Гьорше Скопакъ, Гйорги Карче, Никола Пайталъ, Тасе Лимонче, Йофче Шурбанъ, Кърстанъ Филипче, х. Христо Кецкаръ, Наумъ Снѣгаръ, Христо Снѣгаръ, Ангеле Снѣгаръ, Никола Снѣгаръ, Ставре Баталче, Пейчинъ, Пинто, Димитъръ Писинъ, Нуре(в)икъ, Коче Узунче, Хаджи Шоке, Огненъ Дърваръ, Наумъ Точко, Курляно(в)икъ, Кърстанъ Яно(в)икъ и др. Съставительтъ на поменика, нѣма съмнение, си служелъ за писане съ грцкия езикъ,

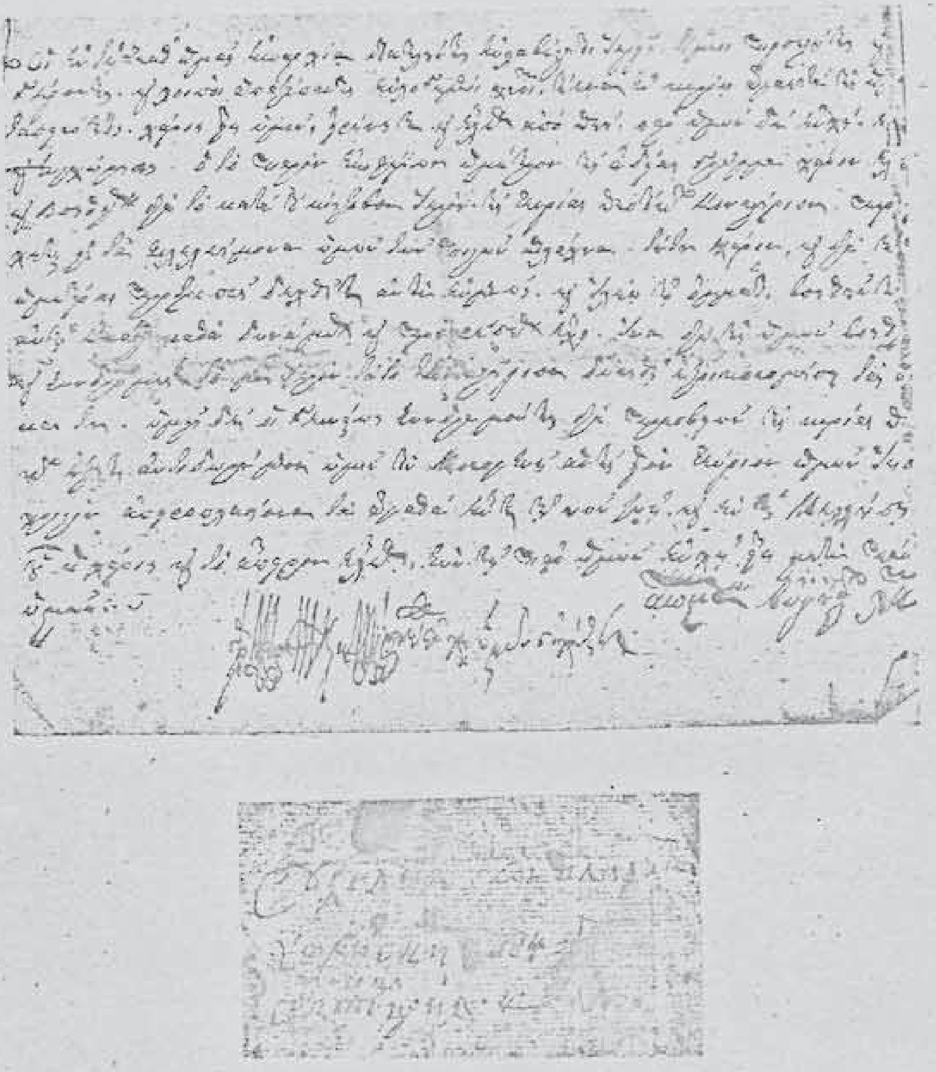

„Сингелия“, издадена отъ охридския митрополитъ Калиникъ въ 1842 год.

ἀρναούτ, τοῦ ζάρο σίμοντζε, τοῦ νικόλα ῥιμπάρ, τοῦ γιάτζε, τοῦ πέτρε βόλκα, τοῦ Ἰωσὴφ μπάλοτκ, τοῦ σταμου τσερετζῆ.

Нѣкои отъ имената съ съставка оглу сѫ предадени съ грцко родително окончание ων въ съгласие съ члена τῶν: τῶν παπινόγλιδων, τῶν ζαμτζόγλιδων; също: τοῦ παπᾶ χρίστου μύζου, τοῦ ζέρου.

но общувалъ съ народа на родния си говоръ, влиянието на който не могълъ да избѣгне, когато предавалъ на гръцки имената на охридскитѣ домакинства. Въ сѫщия поименикъ тукъ-тамъ сѫ добавени имена отъ друга рѫка, вѣроятно пакъ отъ свещеникъ (по-младъ), който билъ по-малко упражненъ въ гръцкото писмо, но като че проявявалъ по-голѣмъ стремежъ да спази изискванията на гръцката граматика. При все това и той силно отстѫпвалъ на българския си роденъ говоръ.[1]

Още до срѣдата на XIX в. охридски младежи живо се интересували отъ българската книга и се научили да пишатъ на своя роденъ езикъ съ църковнославянско писмо,[2] усърденъ разпространитель на което билъ *Павелъ* отъ с. Галичникъ (после Партений Зографски), ученикъ на Димитъръ Миладиновъ.[3] Въ охридскитѣ села църковното славянско писмо било още повече разпространено и гръцката грамотность едва ли била позната. Въ Охридъ намѣрихъ „сингелия", издадена на гръцки езикъ отъ „прѣспанския" (охридски) митрополитъ *Калиникъ* на 31 августъ 1842 год. за събиране помощи въ Охридската епархия за кичевския манастиръ *Пречиста*.[4] На

---

[1] Писалъ: τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰωάννου σκοπάκι, но и τοῦ γιόργε σκόπακ; τοῦ χατζή κατζκάρη, τοῦ δήμτζουΤάντζου, но на с. стр. τοῦ Νικόλα παητάλ; τοῦ Ναούμ πισίνου, τοῦ χατζή στεφάνου, но τοῦ Νικόλα σάλατα, τοῦ Κώτε Ζαράχιντι τοῦ τραΐτζε ῥέκαλλι, τοῦ Μάννουηλα Κόσιστα, τοῦ Γεώργι στρουγάνου, τοῦ πέτρε, βέλκα. Трета рѫка писала съ хубавъ почеркъ; Ναούμ τότζκο.

[2] Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, 1, стр. 33 (Ангеле Групчевъ, Христо Узуновъ, Михаилъ и Стефанъ Кошутови, Василъ Кецкаровъ).

[3] Срв. с. тамъ.

[4] Οἱ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίᾳ διατελοῦντες εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, τίμιοι προεστῶτες καὶ Γέροντες, καὶ λοιποὶ ἁπαξάπαντες εὐλογημένοι χνοι (= χριστιανοί). τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος. χάρις εἴη ὑμῖν, εἰρήνη τε καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις. ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον τῆς ἀδείας Γράμμα χάριν ἐλέους καὶ βοηθείας διὰ τὸ κατὰ τὸ κίτζοβον Ἱερὸν τῆς Κυρίας Θεοτόκου Μοναστήριον, περιέρχεται εἰς τὰ φιλελεήμονα ὑμῶν τῶν πιστῶν σπλά(γ)χνα. τούτου χάριν, καὶ διὰ τῆς ἡμετέρας προτροπῆς δεχθεῖται αὐτὸν εὐμενῶς, καὶ Ἱλέῳ τῷ ὄμματι βοηθοῦντες αὐτῷ ἕκαστος καθὰ δυνάμεως καὶ προαιρέσεως ἔχει, ἵνα διὰ τῆς ὑμῶν βοηθείας καὶ συνδρομῆς, τὸ μὲν Ἱερὸν τοῦτο Μοναστήριον δυνηθῇ ἐξοικονομήσει τὰς ἀνάγκας του, ὑμεῖς δὲ οἱ Γενναίως συνδραμόντες διὰ πρεσβείων τῆς κυρίας Θεοτόκου ἐξῄτει ἀντιδωρούμενον ὑμῖν τὸν Μονογενῆ αὐτῆς υἱὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπηροπλασίονα τὰ ἀγαθὰ ἔν τε τῇ νῦν ζωῇ, καὶ ἐν τῇ Μελλούσῃ. οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος, σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ εἴη μετα πάντων ὑμῶν.

$\overline{αωμβ}^{ω}$ Αὐγούστου $\overline{λα}^{η}$
† ὁ Πρεσπῶν Καλλίνικος ἐν Χῷ ὑμῶν εὐχέτης

обратната страница е означено на български съ църковнославянско писмо (смѣсено е съ бързописни букви), какъвъ документъ е тая грамота и кога е получена: Gs(н)гелиѧ ѿъ владиката Хωрискй 1842 годниа месеца септекриѧ. 4: день. Тоя надписъ ще да е билъ поставенъ отъ самото лице, което получило препоржчителното писмо на митр. Калиника и може би било свѣтско лице отъ нѣкое село на Дебърца, съседна съ Кичевско и духовно свързана съ кичевския манастиръ „Пречиста“.

За разпространението на българската грамотность въ Охридъ и епархията му се грижелъ и ученолюбивиятъ охридчанинъ *Иоанъ Димитриевичъ*, който издавалъ въ Цариградъ книги на „славено-болгарскій“ езикъ, като ги печаталъ въ печатницата на Цариградската патриаршия. Негови книги се употрѣбявали и въ Охридъ. Въ 1844 год. той се срещналъ съ руския ученъ В. Григоровичъ и му се представилъ за *българинъ отъ Охридъ*. (Григоровичъ го нарича „Болгариномъ Іоанномъ Димитровичемъ, родомъ изъ Охриды“).1) Въ изданията си той се нарича Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ2) или Иоаникий Охридянинъ3), Иоанъ Х. Охридски4. Така се засилилъ интересътъ къмъ българската книга. Кузманъ Шапкаревъ направилъ опитъ да въведе или, както той ни увѣрява, въвелъ да се изучава българскиятъ езикъ въ стружкото училище, гдето билъ учитель отъ 1856—1859 год. Въ това време въ Охридъ имало вече и енорийски свещеници, които пишели съ българско писмо. Такъвъ билъ младиятъ тогава свещеникъ Георги Икономовъ, който знаелъ и гръцки. Той притежавалъ гръцка църковноправна книга Πηδάλιον (II изд., Атина 1841) и на нея (на втория преденъ празенъ листъ) отбелязалъ на *български* на 25 май 1860 год., че „Ова книшка що се наречатъ по славянски Кромчию надлѣжитъ“ нему.5)

---

1) Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, II изд., стр. 8.

2) Въ книгата „Първоначална наука за должностите на человѣка“. Преводъ отъ гръцки, Цариградъ 1844; „Служебникъ малій“, Бѣлградъ 1845.

3) Въ „Грамматика зи славянскій ѧзыкъ“; Цариградъ 1850.

4) Въ „Пасхаліѧ“, Цариградъ 1869. За тия книги срв. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., София 1931, стр. 48—49.

5) Книгата се пази въ неговата кжща заедно съ други гръцки книги, които принадлежали на баща му икономъ попъ Константинъ. Въ книгата Διάλογος ἐκκλησιαστικὸς ἀρχιερέως καὶ κληρικοῦ отъ солунския архиепископъ Симеонъ (Лайпцигъ 1791), на първия листъ следъ заглавния, е записано: ἐκ τῶν τοῦ Οἰκονόμου πα Κωνσταντίνου πα Νασομ σκευοφύλακος ὁ ἀποβιώσας αὐτό

Обаче българската грамотность не могла да изтика лесно гръцкото писмо, което много охридски деца и младежи усвоявали чрезъ гръцкитѣ училища въ Охридъ. Започналата църковна борба ги отдалечавала отъ гръцкото влияние. Димитъръ Миладиновъ, като учитель въ Охридъ, преподавалъ старогръцка литература, като превеждалъ текстоветѣ предъ ученицитѣ си на български езикъ (охридски говоръ). Съ това неговитѣ ученици придобивали навикъ да пишатъ съчинения на *своя бащинъ езикъ* съ *гръцко писмо*. Когато въ Охридъ се открили български училища (отъ 1859/1860 год.), българската книга станала общодостѫпна, но ония ученолюбиви охридчани, които имали „елинско“ образование, вече възрастни и заети съ своитѣ занаяти или търговия, не могли да отдѣлятъ време, за да свикнатъ да пишатъ съ българско писмо и продължавали да си служатъ съ гръцкото писмо, съ което често изразявали и своето народностно (българско) съзнание. *Димитъръ Миладиновъ* събиралъ народни пѣсни и ги записвалъ съ гръцко писмо. Сѫщо така правѣлъ отначало и *Кузманъ Шапкаревъ*. Това охридско поколѣние обичало бащиния си езикъ и своя родъ, тѫжело за изгубената светиня — Охридската патриаршия и копнѣело да види своя народъ духовно свободенъ. Къмъ това поколѣние принадлежалъ и *Григоръ Пърличевъ*, който, освободенъ отъ елинската омая, трогателно изразилъ общата скръбь за Охридската патриаршия съ пѣсеньта си „Въ хиляда и седумъ стотинъ, шестдесеть и второ лѣто“ и далъ силенъ тласъкъ на борбата за независима Българска църква не само въ Охридъ, а и въ други съседни български градове. Пламененъ родолюбецъ билъ и единъ другъ охридски елинистъ — *Георги К. Бодлевъ*. По неизвестна още за мене причина, презъ пролѣтьта на 1863 год. той се намиралъ въ Гърция, но гръцкото общество му било чуждо и се вълнувалъ отъ силно българско чувство. Високъ изразъ на своето българско съзнание той далъ въ своето писмо отъ 13 май 1863 год., отправено отъ гр. *Ламия* до Анастасъ (Тасе) Робевъ (Ῥέμπη) въ Охридъ и жена му Фотина. Писмото сега се пази въ Софийската народна библиотека, на която д-ръ Ангелаки

ἀσυγχώρητος. Сѫщо и въ рѫкописна псалтикия, озаглавена „Ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας τῶν νέων ποιητῶν ἥτις περιέχει μαθήματα ὡραῖα καὶ τερπνά, ἀρχομένη ἐκ τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας“ : καὶ τόδε ἐκ τῶν τοῦ οἰκονόμου πα: Κωνσταντίνου — Ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψα.

Робевъ отъ Битоля преди нѣколко месеци го подари заедно съ други писма. Георги К. Ποτλῆς (така се наричалъ) написалъ това писмо на охридски говоръ съ грѫцка азбука. То се състои отъ два дѣла: единиятъ е съ обрѫщение до Анастаса Робевъ, другиятъ — до жена му Фотина, братовчедка на Георги Бодлевъ. На първия той пише между друго за охридския митрополитъ *Мелетий*, за вдигането на когото тогава охридчани водѣли голѣма борба. Той разбралъ отъ киръ *Анастасъ Шурбановъ* (Ἀνάστασα Σιȣ̈ρμπανοφ), че се сторила σκȣ́πστινα (ὁμόνοιά) βο νάσιάτα τατκόηνα. ἠ σὸ Ἅγιον πρεοπῶν Κύριον Κύριον Μελέτιον σε μπλαγογλέδατε. ἠ ὅτι σφίτε στάρη ἀντιπάθειαι σε ζακόπαα γλόμποκο μόσνε, η νε καὶ σέ ὀτκόπαατ κέσκε!! ἠ ἄκο δά τέ κάμπȣλ ἠ νέγόατα μόλιτβα νέκα δόσεγνητ ἠ δό μενε γρεσνεγο δόμπορ ρίσιανην ἠ δεσνίστατα[1]) νέκαια σπρέστρητ ἠ νέκα νὶ μπλαόσσητ. ἠ ζά στάδοτο δὰ πέτσαλητ κακο βίστινσκοι δφτσιαρ. Едва ли имало помирение между охридчани и Мелетия, както чулъ Г. Бодлевъ, следъ изгарянето на митрополийската сграда въ Охридъ (бившата патриаршеска палата) въ 1862 год. и следъ мѫченишката смърть на Димитъръ и Константинъ Миладинови[2]). Но за насъ е важно неговото съобщение, че отъ чужда земя той живо се интересувалъ отъ църковната борба въ своето отечество и би се радвалъ, ако митрополитъ Мелетий се грижелъ за стадото си като истински пастиръ.

Г. Бодлевъ завършва писмото си съ изразъ на култъ къмъ своето отечество, като нарича българския езикъ *свещенъ*. Κύριε ἀναστάσιε ζὰ δα νε γό ζαμπόρααμ σφετένιοτ μπȣλγαρσκη ιάζηκ τί πίσιαμ ζὰ δὰ μπλαγόδαραμ βασι ȣ̈ση σο μόητε σμέρνη πησμα (кирие Анастасие, за да не го забóраамъ светéниотъ бýлгарски я́зикъ ти пи́шамъ за да благóдарамъ вáши ýши со мóитѣ смéрни пи́сма).

Отъ тоя типъ родолюбци билъ и охридчанинътъ — добъръ елинистъ Ἰω. Σαπουνᾶς (Ио. Сапуновъ или Σαπουντσῆς[3]) Сапунджиевъ). Той пребивавалъ въ Атина презъ 1864 год. и оттамъ живо следѣлъ борбата на своя народъ срещу Фенеръ и изпращалъ въ Битоля, Цариградъ и Охридъ гръцки и френски вестници съ известия за работитѣ въ отечеството му.

---

[1]) Погрѣшно вм. δεσνίτσατα.

[2]) Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, кн. 2.

[3]) Така е нареченъ въ списъка на спомоществователитѣ за съчинението на М. Димица Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας, Атина 1859.

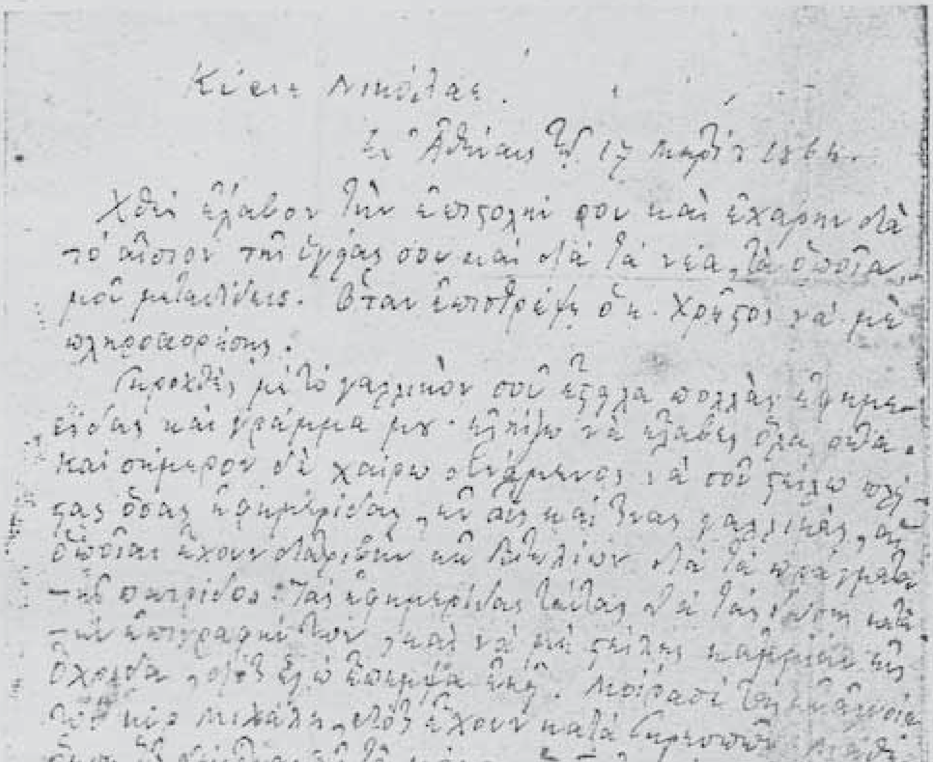

Κύριε Νικόλαε.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαρτ. 1864.

Писмо на И. Сапунджиевъ, изпратено отъ Атина

За тая му дейность узнаваме отъ едно негово писмо, написано на гръцки езикъ въ Атина на 17 мартъ 1864 год., до Никола папа Стефану (попъ Стефаниевъ)[1]) въ Γιαγτζῆ χάνη въ Цариградъ.

Писмото гласи:

Κύριε Νικόλαε!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαρτίου 1864.

Χθὲς ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σου καὶ ἐχάρην διὰ τό αἴσιον τῆς ὑγείας σου καὶ διὰ τὰ νέα, τὰ ὁποῖα μοῦ μεταδίδεις. Ὅταν ἐπιστρέψῃ ὁ κ. Χρῆστος νὰ μὲ πληροφορήσῃς.

Προχθὲς μὲ τὸ γαλλικὸν σοῦ ἔστειλα πολλὰς ἐφημερίδας κα γράμμα μου· ἐλπίζω νὰ ἔλαβες ὅλα σῶα. Καὶ σήμερον δὲ χαίρω δυνάμενος νὰ σοῦ στείλω πλεῖστας ὅσας ἐφημερίδας, ἐν αἷς καί τινας γαλλικὰς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διατριβήν ἐκ Βιτωλίων διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος. Τὰς ἐφημερίας ταύτας θὰ τὰς δώσῃς κατὰ τὴν ἐπιγραφήν των, καὶ νὰ μὴ στείλῃς κάμμίαν εἰς Ὄχριδα, διότι ἐγὼ ἔπεμψα ἐκεῖ. Μοίρασέ τας ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κὺρ Μιχάλη, διότι ἔχουν κατὰ Πρεσπῶν. Μάθε ὅμως ὅτι δὲν εἶναι αὐτὰ μόνον ὁποῦ ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐπαρχίαν μας κὰὶ κατ' Ἀρχιερέων καὶ Πασάδων. Πρὸ τῆς σημερινῆς διατριβῆς προηγοῦνται ἄλλαι 5—6 τὰς ὁποίας θὰ σοῦ στείλω ἀκολούθως, καὶ τὰς ὁποίας εἰς μόνον τὸν κ. Ἐμμανουὴλ δύνασαι νὰ δώσῃς, διότι αὐτὸς γυρίζει εἰς τοὺς μεγάλους καὶ τὰς διαδίδει. Εἰς κανένα δὲ μὴ λέγῃς ὅτι ἐγὼ τὰς στέλλω, διότι δὲν συμφέρει.

Ἀσπασόν μοι τὸν δόλιον καὶ ἄπιστον Χατζῆν, ὡς καὶ τόν κ. Μιχαὴλ, Κετζκάρην, Παγωνίδην, Παρμάκην, Νικ. Σιουρμπάνην, Ἀνδρ. Σκοπάκην κλπ.

Μὴ ἔχων ἄλλο τι
μένω ἀσπαζόμενός σε
ὁ ἐξάδελφός σου
Ἰω. Σαπουνᾶς

Преводъ:

Господинъ Николае!

Атина 17 мартъ 1864.

Вчера приехъ писмото ти и се зарадвахъ заради доброто ти здраве и заради новинитѣ, които ми предавашъ. Когато ще се върне г. Христо, да ми съобщишъ.

---

[1]) Отъ друго гръцко писмо (търговско), изпратено отъ Ставре Μοσύνου отъ Битоля на 2 априлъ 1864 год. до сжщия Никола παπᾶ Στεφάνου въ Цариградъ, се вижда, че той се занимавалъ тамъ съ кожухарство. Адресувано е: Πρὸς τὸν κύριον Νικόλαον παππᾶ Στεφάνȣ
Ὀχριδιανὸν γȣναριν
εἰς Ἰαγτζῆ χάνι
τῆς Κων/πόλεως.

Двѣтѣ писма намѣрихъ въ Охридъ.

Завчера съ френската поща ти изпратихъ много вестници и мое писмо. Надѣвамъ се да си получилъ всичко непокѫтнато. И днесъ се радвамъ, че мога да ти изпратя, колкото може повече вестници, между тѣхъ и нѣкои френски, въ които има дописка отъ Битоля за работитѣ въ отечест-

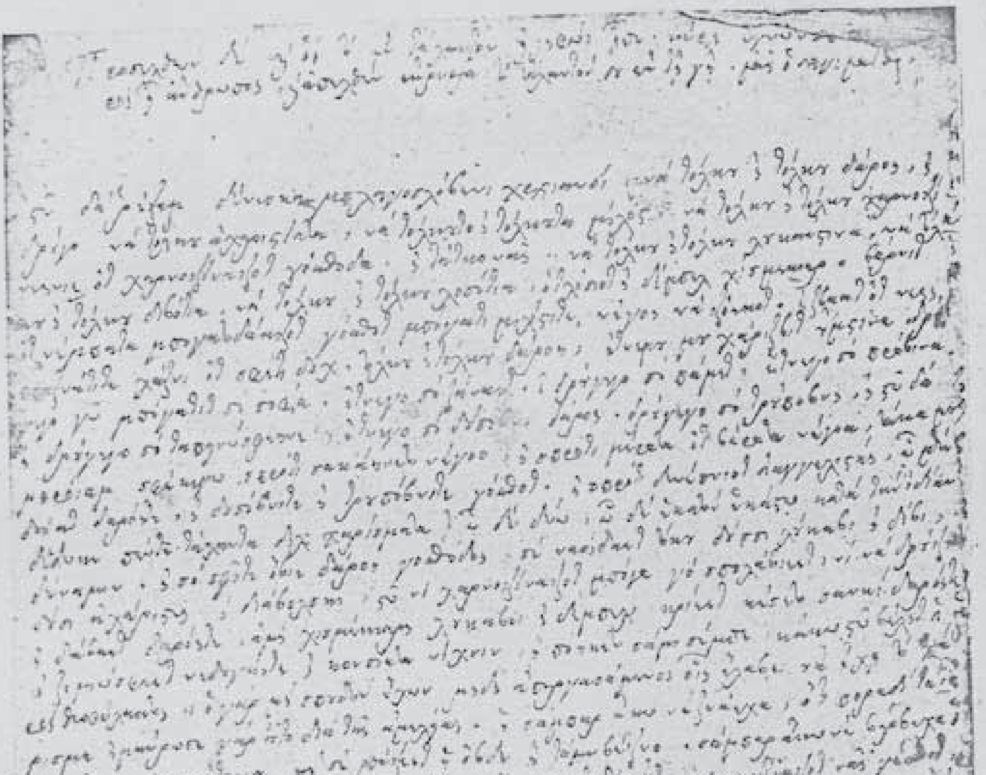

Проповѣдь на охридски говоръ съ гръцко писмо вото. Тия вестници ще ги дадешъ споредъ надписа (адреса) имъ и да не пратишъ нито единъ въ Охридъ, защото азъ изпратихъ тамъ. Раздѣли ги, безъ да знае киръ Михалъ, защото въ тѣхъ има противъ прѣспанския (охридския Мелетий). Знай обаче, че не е само това, което се писа за нашата епархия и противъ архиереи и паши. Преди днешната дописка предшествуватъ други 5—6, които ще ти изпратя последователно и които можешъ да дадешъ само на г. Емануилъ, защото той се движи между голѣмитѣ и ги раздава. Не казвай никому, че азъ ги пращамъ, защото не е отъ полза. Цѣлуни ми коварния и невѣренъ Хаджи, както и г. Михаилъ, Кецкара, Пагониди (Паунчевъ), Пармака, Ник. Шурбанъ, Андр. Скопакъ[1]) и пр.

Нѣмайки друго нѣщо, оставамъ, като те цѣлувамъ

Братовчедъ ти Ио. Сапунасъ

Най-после откриваме, че и оня неизвестенъ по име *охридски свещеникъ*, който въ 1839 год. съставилъ разгледания по-горе гръцки поменикъ на своитѣ енориаши, е таилъ въ сърдцето си гореща любовь къмъ родния си езикъ и почналъ да я открива, когато видѣлъ, че народътъ жадува за разбираема духовна речь, водимъ отъ думитѣ на апостола Павла: „но въ църква предпочитамъ да кажа петь думи разбрани, за да поуча и други, отколкото хиляди думи на езикъ непознатъ“ (1 Кор. 14, 19). Запазени сѫ негови *преводи на български езикъ съ гръцко писмо.* Името му не е означено въ тѣхъ, но по почеркъ тѣзи съчинения и поменикъ отъ 1839 год. сѫ дѣло на една и сѫща рѫка. По всѣка вѣроятность, ги написалъ споменатиятъ икономъ попъ *Константинъ попъ Наумовъ*, въ чиято кѫща ги намѣрихъ. Твърде пространна е една негова беседа за талантитѣ, по евангелския текстъ: „Пристѫпи и оня, който бѣ взелъ единъ талантъ, и рече: господарю, азъ те знаехъ, че си жестокъ човѣкъ... и скрихъ таланта ти въ земята“ (Мат. 25, 24—25). Това мото е поставено на гръцки езикъ (евангелскиятъ текстъ не е предаденъ изцѣло), но темата е изложена на охридски български говоръ, като цитатитѣ отъ евангелието и гръцки писатели пакъ сѫ дадени на гръцки. Проповѣдьта има осемь пълни страници съ гѫсти редове и дребно писмо, въ 4 голѣми листа, съшити отвжтре съ конецъ като отдѣлна кола. Изглежда, че това съчинение не е завършено или пъкъ се е загубила неговата крайна часть. По всѣка вѣроятность тя е преводъ отъ гръцки, а не самостойна книжовна работа. Реченитѣ проповѣди иматъ стойность отъ езиково гледище и може би другъ пжть ще се удаде случай да бждатъ обнародвани. Тукъ ще предамъ сега само часть отъ 1 стр., колкото да иматъ читателитѣ понятие за тоя охридски дамаскинъ.

---

[1]) Тѣзи лица сѫщо били охридчани и търговци кожухари.

Στῶ δὰ ῥέτζαμ δένεσκα μπλαγοσλόβεν: χριστιανοί, νὰ τόλκου ἡ τόλκου δάροη, ἡ δρούγο νὰ τόλκου ἀχαριστίατα, νὰ τόλκουτο ἡ τόλκουτο μήλοστ, νὰ τόλκου, τόλκου χαρνοτζίνεηνιε ὀτ χαρνοτζίνατζοτ γόσποδα, ἡ τάτκο νὰς, να τόλκȣ ἤ τόλκȣ λουκαύστινα, νὰ τόλκου ἡ τόλκου διβότια, νὰ τόλκου ἡ τόλκου λοσότια, ὀτ λόσιοτ ἡ δέμπελ χίσμεκιαρ. βάρνιτ ὀτ νέμπατα μπογατοδάατζοτ γόσποτ μπόγατι μιλόστιτε νέγοη νὰ τζόεκοτ. ἤζβαατ ὀτ νεησπραζνάτιτε χάζνι ὀτ σφέτι δούχ, τόλκου ἡ τόλκου δάροη, ἔτνεμου μου χάριζβιτ οὔμστινα, δρούγηγσ γῶ μπόγατιτ σο σοφία, ἔτνεγο σό ζάναετ, ἡ δρούγηγο σό πάμετ. ἔτνεγο σό πράβινα ἡ δρούγηγο σό ταπεινώσφεηνε, ἔτνεγο σό δούσοβνι δάροη, δρούγηγο σό τρούποβνη, ἡ στῶ δὰ μπρόϊαμ σβέκεγω σπρότι σακάηνετο νέγοο, ἡ σπρότι μέρατα ὀτ βέρατα νέγοα, τάκα μου δάατ δαρόητε, ἡ δουσόβνιτε ἢ τρουπόβνιτε γόσποτ. ἡ σπρότι δενέσνιοτ εὐαγγελιστής, ᾧ μὲν δέδοκεν πέντε τάλαντα δηλ: χαρίσματα, ᾧ δὲ δύω, ᾧ δὲ ἑκατὸν ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν. ἡ σό σφήτε ὄβιε δάροη γοσπόδοη, σὲ ναόσδαετ τό(λ)κου δούσσι λούκαβι ἡ δίβι, δούσι ἀχάριστοι[1]), ἡ διάβολσκι, στῶ νί νά χαρνοτζίνατζοτ μπόγα γο σπολάβιεετ, νί νά δρούτζι ἡ δάβαετ δαρόητε, ἀμὴ χισμέκιαρη λούκαβοι ἡ δέμπελι κρίεετ κέσετο σακκί δαρόητε ἡ ζημιώσφεετ νεδουγάητε ἡ κονσίατα νίχνιν, ἡ πόηκετο σάμι σέμπε, κάκω στῶ βέλητ ἡ ἱερὸς θεοφύλακτος (цитира на гръцки Теофилактови думи). ἡ σάμπαρ ἄκω νε ζνάεχα, ὅτι ποραδὶ τάια νίχνατα νεμουκαέτστινα κὲ σὲ μάτζεετ ἡ ὄβδε ἡ τάμω βέτζνο.

Що да речамъ де́неска благосло́вени христиани, на то́лку и толку да́рои, и дру́го на то́лку ахаристíата, на то́лкуто и то́лкуто мíлость, на то́лку, то́лку харночíнейнье отъ харночíначотъ Го́спода и та́тко нашъ, на толку и толку лука́вщина, на то́лку и то́лку диво́тиа, на то́лку и то́лку лошо́тиа, отъ ло́шиотъ и де́мбелъ хíзмекяръ. върнитъ отъ небата богатода́ачотъ Го́спотъ бо́гати мило́ститѣ не́гои на чо́екотъ.

---

[1]) Написано е като ἀχάριστες.

и́зваатъ отъ неизпразна́титѣ ха́зни отъ свети Духъ, то́лку и то́лку да́рои, е́днему му ха́ризвитъ у́мщина, дру́гиго го бо́гатитъ со софи́а[1]), е́днего со за́наетъ, и дру́гиго со па́меть, е́днего со пра́вина и дру́гиго со тапино́сфейне; еднего со ду́шовни да́рои, другиго со тру́повни, и що да бро́ямъ све́кего спро́ти сака́йнето не́гоо, и спро́ти ме́рата отъ ве́рата негоа, та́ка му да́атъ даро́итѣ, и дущо́внитѣ и трупо́внитѣ Го́спотъ. и спро́ти дене́шниотъ евангелистисъ (грѫцки текстъ отъ Евангелието, притчата за талантитѣ). и со сви́те о́вйе да́рои госпо́дои, се нао́ждаетъ то́лку ду́ши лу́кави и диви, ду́ши аха́ристи, и дя́волски, що ни харночи́начотъ Бо́га го спола́вйеетъ, ни на дру́дзи и да́ваетъ даро́итѣ, амѝ хизме́кяри лу́кави и де́мбели кри́еетъ ке́сето санки́ даро́итѣ и зимио́сфеетъ недуга́итѣ и конши́ата ни́хнинъ, и по́йкето са́ми себе, ка́ко що ве́литъ и иеро́съ Теофи́лактосъ. . . и са́баръ ако не зна́еха, оти поради́ та́я ни́хната немукае́тщина ке се ма́чеетъ и о́вде и та́мо вѣ́чно.

Тая дълга проповѣдь ще да е била приготвена не, за да се произнесе въ църква, а за домашно четиво на любознателнитѣ охридчани. Съ сѫщата цель по-късно (1870 год.) баща ми Йонче П. Снѣгаръ превелъ молитви и Дамаскинови слова „отъ грѫцки на бугарски“, както самъ отбелязалъ въ единъ свой рѫкописъ (вж. за него м. ст. въ Макед. прегледъ, год. I кн., IV, стр. 67).

Отъ 60-тѣ години на XIX вѣкъ българската грамотмотность вече се засилила и въ Охридъ, та дори въ митрополийската канцелария си служели съ нея при сношения съ селата. Затова ясно свидетелствува даденото тукъ факсимиле отъ едно заявление на *Менка Груйо Йове* отъ село *Лактинйе* отъ 20. II. 1864 год. Заявлението било отправено до митрополита *Мелетий* и го написалъ въ Охридъ на грѫцки нѣкой мѣстенъ елинистъ[2]) (учитель, митрополийски чиновникъ или пъкъ прошенописецъ). Просителката Менка съобщава, че преди около петь години Грозданъ Гуля отъ Лактинйе се сгодилъ за нея и заминалъ въ *Варна*. Тамъ той забравилъ отечеството си и домашнитѣ си. Само отъ време на време изпращалъ на баща си писма, като съобщавалъ, че годеницата му да не се надѣва за неговото връщане и да си уреди бѫдещето, както

---

[1]) Грѫцка дума — мѫдрость.
[2]) Прѣдава точно българскитѣ имена.

БИБЛИОТЕКА

иска. Поради това Менка молила владиката да ѝ позволи да се сгоди за другъ.

Споредъ приетия редъ, Охридската митрополия първенъ изпратила молбата до енорийския свещеникъ въ с. Лактинйе попъ Мате при следния надписъ на *български езикъ* (съ ц. с. б.): † Ефимéрие в сéло нас̄[1]) (нашъ) па̄ : Мáте, и вйе Мꙋктар и стáрци Молитвꙋими,[2]) спроти óва ἀнáфора сто (=що) дáла нам ŏва сто (що) дóло се пóтписа̓т, ŏпи́твими вáм со клéтва и со афóрисмо за да кáзвити (= кажвити) нàм со пи́смо вам ӑко іé и́стино спрóти кáко кáзвитъ и ни́іе разбрáестен[3]) исти́ната и ѿ васъ пóсли да му дáими ŏтговор спрóти нóмот, вáка да ци́нити и со мóлитва нáса (= наша).

Нà 22 : феврꙋáриа 1864 : ѿ Митрóлиа нáса
печатъ съ надписъ:
ΠΡΕϹΠΩΝ † ΜΗΤΡΟ
ΠΟΛΙΤΗS 1860

На сѫщото заявление лактинскиятъ свещеникъ Матей написалъ на български следнитѣ сведения:

1864 месеца маиѡсъ 20.

ѿ папа Матеѧ пꙋща прѝ светѝ старѝ на митрѡ полиѧ за ова работа да не речиите имаме кабает селото кабаетъ и попотъ овйе парѝ и сакаетъ ви не знаита тамо що праите праите и са караетъ грѡша 540 сето село лактине мартѝри за ѡва работа.

Следъ това заявлението било изпратено въ Ресенъ на митрополита Мелетий, който сложилъ на него резолюция на гръцки езикъ въ смисълъ: въпрѣки мѣстнитѣ свидетелства, той частно изследвалъ работата и решилъ да разторгне годежа на Менка съ Гроздана Гуля, като тя си задържи даденитѣ ѝ за годежа пари и е свободна да се сгоди за друго лице.

Скѫпейки за своя бащинъ езикъ и жадувайки за родна книжнина, охридчани не забравили, че тѣхната епархия е българска по население. Цариградската патриаршия, стремейки се да не подига църковното значение на Охридъ, не е дала на охридския митрополитъ почетната титла ὑπέρτιμος (пречестенъ) или ἔξαρχος (екзархъ), както тя е почела костурския, пелагонийския и други митрополити, а го наричала просто Πρεσπῶν (прѣспански). Обаче охридчани смѣтали, че архиерейската

---

[1]) Въ ркп.: нис, но и въ други думи буквата *а* е написана като *и*.
[2]) = Молитвуйме.
[3]) Разбраещен.

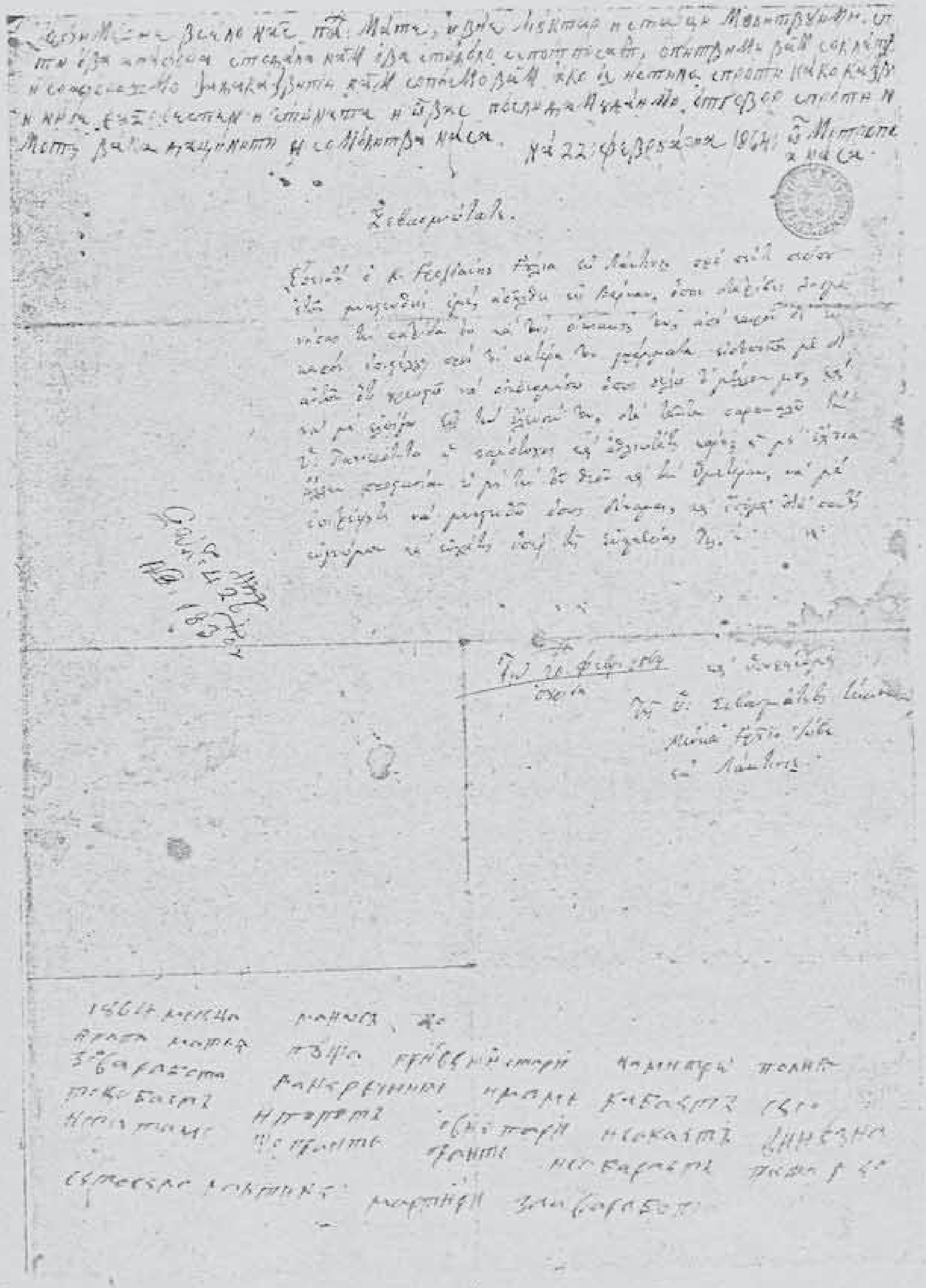

Заявление на Менка Йовева отъ с. Лактине катедра на тѣхния градъ стои на по-висока степень и нѐ по-доле отъ подчиненитѣ ѝ по-рано епархии (Пелагонийска, Костурска). Това съзнание виждаме изразено въ многолѣтствието за охридския митрополитъ *Дионисий* (1847—1859). То е написано въ богослужебната книга Ἀκολουθία τῶν ἁγίων πεντεκαίδεκα ἱερομαρτύρων (Последование на 15-тѣ Тивериополски мѫченици, II изд., Цариградъ 1830), отвѫтре на листа залепенъ на предната корица: „δηονησίου τοῦ παννιερο(τά)του καὶ θεοπροβλήτου μητροπολίτου τῆς ἁγιοτάτης μητροπόλιος ἀχριδῶν καὶ πρεσπῶν ἡπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Κάτο μακεδονικῆς βουλγαρίας ἡμῶν τε πατρὸς καὶ δεσπότου πολλὰ τὰ ἔτη[1]) (на Дионисия всесвещенейшия и богопроизведения митрополитъ на светейшата Охридска и Прѣспанска митрополия, пречестенъ и екзархъ на всичка Долна Македонска България, на нашия отецъ и владика много години). Тукъ лесно може да се съзре убеждението на охридчани, че Охридъ е столица на Долна или Македонска България. Това понятие за Охридска или Вардарска България сѫществувало и въ срѣднитѣ вѣкове. Българскиятъ царь *Константинъ Тихъ* нарича Скопската область, сир. Македония, Долна земя въ своя хрисовулъ за Виргинския манастиръ (близу до Скопие). Въ ново време то се изразявало съ названието Долна България. Сѫщо и *Райко Жинзифовъ* възпѣвалъ Горна и Долна България. Въ Охридъ старитѣ наричаха „*горнобугарски*“ книжовния български езикъ.

Съ идеята за Охридъ като столица на Долна България била свързана неразривно и идеята за Охридската патриаршия. Нѣмаме достатъчно сведения, какъ народътъ изразявалъ своята скръбь за нея, но той я помнилъ и знаелъ, где се намирала нейната сграда (до изгарянето ѝ въ 1862 г.). Твърде живи и мили ще да сѫ били народнитѣ предания за охридскитѣ патриарси, та ученият *Маргаритъ Димица*, ако и да билъ служитель на гърцизма, въ 1859 год. написалъ на гръцки силна апология[2]) за Охридската патриаршия, като остро нападалъ цариградския патриархъ Самуилъ, загдето незаконно (παρανόμως) я унищожилъ, и доказвалъ, че е необходимо и полезно тя да бѫде възстановена. Той посочилъ и начина, по който можела да се възстанови „автокефалната архиепископпия на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България“ (αὐτοκέφαλος ἀρχιεπισκοπὴ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ πάσης Βουλγαρίας). Това трѣбвало да направи Цариградската патриаршия „като възлюблена и чедолюбива майка“ и султанътъ „като баща законолюбивъ, народолюбецъ и особено правдолюбивъ“. Първото срѣдство било да се върнатъ на „славния“ охридски престолъ неговитѣ 15 епархии: осемъ митрополии (Пелагонийска, Костурска, Корчанска, Воденска, Велеградска или Бератска, Сисанийска, Гребенска и Струмишка) и 7 епископии (Дебърска, Мъгленска или Молесковска, Велешка, Прѣспанска, Авлонска, Кичевска и Горо-Мокренска). Следъ това „държавниятъ глава, който опредѣля цариградския патриархъ, има правото, както правѣли всички византийски и отомански предшественици, да опредѣли за архиепископъ и на Първа Юстиниана Охридъ[1]) мѫжъ, който се отличава по образование и добродетели. Тоя архиепископъ, отивайки въ своето седалище, непремѣнно да вземе писмени сведения отъ реченитѣ епархии, дали сѫ благодарни отъ действуващитѣ митрополити и епископи или не и въ първия случай тѣ да останатъ, а въ втория да бѫдатъ замѣнени съ други лица. Следъ като стане това, всички — митрополититѣ и епископитѣ заедно съ архиепископа —. . . сѫ длъжни. . . да съставятъ необходимия за църковното управление на епархиитѣ уставъ (κανονισμόν), както ставало преди унищожението на престола и сега още става въ о. Кипъръ . . ., като се прекѫсне всѣко парично общение съ цариградския патриархъ и вследствие на това се прехвърлятъ около три милиона гроша, които всѣка година се внасятъ съ голѣми насилия само отъ ония епархии“ (п. съч., стр. 96—97). Авторътъ намиралъ, че съ унищожението на Охридската архиепископия настаналъ духовенъ упадъкъ въ нейнитѣ епархии, а съ нейното възстановяване въ тѣхъ ще се развие духовната просвѣта. Той искалъ да увѣри гръцкото общество, че въ Охридския църковенъ диоцезъ щѣлъ да се разшири и гърцизмътъ (ἐξάπλωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ), т. е. Охридската архиепископия щѣла да бѫде гръцки органъ, но той се заблуждавалъ и не е могълъ иначе да мисли, щомъ не могълъ да се освободи нито отъ своята гореща любовь къмъ родното си мѣсто, нито отъ своята елиномания, та подобно на Григоръ Пърличевъ да заемѣлъ естествено положение въ народната борба срещу Фенеръ. При все това обнародването на неговата книга усилило свѣтлитѣ спомени на българското население въ Македония за Охридската патриаршия и неговия копнежъ за независима църква. Затова мнозина отъ Охридъ, Битоля и други български градове станали спомоществователи (абонати) за издаването на това съчинение. Нѣкои отъ тѣхъ записали по 5 или 10 екз.[1]).

---

[1]) Запазвамъ правописа. Книгата се пази въ охридската катедрала Св. Климентъ.

[2]) Заглавието на това съчинение е посочено по-горе, стр. 11, заб. 3.

---

[1]) Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ τοῦ κράτους ἡγεμὼν ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως διορίζων πατριάρχην, χαίρει τὸ δικαίωμα, ὅπως καὶ πάντες οἱ προκάτοχοι Βυζαντινοί τε καὶ Ὀθωμανοὶ αὐτοκράτορες ἔπραττον, νὰ διορίσῃ ἀρχιεπίσκοπον καὶ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος. . . (п. съч., стр. 96).

Въ сжщата година Охридската епархия безъ страхъ почнала да заявява на патриарха и султана, че е българска. Оттогава тя била една отъ най-силнитѣ български епархии въ борбата на цѣлокупния български народъ за духовна независимость. Както е известно, вмѣсто починалия охридски митрополитъ *Иоаникий* (25. XII. 1859) охридчани поискали отъ патриаршията да постави българинъ и то не кой да е, а непремѣнно едного отъ тогавашнитѣ народни водачи — *Ила-*

---

[1]) Въ Атина: охридчанитѣ М. Ποτλῆς (Бодлевъ), И. Сапунджи, Якимъ К. Сапунджи и Кармишъ — по 5 екз.; Конст. Г. Ποτλῆς, Анастасий Пихионъ и др. — по 1; сжщо и Конст. Г. Стойковичъ отъ Битоля, Георги Зару отъ Битоля и други, нѣкои отъ които сж наречени общо „македонецъ" (Μακεδών). Въ Цариградъ: охридчанитѣ Андроникъ И. Скопакъ, братя Д. Манчу (Манчеви) и Никола К. Пагуниди (Паунчеви) — по 10, трима костурчани — по 1. Въ Солунъ: К. Δαρζιλοβίτης (Държиловичъ) — 10, Димитъръ С. Христовичъ отъ Битоля — 4. Въ Битоля: нѣколко духовни лица, отъ които Стефанъ, архидяконъ на пелагонийския митрополитъ — 5, братя Ρόμπη (Робеви) и синове и Димко А. Раду (Радевъ) — по 10, Конст. Маймука — 5, братя Δ. Κουκάντζου (Куканчеви) — 3 и мнозина други, между които госпожи, моми и ученици (Панайотъ х. Г. Драндаровичъ отъ Велесъ, Саздо Ан. Весовикъ отъ Велесъ). Въ Крушово двама свещеници и др. Въ Скопие: митрополитъ Иоакимъ — 10, неговиятъ секретарь Серафимъ отъ Охридъ — 4. Въ Охридъ: единъ анонименъ — 10; сжщо Стефанъ Папа, игуменътъ на манастира Св. Наумъ — Серафимъ Критянинъ, игуменътъ на манастира Калища — архим. Даниилъ и братя Д. Минчеви — по 10; Андроникъ попъ Наумъ (овъ) и Анастасъ Шурбановикъ (Σουρμπάνοβικ) — по 5; свещеницитѣ попъ Апостолъ, икономъ попъ Константинъ (срв. тукъ, стр. 15), попъ Теофилъ, попъ Анастасъ духовникъ, попъ Иоанъ отъ Струга, попъ Никола Μπάντη (Бъндевъ), попъ Ставре, попъ Анастасъ Дону, попъ Димитъръ Петру (Петровъ) и секретарьтъ на манастира Св. Наумъ — по 1; попъ Василъ — 2, Висарионъ при „прѣспанския митрополитъ — 1. Въ Корча: учительтъ по елински езикъ (ἑλληνοδιδάσκαλος) И. Стрезидисъ (Янаки Стрезовъ) отъ Охридъ и други учители — по 1.

риона Макариополски или *Авксентия Велешки*[1]). Патриаршията дори не отговорила на тѣхната молба и поставила тоя, когото охридчани не искали — величкия епископъ *Мелетий* (1860—1879). Отъ това предизвикателство пламнала люта борба срещу Фенеръ. Вдъхновительтъ на борбата *Димитъръ Миладиновъ* падналъ жертва за народа. Замѣстилъ го *Григоръ Пърличевъ*, който сѫщо страдалъ отъ кознитѣ на Мелетия. Отъ м. априлъ 1861 год. охридчани издигнали за лозунгъ *възстановяването на Охридската архиепископия*, основана ужъ, както се вѣрвало тогава,[2]) отъ императора Юстиниана. Това искане на Охридската епархия било одобрено и отъ представителитѣ на българския народъ въ Цариградъ. Тѣ намирали въ Охридската патриаршия здрава основа за водене на църковната борба, неопровержимо историко-канонично основание на искането на българския народъ да има независима църква, Главниятъ защитникъ на тази идея билъ юристътъ-историкъ *Гавриилъ Кръстевичъ*. Още въ 1860 год, въ Цариградъ била обнародвана полемична брошура на гръцки езикъ подъ заглавие „Μετάφρασις ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ. Ἀπάντησις εἰς τόν λόγον τοῦ κυρίου Σ. Καραθεοδώρη“ (Преводъ отъ български. Отговоръ на речьта на С. Каратеодори).[3]) Това съчинение се представяло, че ужъ било написано на български отъ търновския представитель *хаджи Николи Д. Минчоолу*, но въ действителность то било написано направо на гръцки отъ *Гавриила Кръстевичъ*. За да докаже, че българитѣ иматъ право за църковна независимость, авторътъ привелъ редъ исторически свидетелства за това, че Охридската архиепископия била канонична и нейното унищожение било незаконно. Идеолозитѣ на църковната борба строели своята защита върху следния силогизъмъ:

Преди сто годнни българитѣ сѫ имали своя патриаршия въ Охридъ.

Тази патриаршия била унищожена отъ султана Мустафа III по интриги на Цариградската патриаршия.

Това покушение било незаконно дѣло и затова днешниятъ султанъ трѣбва да поправи грѣшката на своя предходникъ.

---

[1]) Вж. повече п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, кн. II.

[2]) Това доказвалъ и Марг. Димица въ своята апология за Охридската архиепископия.

[3]) Той държалъ речь въ народния съборъ, свиканъ отъ Царигр. патриаршия, противъ исканията, представени отъ българскитѣ представители.

Въ духовно-освободителното движение на Охридъ енергично участвувала и *Струга.* Този китенъ български градецъ, твърде милъ за всѣко българско сърдце като родно мѣсто на братя Миладинови, се споменава презъ XVI в. като първо по редъ селище въ България (съобщение на венецианския посланикъ Лоренцо Бернардо, който въ 1591 год. пѫтувалъ за Цариградъ презъ Македония). Въ сѫщото време Струга привличала и български книжовници. Известенъ е *монахъ Викторъ*, който въ 1590 г. ѹ Стрѹгаⷯ преписалъ старобългарския преводъ на църковноправната книга *Законникъ*[1]) въ стружката църква Св. Георги ѹ езерѹ, вѣроятно по порѫка на настоятелитѣ на тази църква протопопъ киръ *Божидаръ* и неговия братъ. Монахъ Викторъ нарича Охридския престолъ български (ѡ Охридском прѣстолѣ иже и блъгарскыи наречет се) и изтъква правото „блаженнѣишаго архїепископа прьвїе Їѹстинїанїе нашего ѿчьства имѣти присно под собою епископы епархїи“ на Дакия, сир. Унгравлахия, Медитерания, сир. унгарската земя, и Дакрония, сир. сръбската земя до Западното море, Рипиния и Превалия, сир. земята отъ Дунава до Солунъ и отъ Охридъ до Авлона и Коринтъ [2]). Отъ това известие на монаха Виктора се вижда, че църквата Св. Георги въ Струга сѫществувала още презъ XVI в. Монахъ Викторъ преписалъ Законника за нуждитѣ на тази църква. Въ 1918 год. въ нея видѣхъ икона на св. Теодоръ Стратилатъ и св. Теодоръ Тиронъ отъ 1618 год. съ славянски надписи. Подарили я стружки жители: Цвѣтко и жена му Стана, Трифонъ, Ангеле, Бойко, Дафина, Гюргя. По тѣзи факти би могло да се мисли, че тогава въ църквата се служело на старобългарски и изобщо църковнославянската грамотность господствувала въ Струга.

Следъ унищожението на Охридската патриаршия гръцката грамотность проникнала и въ Струга, но Димитъръ Миладиновъ ще да е прилагалъ и въ стружкото училище своя *методъ* — да се изучаватъ старогръцкитѣ класици чрезъ преводъ на български (ср. тукъ, стр. 10). По неговъ примѣръ К. Шапкаревъ, когато учителствувалъ въ Струга, въвелъ въ

---

[1]) Преведената презъ XIV в. синтагма на Матея Властаръ.

[2]) Вж. Йор Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 52, № 37.

1857 год. — увѣрява ни той — българския езикъ като учебенъ предметъ въ тамошното взаимно училище, като го преподавалъ два пѫти седмично (петъкъ и сѫбота). Въ 1859 год., когато Димитъръ Миладиновъ се върналъ за учитель въ главното училище въ Струга, той въвелъ да се изучава българския езикъ и въ това училище. Презъ 1865 год. английскиятъ пѫтешественикъ Henry Franshawe Tozer намѣрилъ въ Струга „голѣмо училище за български деца“. „Видѣхме — пише той — около 200 деца много чисти и спретнати, които седѣха по чиноветѣ си, които много приличатъ на чиноветѣ въ Англия. Учительтъ бѣше българинъ, и децата учеха да четатъ и пишатъ по гръцки и български. Български се преподаваше два пѫти въ седмицата“.[1] Въ 1868 год. българскиятъ езикъ билъ напълно въведенъ въ училището. Това се вижда отъ писменото задължително, което на 20 мартъ 1868 год. *Д. В. Македонски* далъ на стружани, че отъ 1 априлъ 1868 год. се условилъ за български учитель въ Струга съ 3000 гр. годишна заплата, които „училищното надзирателство“ обещало да му изплаща редовно на всѣко тримесечие. *Македонски* пъкъ обещавалъ да изпълнява учителскитѣ длъжности — да учи и възпитава децата, сѫщо и да даде въ края на годината „испытаніе“.[2]

Сѫщия напредъкъ имало учебното дѣло и въ Охридъ, който сѫщо давалъ потикъ за обществени начинания въ Струга Дадената отъ стружани велика жертва въ лицето на братя Миладинови († 1862) повишило тѣхния народностенъ духъ. И тѣ, както охридчани, искали да се възстанови Охридската патриаршия. Начело на народното движение стоялъ *Георги Ст. Чакъровъ*. Неговиятъ баща *Стефанъ* сякашъ ad gloriam nationis издигналъ въ 1861 год. срещу кѫщата на братя Миладинови великолепна двуетажна кѫща, на чиято фасада на видно мѣсто поставилъ съ синя боя *български надписъ*, който презъ августъ 1918 год. още ясно се четѣше.

> Кѫща Стефанова Н.: Чакаровъ
> 15 септеврія 1861.

Стефанъ Чакаровъ билъ епитропъ на стружката църква Св. Георги (въ срѣдната часть на храма, подъ женското отдѣление) прочетохъ български надписъ (съ ц. сл. писмо): Стево Чакаровъ отъ 15 сечка 1870. Въ неговата кѫща се пазѣше окрѫжно послание на българскитѣ архиереи представители отъ Цариградъ отъ ноемврий 1868 г. То ще да е било отправено до Георги Чакъровъ за изпълнение. Посланието било подписано отъ пловдивския митрополитъ Панаретъ, Илариона Макариополски, Н. Д. Минчооглу, Хр. Тъпчилещовъ, х. Иванъ х. Пенчовичъ, Г. Чалоглу, Д. Ив. Гешоглу, д-ръ Н. Чомаковъ, Захария Струмски. Тѣ поканили българскитѣ общини да изкажатъ телеграфски благодарностьта си на султана за издаденитѣ два проекта, съ които Високата порта разрешила задоволително българския църковенъ въпросъ, а сѫщо така и да отслужатъ на Никулденъ молебени за напредъка на самостойната Българска църква и за дълголѣтието на султана.

---

[1] Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, София 1917, стр. 310.

[2] Въ 1918 год. намѣрихъ това задължително въ дома на Г. Чакъровъ въ Струга. Пазѣше го неговиятъ синъ Станиславъ Чакъровъ.

Трѣбва да отбележа, че и малкиятъ градъ *Ресенъ*, гдето гонениятъ отъ охридчани митрополитъ Мелетий понѣкога търсѣлъ успокоение, сѫщо така давалъ своитѣ сили за общата борба. Нека споменемъ народния деецъ Тасе Търповъ Ляпчо, баща на покойния български министъръ-председатель Андрей Ляпчевъ. За него въ надгробния му надписъ се съобщава, че въ 1868 г. првъ въ Битоля заявилъ на губернатора (пашата), че той „съ непризнаването на гръцкия владика, не признава и гръцкия патриархъ“[1]). Високото народностно съзнание на ресенското българско население било ясно изразявано въ неговия култъ къмъ св. Кирила и Методия. Въ ресенската църква Св. Георги има голѣма икона на светитѣ солунски братя отъ 1868 год. Въ надписа тѣ сѫ наречени Блъгарски просвѣтители въ Прѣславѫ IX вѣкъ. Живописецътъ ги представилъ и за кръстители на българския владѣтель Борисъ, както личи и отъ медалионното изображение на иконата съ надписъ: Крьщеніе царь Борисово[2]). Сѫщо така и въ Ресенъ българитѣ скърбѣли за загубената Охридска патриаршия и пазѣли съ любовь нейни паметници. Както е известно, ресенчанинътъ Михаилъ Татарчевъ намѣрилъ въ Слимнишкия манастиръ рѫкописенъ сборникъ съ писма на охридския архиепископъ Матей отъ началото на XV в. до цариградския патриархъ и византийския императоръ Мануилъ Комнинъ, сжщо и писма на гребенския епископъ Неофитъ все отъ това време[1]). Тѣзи документи хвърлиха свѣтлина върху една важна епоха — началото на турското робство въ Македония.

---

[1]) Вж. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 63, № 17.

[2]) С. тамъ, стр. 62—63, №№ 16 и 17.

Съ такъвъ народностенъ духъ Охридската епархия водѣла неотстжпно борба срещу Фенеръ. Митрополитъ *Мелетий* се опиталъ да раздѣли народа. Той пребивавалъ въ Струга и тамъ му били изпратени просби отъ негови привърженици въ Охридъ. Ужъ въ отговоръ на тия молби, на 14 май 1866 г. той отправилъ послание и задължилъ свещеницитѣ въ квартала Варошъ да го прочетатъ на другия день при едноцърквие въ катедралата предъ всички богомолци и да го запазятъ, докато се върне, за да го внесе въ кодекса на Охридската митрополия[2]). Обаче народното движение не спрѣло. Въ

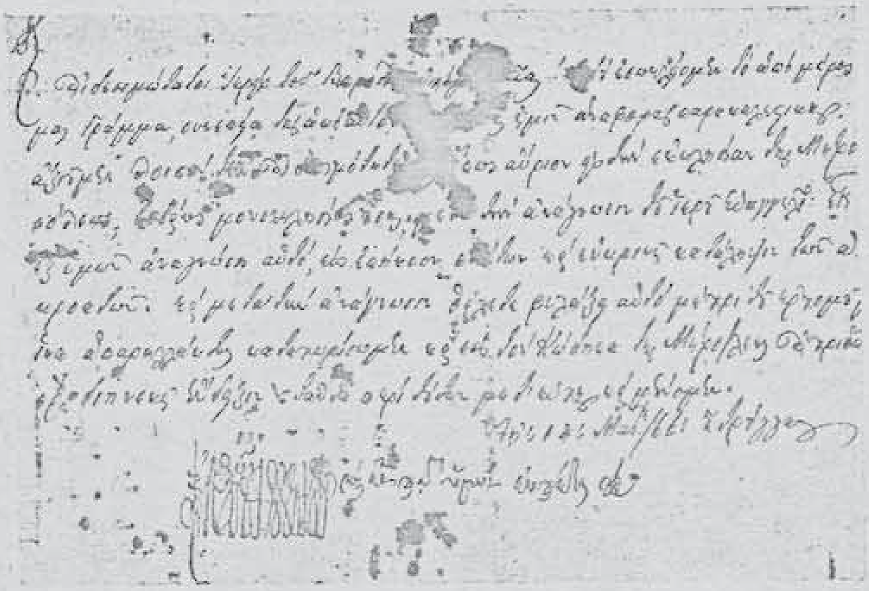

Послание на охридския митрополитъ Мелетий

---

[1]) Издаде ги Г. Баласчевъ въ своето сп. Минало, кн. I и II.

[2]) Посланието било приключено въ следното негово писмо отъ 14 май 1866 год. до свещеницитѣ въ кв. Варошъ: † Αἰδεσιμώτατοι Ἱερεῖς τοῦ Βαροσίου εὐχόμεθά Σας! ἰδοὺ ἐπικλείομεν τὸ ἀπὸ μέρος μας Γράμμα, συνεπείᾳ τῆς ἀπὸ αὐτόθεν δοθείσης ἡμῖν ἀναφορᾶς παρακλεστικῆς. ἀξιοῦμεν λοιπὸν τὴν Αἰδεσιμότητά σας, ὅπως αὔριον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως, βεβαίως μονοκλησίας οὔσης, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς ἐξ ὑμῶν ἀναγνώσῃ αὐτό, εἰς ἐπήκοον πάντων καὶ εὐκρινῆ κατάληψιν τῶν ἀκροατῶν. καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν θέλετε φυλάξει αὐτὸ μέχρι τοῦ ἐρχομοῦ μας ἵνα ἀπαραλλάκτως καταχωρίσομεν καὶ εἰς τὸν Κώδηκα τῆς Μητροπόλεως Ἀχριδῶν, πρὸς διηνεκῆ ἔνδειξιν. ταῦτα περὶ τούτων μετ' εὐχῆς καὶ μένομεν.

Τῇ „14“ Μαΐου/66. Στροῦγγα
† Ὁ Ἀχριδῶν Μελέτιος καὶ ἐν Χῷ ὑμῶν εὐχέτης.

1867 год., по примѣра на други български градове, *Охридъ* престаналъ да признава духовната власть на гръцкия митрополитъ Мелетий и на Цариградската патриаршия. Тамъ се образу-

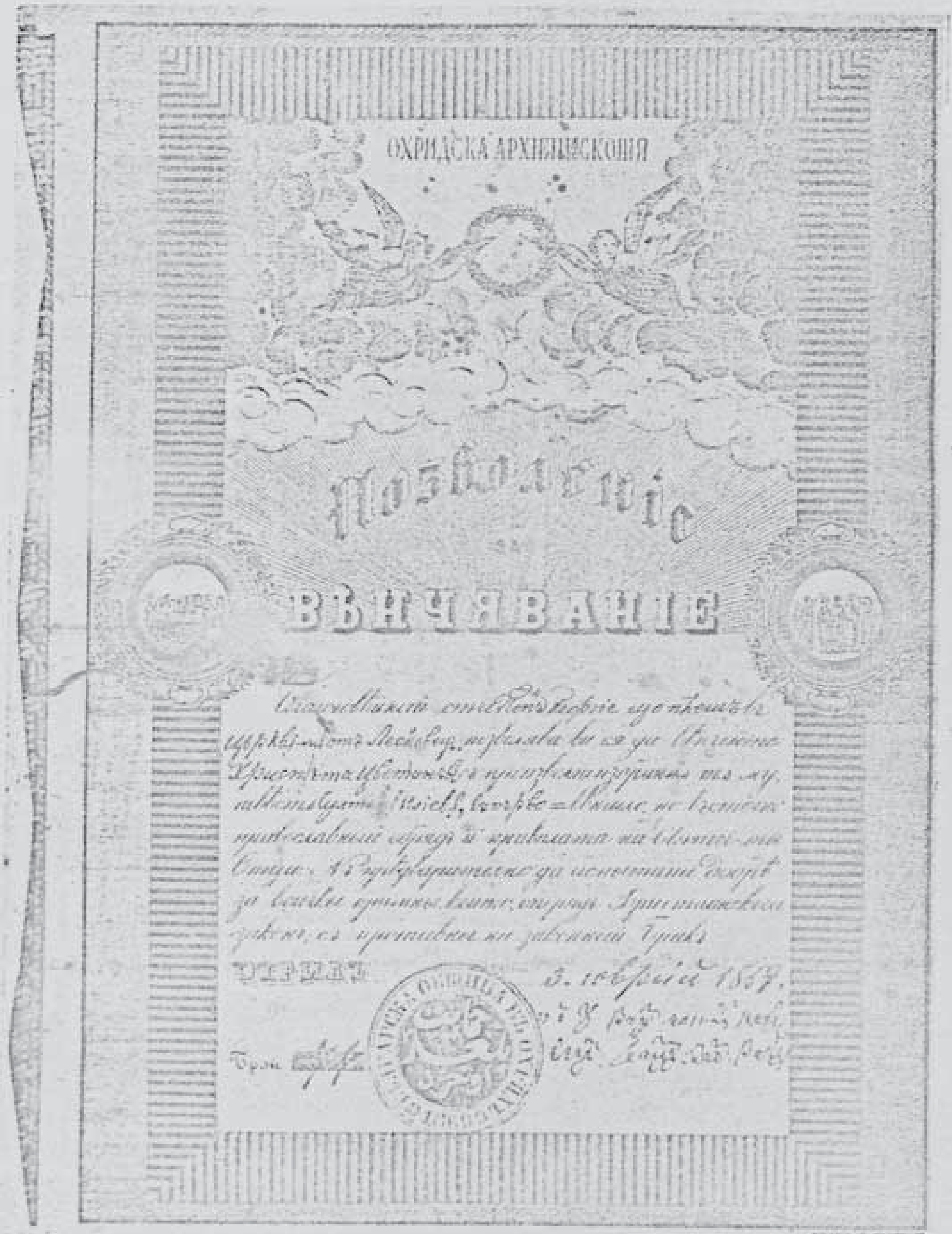

ОХРИДСКА АРХИЕПИСКОПИЯ

Позволеніе

за

ВѢНЧЯВАНІЕ

ОХРИДЪ

Брой

Позволително за вѣнчаване, издадено въ 1869 год. отъ Охридската българска църковно-училищна община

вала *българска църковно-училищна община*, която въ 1869 г. се провъзгласила за църковна власть и се наричала *Охридска архиепископия*. Подъ това име тя издавала на български езикъ печатни позволения за вѣнчаване (вули) и др. документи, каквито ималъ право да издава единъ епархийски архиерей. Това се вижда ясно отъ тукъ издаденото „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ 3 декемврий 1869 г. № 74 по печатна бланка[1]). Подписано е на гръцки отъ сакелария попъ Василий, който по-рано билъ въ Охридъ намѣстникъ на гръцкия митрополитъ, а сега действувалъ като председатель на Охридската българска църковно-училищна община. Подписътъ гласи: „ὁ τῆς Βουλῆς κοινῆς Ἱερᾶς ἐκκλ(ησίας) Σακκελλ(άριος) παπᾶ Βασίλειος (сакеларият̆ъ на общия съветъ на Свещената църква попъ Василий). На печата се чете български надписъ: Българска община въ Охридъ 1869; сжщото на турски (безъ дата): *Джемиет булгар Охрид*. Украсителнитѣ изображения сж въ връзка съ идеята за църковния бракъ (два ангела носятъ вѣнецъ за младоженцитѣ, духовно лице извършва вѣнчавката). Текстътъ е написанъ по общъ образецъ на книжовенъ български езикъ: на попъ Георги отъ църквата въ с. Лѣсковецъ (близу до Охридъ) се позволява да вѣнчае „Христета Цвѣтановъ съ произволно избраннж тж му невѣстж Султанж Иліевж, въ първо вѣнчило“, но следъ като установи, че нѣма прѣчка за тоя бракъ.

Охридската епархия не се споменавала изрично въ фермана на султана Абдулъ Азисъ отъ 28. II. 1870 год., но въпрѣки това тя се радвала, както всички български епархии, смѣтала се за нераздѣлна часть отъ диоцеза на Българската екзархия и взела участие съ свой представитель въ първия български църковно-народенъ съборъ, свиканъ въ 1871 год. въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ I ржкоположилъ образования архимандритъ Натанаилъ отъ скопското село Кучевища за митрополитъ на Охридско-Прѣспанската епархия, Високата Порта обаче не му издала бератъ, докато въ 1873 год., не произвела формаленъ *истилямъ* въ Охридско-Прѣспанската епархия и установила, че повече отъ $^2/_3$ отъ християнското население въ тая епархия признава Българската екзархия[2]). Отъ 1874 год. митрополитъ Натанаилъ вече действувалъ въ Охридъ. Неговото посрѣщане било сжщинско народно тържество отъ Солунъ до Охридъ и Струга. Българското население виждало въ него достоенъ наследникъ на охридскитѣ патриарси. Неговиятъ благъ образъ и насърдчителни слова ободрявали българитѣ и въ другитѣ македонски

---

[1]) Напечатано отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

[2]) Вж. статия на П. Доревъ, Македонски прегледъ, год. X. кн. 3 и 4, стр. 6.

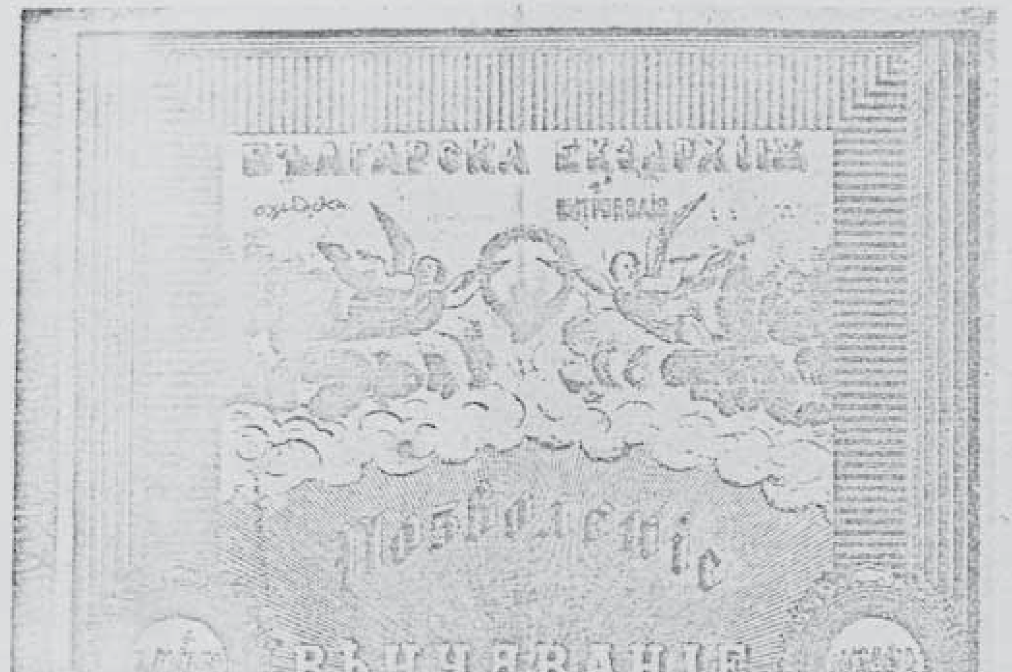

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХІЯ

охридска митрополія

ПОЗВОЛЕНІЕ

ВѢНЧАВАНІЕ

Благоговѣйний Священниче Георгіе [illegible]
служащий въ [illegible] позволява ти
ся съ наше Архиерейско благословений да
вѣнчаешь [illegible]
съ [illegible] вѣнчило
предварително като испиташь добрѣ
да не би имали сродство или друго пре-
пятствіе противно законний бракъ

[illegible] 1874

Позволително за вѣнчаване, издадено въ 1874 год. отъ Охридската митрополия

епархии да се борятъ непрекъснато за родни архиереи. Сега вече действувала Охридска митрополия, подведомствена на Българската екзархия, което се означавало и въ издаванитѣ отъ нея документи, както било въ другитѣ митрополии, подчинени на Българската екзархия[1]). Следъ като скоро турското правителство върнало на българитѣ охридската катедрала, която гръцкиятъ митрополитъ отнелъ съ турска войска на 22. III. 1874 год., митрополитъ *Натанаилъ* се борилъ да възстанови българската духовна власть върху друга народна светиня — *манастира Св. Наумъ*, преданъ на Мелетия отъ Андроника Зарчевъ въ 1873 год., а сѫщо така да се върне на българитѣ църквата въ Ресенъ. По тоя въпросъ се действувало и въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ, по решение на Св. Синодъ, давалъ такрири до Високата Порта, която обаче ги оставяла безъ последствие, за да има семе на раздоръ между еднородци — българи екзархисти и българи питриаршисти (гъркомани). Въ архивния отдѣлъ на Софийската народна библиотека се пази писмо на охридския цъ̀рковно-общественъ децъ. М. Манчевъ отъ 9 юний 1874 год., отъ Битоля до д-ръ Ст. Чомаковъ. Той му писалъ, че „съ предидущето си писмо, испроводено чрезъ единъ нашъ съотечественникъ, Шяпкаря“ му спомнилъ „особито за двѣ нѣща забѣлѣжителны, относително до нарѣжданието на“ Охридската епархия. Той му изтъкналъ „какъ щомъ Св. Наумовата обитель и Ресенската цьрква, на която не само на епархіотытѣ ни, нъ и на цѣлѫтѫ околность поглѣдитѣ сѫ втрьнчени, минѫть въ наши рѫцѣ, работата и чястно на Епархіѭтѫ ни и въобще на околнытѣ епархіи ще отидѫть напредь. А ако напротивъ още останѫть въ Грьцко владычко владѣніе, тога тя ще ни бѫде испукана... Прибавихъ Ви още въ писмото си какъ, колко за Св. Наумовѫтѫ обытель надѣяме за скоро да ѭ усвоиме, понеже N. Прѣвъсх. Бытол. Мутесарифъ бѣше ся обѣщалъ Дѣду Охридскому че за скоро врѣме и неѭ (св. N. обытель) ще му врučи както Св. Климендовѫтѫ цьрквѫ“. Обаче сега пашата съобщилъ на охридския митрополитъ, който преди нѣколко дни билъ въ Битоля, една телеграфна заповѣдь на В. Порта, българскиятъ митрополитъ и свещеницитѣ му да не отиватъ въ манастира на приближавалия праздникъ (20 юний ст. ст.), за да не се случи нѣкакво смущение. Между това гръцкиятъ митрополитъ (Мелетий) въ сѫщото време отишълъ въ манастира. Охридскиятъ митрополитъ (Натанаилъ) незабавно известилъ Екзархията, която може да поиска чрезъ сѫдъ (граждански) тоя манастиръ.

---

[1]) Вж. тукъ фотографска снимка отъ „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ юний 1874 год. № 387. То е потвърдено съ печатъ, на който има надписъ: Натанаилъ Митрополитъ Охритски, и подписъ на български съ грьцки букви: ὅτ σφιατάγο Μητροπόλλιτα. Ὀχρήτσκη πρεσπάνσκη Ναθαναήλ. Ἐπιτροπ. πα Ἀναστας. Дава се архиерейско благословение на икономъ Георги, енорийски свещеникъ на Димитри махала (при катедралата Св. Климентъ) да вѣнчае Климета J. Симончевъ съ Хрисанта Георгиева.

Образецътъ е напечатанъ сѫщо отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

По-нататъкъ М. Манчевъ привежда редъ доводи въ защита на народното искане:

1) 10—12 души гъркомани нѣматъ право да присвоятъ единъ манастиръ, който принадлежи на цѣла епархия, чието множинство е българско. Това призналъ „лани“ и битолскиятъ мютесарифъ Рашидъ паша и съобщилъ на В. Порта.

2) Манастирскиятъ „кодикъ“ (кодексъ, кондика), съ смѣткитѣ на манастира за всѣка година, носи подписи само на охридскитѣ първенци и охридскитѣ митрополити въ него нѣма нито единъ подписъ на друга нѣкоя епархия.

3) Манастирскитѣ недвижими имоти сѫ писани на името на манастирскитѣ настоятели „всѣкога Охридяны“.

4) За манастирскитѣ дългове всѣкога сѫ били задължини настоятелитѣ охридяни, както и до сега.

5) Освенъ охридяни, никой отъ друга епархия не е настоятелствувалъ.

6) „И сегашнійтъ издайникъ на монастыръ-тъ г. Андроникъ Заровъ“, билъ поставенъ съ опредѣлена заплата „за настойникъ“ на манастира отъ настоятелитѣ охридяни и контрактътъ му е „въ наши рѫце“. После той предаде манастира на гръцкия владика Мелетий.

7) Двѣтѣ села Любаница и Търпейца, които се черкуватъ въ манастира Св. Наумъ като въ своя енорийска църква, сѫ отъ Охридската епархия и принадлежатъ на Екзархията.

Следъ това М. Манчевъ съобщава, че корчанци много пѫти действували да направятъ манастира Св. Наумъ ставропигиаленъ, и преди нѣколко години искали да го присвоятъ подъ тоя предлогъ, обаче този манастиръ — разсѫждава Манчевъ — не може да бѫде ставропигиаленъ, защото: 1) трѣбва да е обиталище на калугерско общество, а въ него нѣма нито единъ монахъ, освенъ игумена; 2) не трѣбва да влизатъ жени въ манастира, а въ него влизатъ не само жени и деца, но и цѣли фамилии, особено на храмовия му праздникъ; 3) не трѣбва да се кръщаватъ деца, нито да се вѣнчаватъ, а въ манастира се кръщаватъ и вѣнчаватъ люде отъ двета споменати села; 4) за ставропигия трѣбва царски „сингилионъ“ (грамота), но за манастира Св. Наумъ нѣма такъвъ документъ.

Накрай Манчевъ съобщава, че манастирскитѣ тапии и „кодикъ“ се намирали въ ржцетѣ на нѣколцина гъркомани, но охридчани ще се трудятъ да отнематъ поне „кодика“. Народътъ въ Ресенъ е „крайно раздразненъ“, загдето църквата му се намира въ гъркомански ржце и е опасно да не се случи нѣкое безпокойствие. Манчевъ моли екзарха, Св. съборъ (Св. синодъ) за когото приключилъ и отдѣлно писмо, и Смѣсения народенъ съветъ, както и самия д-ръ Чомаковъ да се потрудятъ, въпросътъ за манастира Св. Наумъ по-скоро да се реши благоприятно за българитѣ. Това ще повлияе на околнитѣ смѣсени епархии при произвеждане на истиляма.

Въпрѣки всички усилия, и манастирътъ Св. Наумъ, и ресенската църква останаха въ гъркомански ржце до Балканската война, когато паднаха въ сръбски ржце. При все това въ турско време Охридско-Прѣспанската епархия представяше цѣлостна българска областъ и бѣ една отъ главнитѣ опори на Българската екзархия. Поради това ѝ значение, следъ Берлинския конгресъ екзархъ *Иосифъ* се борѣше да издействува султански берати най-напредъ за митрополити на Охридско-Прѣспанската и Скопската епархия. Утвърдена на тѣзи две яки крепости, Българската екзархия постепенно разшири своето ведомство въ Македония, гдето отъ 1890—1897 год. придоби още петъ епархии (Неврокопска, Велешка, Струмишка, Битолска и Дебърска).

Закрита отъ сърбитѣ въ 1913 год. съ изгонването на охридския митрополитъ Борисъ, Охридската митрополия бѣ възстановена въ 1915 год. следъ освобождението на Охридъ. При второто сръбско робство Охридската митрополия продължи своето сжществувание, но после, навѣрно за да подбиятъ църковното значение на светия български градъ, сърбитѣ съединиха Охридската епархия съ Битолската и прѣмѣстиха седалището на кириарха-епископъ въ *Битоля*.

Непонятно е. защо Св. Синодъ на Българската църква не възстанови многозаслужилата на народъ и църква Охридско-Прѣспанска митрополия — славната катедра на патриарси и митрополити-борци като Натанаила, а запази сръбското съчетание (Охридско-Битолска епархия съ седалище Битоля), което унижава св. Климентовия градъ, да не кажа, и смущава духа на Св. Климента... Презъ декемврий 1942 год. до Св. Синодъ бѣ подадена обща молба на много жители отъ Охридъ и селата да бѫде възстановена Охридско-Прѣспанската епархия и да сѫществува отдѣлно отъ Битолската, съ седалище на митрополита въ Охридъ. Обаче и досега не е даденъ отзвукъ на това народно желание. Възразява се, че Охридско-Прѣспанската епархия е малка. Това е вѣрно засега (временно), но духовното благо, което тя пази отъ вѣкове, е голѣмо, неоценимо. Св. Климентовиятъ престолъ сияе все така възродително, както преди. Не се ли прави грѣшка, че не се цени достатъчно тая всенародна светиня?

ВОДЕНСКИЯТЪ ГОВОРЪ*)

От̄ъ В. Думевъ

Съгласни звукове

Зѣене. Подобно на староб. езикъ, воденскиятъ говоръ въ нѣкои случаи избѣгва, въ други търпи зѣенето както въ началото на думитѣ, така и въ срѣдата: іа́гне, іъгни́шчъ, но ъгѣнцъ, ъбълкъ, ъбълчи́нъ; іа́іце іа́к, іа́ре, іъри́шчъ, іа́с, но: а́нгіъл, а́ку, а́рну, ъмъ, а́іде, о́ку, о́чи, о́ру (хоро), о́де, о́фци, о́вни, о́ігин, о́ндин, он. Само въ пѣснитѣ *о*, *а*, *у* се йотуватъ: „нъ чу́жцъ ку́ікіъ ки *іо́*диш, чу́жци *іо́*чи ки стре́тиш“; „мо́ри мо́ме, бе́лу моме, бе́лу и іуба́ву!“ Въ срѣдата на думитѣ: църнуокъ, слъбуу́мнъ, бига́ъ, търча́ъ, нуси́ъ, бе́лиут и беліут, жълтиут и жълтіут.

Въ примѣритѣ дадени отъ Мирчевъ (452) за воденския говоръ думата іа́к*у*, а не іак*о* не се изговаря *е́ко*, и въ с. Те́іуву, Те́іву и Теўву този изговоръ не е познатъ. Покрай *и*зи́к за езикъ въ нашия говоръ се чува и *іъ*зик; сжщо: *и*тървъ и *іъ*тървъ. Въ сложнитѣ думи зѣенето се търпи: сла́дкуу́стъ, мълуу́мнъ, шируо́къ; въ глаголнитѣ форми ту се избѣгва, ту се търпи: ми́іъм, се́іъм, вѐіъм, пе́іъм, виде́ъ, нуси́ъ, мо́лиъ, но́сиъ. Въ мѣстоименията: мо́іъ, твоіъ, своіъ, се́куіъ, не́куіъ, но не́ъ, ва́ъ. Сжщо и въ лу́ўту, мла́ўту, гувѐўту, де́ўту, сна́ъ (снаха), гре́ътъ (гредата); въ тия думи зѣенето е ново.

Зѣенето се избѣгва и съ *в* и *н*: въглин, вътук, нътре, не́гу, не́ъ, них, не́іни, віъіна́ъ (яхнаха) имаме и *в* и *і*: в-і-ъіна́ъ (отъ х). Въ думитѣ бра́ткіъ (братя), сва́ткіъ (святя), *к* се развило отъ *т*, което обаче пакъ се запазило, докато въ другитѣ македонски говори останало само *к*: бракіа, свакіа.

Въ нашия говоръ *і* се е развила и отъ скжсено *и* и отъ съкратено *е*, *іа*: мо́іте отъ мо́*и*те; мо́ітъ отъ мо́іътъ; мо́іту отъ мо́ету — мо́иту — мо́іту. Йота се е развила и чрезъ премѣтане въ всички отглаголни имена на *нье*: учѐіне, сидѐіне нусеіне, спáіне, мужáіне, а по аналогия и при предполагаемъ суфиксъ *тье*: жинéіте (жéнене), стъпнáіте (стжпване), върнáіте (връщане), пипнáіте (пипане).

---

*) Вж. Македонски прегледъ, год. XIII, кн. 3.

Въ кóін, кýікіъ, нóік', си́ін, друик' (отъ другъ) *і* е преметната, както отбелязахъ вече; сжщо въ óігин (огнь).

Воденскиятъ говоръ не е запазилъ думи съ лабиално *л*: зéміъ, лóвъм, кáпъм, рѣ́бъмъ. Покрай зé*міъ* имаме и зé*мніъ* съ *н* вм. *л*; затова мисля, че въ формата зéмніъ се крие обяснението на формитѣ нъ_зéмин, нъ_зéміън, нъ_зéминтъ, нъ_земіътъ. Ако може да се предположи падежната форма отъ зéміъ за мѣс. п. нъ_зé*мни* вм. нъ_зе*мли*, тогава формата нъ_земин може да се обясни и чрезъ премѣтане.

Поради премѣтане на і, съгласнитѣ *н*, *л*, *р* сж станали твърди: поръм (порѭ), гóръм (горѭ), мéнъм (мѣнѭ), бýръ (боурꙗ), милостинъ (милостинꙗ), учи́тъл (оучитель), градинáр, руби́нъ, гърки́нъ, турки́нъ и пр. Но въ пусти́*ін*ъ і е преметната отъ крайното ꙗ, както това е станало въ кóін, си́ін. Йота е запазена и въ следнитѣ думи: къдéліъ, нидéліъ, снувал'къ, кърчол' (крачолъ), сóл', мърсол', връжáл'къ, кушýліъ, кóліъм, мéліъм, пýліъм, веліъм (всички глаголи отъ IV — сега II гр. на *л*); още въ имена: пустéліъ, сáбіъ, зéміъ, зми́іъ; но: тиіна́ отъ техна (тиніа). Отъ тия примѣри се вижда, че *р* и *н* сж загубили мекостьта, а *л* я е запазилъ въ доста случаи.

Замѣната на *і* съ *г* въ кукуш. говоръ (М. 453) — гъ_видé вм., іъ_видé —, не е позната въ воденския: ъ_видé. Въ думата змéх звукъ *х* е отъ *і*, а вмѣсто смѣхъ имаме смиіáчкъ отъ смехачка съ *і* вм. *х*.

Интересенъ е предлогътъ кръзъ, тъй често употрѣбяванъ отъ П. Славейковъ: въ воден. говоръ тоя предлогъ гласи кръіз: ки_ти_ги_ізвадѣ́м кръіз_нóс (въ значение изъ); *і* въ случая вѣроятно е дошла отъ край.

Вмѣсто общобългарското начално *чр*, вод. говоръ редовно има *цр*: цъ́рну, цървéн, цъ́рпъм (черпя), църни́цъ, цъ́рквъ, црéвъ и пр.; само въ думата Чóрнуву (село въ Вод. околия) звукъ *ч* е запазенъ и звукъ *о* за *е* — единственъ случай отъ промѣна на *е* въ *о*. Възможно е това име да е дошло отвънъ.

Сравнени кук. и гевг. говори съ воденския по йотацията, указва се, че почти напълно се покриватъ — и по избѣгването, и по търпенето на зѣенето, и по изчезване на лабиалното *л*, и по втвърдяването на съгласнитѣ *н*, *р* и доста запазения мекъ изговоръ на *л*.

Промѣнитѣ съ tj, stj, skj, kt, gt, xt; dj, sdj и sgj. Докато групитѣ tj, kt, gt, stj, skj въ кукушкия говоръ сж запазили общобългарското шт въ повечето случаи — кѣшта, свéшта — и по-рѣдко минали въ *к'* — врéікіа, плéік'и —, а дј, здј и згј — *жд* — вéжди, гражда́нин, по-рѣдко *г'* — мéг'а г'а́вка (М. 453), въ воденския и въ гевгел. говори се наблюдаватъ повече случаи отъ *к'* и *г'* за tj, kt, gt, xt и dj. Споредъ Ивановъ (76) тия *к'* и *г'* сж дошли отъ севернитѣ говори: нок', к'ерка, свéк'а, врéк'а, стрéк'а, ку́к'а, к'е, вурк'и́на (горещина), сик'а́вум (сѣщамъ), вéг'а, мéгіа, нъ_оіг'ум, има и произлѣзли, споредъ него, и на мѣстна почва: сва́к'а, цвéк'е, ко́ск'и, л'у́г'е, прéг'и, зъо́г'е; но не липсватъ и думи съ шт и жд: ба́шта, кѣшта, снощти, га́шти, пра́шта, лéшта, кра́жба, чу́жди, ро́жг'ум, ва́шк'ум, зъо́жг'е, нъо́жг'ум, гашк'и и дори гак'и. Срещу изброенитѣ дотукъ примѣри отъ кукушкия и гевгел. говори, имаме следнитѣ въ воденския: ку́ікіъ, свéікіъ, врéікіъ, плéіки, но и свéшник, плéшки (плéшките мъ бо́ліът); вéіги, но вижџа́ркъ (пржчица за писане вѣжди), но́ік', но сно́шчи, но́шну време, но́шчиф отъ нощевъ; кéркъ, *ки* отъ *ке* (ще), гуришчи́нъ, мигіу отъ мегіу, мéігіъ, ньо́ігіъм, га́іки, но га́шник, лéікіъ, кра́жбъ, чу́жџу, чужби́нъ, фа́ікіъм.

Групитѣ stj, skj, sdj и sgj и въ тритѣ говори иматъ замѣстници *шт* и жд-жџ (жджк): тéшчъ (тъща), пишчо́л (пистóлъ), пръшчи́лу (пръстилу, престилка), пу́шчъм, прушчъва́іне, прушча́въі, кръшчува́іне и кръстеіне (различни форми), шчукна́ (щукна), шчу́къ (щука), пушчу́към (посчукъм), шчицъ (отъ дъ-скица), нъпушчу́въм, чу́ждъ (чуздіа), чужбинъ; ліу́шчъм (люща), ліушна́к (обѣленъ орѣхъ, още низкоостриганъ човѣкъ), уліушчу́въм, шчернъ, шчир (щиръ), шчи́ръ (ялова-щира), шчърбу, нъшчърбенъ къна́тъ, пушчурéл, шчур, зъшчу́към (потъвамъ въ каль, още вкарвамъ вжтре), шча́въм (щавя), шчи́пнъм (щипна), шча́вел' (щавель), щрéкне (бодне), мъштрапъ (мастрапа). Още: мъшчéъ (мащеха), Вéшчицъ (село), вишчи́цъ (вещица), нишчéлки (нищелки), о́шче, нишчеръ (пещера), Прибъднишчъ (село), клéшчи (клещ), мо́шне (доста, много), гу́шчир (гущеръ), къшчувни́цъ, по́мук' и помуі́к', пумушни́цъ; деепричастията — видéшчимицъ, улéшчимицъ, нъідéшчимицъ и пр.; Вушча́рини (село), до́ш (дъждъ), дожце (вали) и върне (пакъ въ значение на вали дъждъ, а за снѣгъ — снéже), дъжцилúву, нъдижцéн (и въ значение на разсърденъ), нъдéжцъ, нъпрú́жливо (напредливо), прéжцъ, ѣднѣ́ш(жд), двáш, триш, удъднѣ́ш (от‿ъднъш).

Звукосъединението *шч* замѣства и *чт*: зъшчó, шчó и шó, утшó и утшчó, нъ‿шó и нъ‿шчó, нáшчу, нúшчу (чьто).

По-старитѣ форми съ *шч* и *жд* отъ tj и dj — пъшчéркъ, мъшчéъ, вéш (вещъ), Вéшчицъ и вишчúцъ, нишчéлки (нить); вижцáркъ, нъдижцéн, дъжцилúву, дóжце, дóш, нъприжлúф —, показватъ, че формитѣ съ *к'* и *г'* — свéікіъ, мéігіъ и пр. — сѫ нови и дошли отвънъ. Тия стари форми съ *шт-шч* и *жд*, *жц*, *ж* се срѣщатъ не само въ долновардарскитѣ говори, а и въ срѣдновардарскитѣ и горновардарскитѣ, изъ цѣла Македония, и тоя фактъ е по-убедителенъ отъ всички извъртвания и умувания на сръбскитѣ езиковеди да установяватъ по-голѣма близость на македонскитѣ говори до сръбския езикъ. Старината на *шт* и *жд* предъ *к'* и *г'* се вижда и отъ названията на много селища, рѣки, планини и лица съ *шт* и *жд*; ето и нѣкои: Кýмштица, голѣмъ и мал. Нишéл (Нищелъ), Бóщани (бостіани). Вѣ́щица, Минóщицъ (Берска околия); Фýшчъни, Прибъдúшчъ (Воденска), Ърцáн отъ Ардіан (Гевгелийска), Кóшани отъ Кощани, Пърждево, Копришница, Вéшие отъ Вещие, Корéшта, Корéшница, Пещéрница, Рóжден, Дрáгожен отъ Драгождем (Тиквешко); Бѣлещéвица, Котúщено, Рáщани отъ Рáтіани (Велешка); Щýка (Струмишка), Фращнали отъ Фращнали (Дойранска), г. и д. Фращан, Брождани (селяни отъ Броди), (Сѣрска околия); Ощáва отъ Хощáва, Бождово отъ Бóдіово, Рóженъ (Мелнишка); Кърджево, Мóщенецъ (Г. Джумайска); Гущеря́къ, Ракúщенъ отъ Ракитенъ, Ля́щенъ отъ Лѣтіен, Слáщен, Грáжден, Върщен, Бáрщен отъ Братіен, Вóщица (Неврокопска); Ля́щено, Кóнищан (Драмска), Мóщиіан, Мищéна (Правишка); Рáщан, Никúщани (Скопска); Непрóщено (Тетовска), Къшани отъ Къщани, Вищúца, Никощáн (Кумановска); Бущреш отъ Бутреш, Кущица отъ Къ́щица съ *у* за ѫ но съ *щ* за тј (Прешовска); Стърмощ (Кратовска); Отóщица, Бáщево, Мождивя́к (Паланечка); Драгобрáща, Лéшки (Кочанска); Мéщница (Пехчевска); Пúшица отъ Пищица, пища, Пешúрово отъ Пещ-ирово (Щипско). Д. и Г. Врáщица (Радовишко); Ношпал отъ Нощпал, Обършани отъ Обърщани, Вощарица отъ Овощарица, Рáщани, Грáждино (Битолска); Кривогащани, Пещáлево, Щáвица, Сáждово, Пещéрица, Пéщани (Прилепска); Вощáрени, Г. и Д. Клéщино, Крепéщино (Леринско); Пéщани, Велгощи отъ вел-гости, Климéщани, Корóшица, Делóгожда отъ дѣло-годіа, Мисльдежда, Збъждиа, Бúждово, Издéглавіе, Рáдожда, Вéлеща отъ прич. вéлещ (Охридска); Рáщани, Лахчани отъ Лактіани, Бърщани, Вранéщица (Кичевска): Рáщани, Грáждане, Брéщани отъ брест —, Брéщица, пакъ отъ кор. *брест*, Пискýпщина, Щърово (Рѣканско); Ошчúма, Капещúца, Орешчéни, Мислегóжа отъ Мисле-годіе (Костурска); Мислегóщи (Анасеничко); Трúвещ, Вреáщино[1]) отъ Врѣщино (Гребенска); О́граждена (Тиквешка); Междурéк (Кукушка), Гвоздово (Лѫгадинско); Дóброще, Нéраще (Тетовска).

Срещу тия многобройни думи съ *щ* и *жд* за tj dj, взети отъ книгата на покойния В. Кънчовъ „Македония — етнография и статистика“ стр. 140—281, въ сѫщата статистика намираме само следнитѣ названия съ *к'* и *г'*: Злокукіани — Битолско, Скопско и Кумановско — 3 села); Брáкіани (Кичевско); Вóгіани отъ Водѣни (Битолско) и Вѣгини и Вѣгіъни отъ Вѫдѣни (Воденско).

Въ думата кóс*ки* *к* е отъ *т* (кости). Сѫщо въ *ке*-ки (отъ хощѫ по хощетъ) *к* е отъ *ті*. По тоя случай искамъ да подчертая, че това *к* въ кóски, ке ки, не е к', т. е. кóск'и, к'е, к'и, поне въ тия долновардарски говори, за които имаме повече данни и освѣтление; и въ н'оік', нóік'тъ, кýікіътъ, както и въ всѣко смекчено к' не чувамъ това к', което се приближава и дори повече клони къмъ *ч* като сръбското ћ. Сѫщо трѣбва да кажа и за звука *г'* отъ *dj*: вéіги, а не вéіг'и; както въ óігинъ: и това *г* е смекчено, а не приближено до џ, както е сръбското ђ; Гéвгели, а не, както сърбитѣ изговарятъ ђéвђели — џéвџели.

Въ гевгелийския говоръ имаме и следнитѣ думи съ *к* и *г* отъ тј, дј, дори и отъ *т* и *д* предъ мека гласна; цвѣкé, пъ'к'е, ръспък'е, л'ýг'е, прéгé; срещу тѣхъ въ Воден. говоръ имаме: цвéте, пѣтъ, ръскръснúцъ за ръспък'е, лíýде и пóрáну за прéг'е; но казваме: прéдниýт дéн. Покрай братіъ имаме и браткіъ, сѫщо сваткіъ.

За к' и г' въ гевг. говоръ, както бележи Ивановъ, въ тия звýкове, азъ се усъмнихъ, и затова въ Гевгели можахъ да сравня изговора на *к* и *г* отъ tj и дj и предъ мекитѣ гласни звукове *е* и *и* и установихъ, че еднакво смекчено се изговарятъ *к* и *г* въ думитѣ: мéг′и (по Ив.) и снáги, т. е. и въ двата случая чувахъ смекчено досжщъ еднакво *г*; к′éрка (по Ив.) и кéпе; цвéк′е (по Ив.) вéке; ліуг′е (по Ив.) и бéге. Поради това означението на смекченитѣ *к* и *г* — к′, г′ предъ меки гласни съ знака ′ за мекость не е оправдано: не мéг′и, а мéги; не кўік′и а кўіки.

---

[1]) Въ тая дума *еа* е отъ *ѣ*, а това селище е въ Гърция.

Отпаднали съгласни звукове: *д* предъ *л*, м, ц, т; примѣри: іáм, іáл, сърце, ліўіту отъ ліудето — ліудиту — ліўиту ліўіту; луўту отъ лудути, óіме отъ óдиме, óм отъ óдъм, ви́м отъ ви́дъм, іáіш отъ іáдіш, ви́іш отъ ви́диш, óіш отъ óдиш, сéіш отъ сéдиш, рéіш отъ рéдиш, извáіш отъ извáдиш, зáіну отъ зáедно, заидну-зáіну; іáіме, іаіте отъ іáдиме, сéдиме, ви́іме отъ видиме; дáм отъ дáдъм; дáіш, дáіме, даіте, отъ дадеш, дадеме, дадете; дáът отъ дáдат; іáът отъ іáдът; ки óът отъ ки óдът, извáът отъ извадът; дáм, дал и пр.

Звукъ *в*: зéм вм. зевъм; нé влéъм отъ нé влевъм; не крéъм отъ нé крéвъм, нé прáм отъ нé прáвъм, нé дáъм, нé дáъме отъ нé дáвъм, нé дáвъме; ни зéъме, ни дáъме.

Звукове *ж* и *з*: ки кáіш и́сти́н′тъ′ отъ ки кáжиш; нъ‿мóіш отъ нé мóжеш — мóжиш, — нъ мóіш; шо ни́іш отъ ни́жеш — нижиш; зъшó леіш нъ‿вá гóлъ зéміъ, креі — отъ лéжиш; ки влéіш или нé? отъ влéзеш — влезиш; шó вéіш, мори мому отъ вѐзеш — вéзиш. Тѣзи скжсени форми обикновено се чуватъ при известни изрази — при запитване, за очудване, при възбудено състояние и пр.; въ спокойната речь, обаче, се чуватъ и пълнитѣ имъ форми: іáдъм, óдъм, рéдиш, ліўдиту, лўдуту, дéдуту, óдиме, іáдиш, ви́диш, рéдиш, рéдиме, дáдите, дáдиме, зáідно, дáдът, извáдъм, кáжиш, мóжи́ш, нижиш, влéзиш, вéзиш, зéвъм, дáвъм, зéвъме, дáваме и пр.

Звукъ *х* отпада въ началото на всѣка дума: ъи́р, áрну, áн (ханъ), ънџи́ъ, ърáм, ърѣмиъ, óру (хоро), леп (хлѣбъ), либáркъ (хлѣбарка), уръли́шче (мѣсто за хоро), ъџи́ъ (хаджия). Още между гласни: нуси́ъ (носиха), нóсиъ (носѣха), пиіáъ (пѣяха), пéіъ (пѣеха); други примѣри: ранъ (храна), Ри́сту (Христо), урéі (орѣхи), бълъ (бълха), мулїъсáл (мухлясалъ), кужўі (кожухи), дуіáлу (духало), дўіъм (духамъ), мўъ, мўі (маха-и), лéъ-і (леха-и), снáъ-і (снаха-и), бўъл (бухалъ), мўъл (мухалъ), стрéъ (стреха), бўъм (бухамъ); въ дўіъм, дўіáлу *i* е вмѣсто *х*. Звукъ *х* отпада и предъ съгласенъ звукъ — въ глаголнитѣ форми за м. св. време, 1, 2 и 3 л. мн. число: ўчи́ме, учи́те, учи́ъ (учихме, учихте, учиха); урáме, урáте, урáъ; фтъсáме, фтъсáте, фтъсáъ.

Звукъ *х* е запазенъ въ края на думитѣ; дори въ думата змéх е отъ *i*: смéх, влáх, стрáх, сиромáх, уди́х, нóсих, кусíх, но дойде ли въ срѣдата — отпада: влáўт (влахътъ), влъи́нкъ (влахинка), урéх, но урéі (орѣхи), смéх, но смиіáчкъ съ *i* за *х*; зъóдник (заходникъ).

Въ думата мустаки *к* е вмѣсто *ц*, а въ кужуі отъ кожухи вм. кожуси. Звукосъединението *хв* се чува като *ф*: фáікіъм (хват.), фáліъм (хваля), фърче (хвърчи). Въ фўркъ *ф* е вмѣсто *х*.

Вмѣтатъ се *д* и *т* между *с* и *р*, *з* и *р* и *ж* и *р*: ждрéбе, здрáк, съ_здръчи́, здрéлу, издригнá, стрéдъ, стрáм, стръмижли́ф, стрáл.

Звукъ *в* се измѣства отъ *м*: гри́мнъ, рáмнъ, углáмних, плáмнъ, усъмнá.

Приключвайки прегледа на съгласнитѣ звукове въ воденския говоръ, трѣбва да отбележа, че и по тѣхъ тритѣ долновардарски говори се схождатъ: само въ кукушкия говоръ *шт* и *жд* се чуватъ въ повече думи, отколкото въ гевгелийския и воденския (М. 453—454). Полезно е, много полезно е, да се съберать всички думи съ *шт* и *жд* въ тия говори, за да се тегли решително заключение, както по съотношението имъ, така и за старината на еднитѣ и другитѣ; отъ това заключение ще се насочи и обяснението за произхода на *к′* и *г′*. Защото, както се изказахъ по-горе, старинннитѣ форми вижџаркъ, къшчувни́цъ, свéшник, нъдижџен, дóш, дóжџе, снóшни, мъшчéъ, пъшчéркъ, покрай вéіги, кўікіъ, свéіки, мéігіъ, нóік′, кéркъ налагатъ предположението, че старинни сѫ *шт*, *ш* и *жд*, *жџ*, а не *к′* и *г′*, т. е., че *к′* и *г′* сѫ по-късно явление, обяснението на което трѣбва да се подири както въ външно влияние, така и въ домашна причина; не бива да се изпуща извидъ, че *к′* и *г′* сѫ се развили и въ нѣкои източни говори отъ *т* и *д* предъ меки гласни звукове. Отъ значение по въпроса сѫ и думитѣ съ *шч*, *жџ* и *шк* покрай *шт*, *жд*, *к′ г′*.

Отъ сравнителния прегледъ на звуковетѣ въ тритѣ долновардарски говори получава по-голѣмата близость на гевгелийския говоръ къмъ кукушкия: р. Вардаръ не е отдѣлила Гевгели отъ Кукушъ, и сношенията между Гевгели, Дойранъ и Кукушъ не сѫ били възпирани отъ разстоянията и други непреодолими прѣчки; обратно, сношенията между Гевгели и Воденъ, раздѣлени отъ почти непристѫпния Кожухъ-планина, сѫ били рѣдки, а зиме — абсолютно невъзможни; но затова пъкъ селата отъ Гевгелийска околия по тая планина — Конско, Хума (власи, които говорятъ българската речь като родна), и Серменикъ сѫ по-близки до говора на воденскитѣ села отъ македонския участъкъ.

Форми. Имена. Членътъ въ воденския говоръ.

Членътъ за имената (сѫществителни прилагателни и числителни), мѣстоимената и причастията въ воденския говоръ е общобългарския членъ:

1. За м. р. ед. ч. *ут*, *іут* отъ *ътъ*, *іътъ* прѣко *от*, *іот*: сто́лут, кра́ліут, кра́іут; бе́лиут и съкрате́но бе́ліут, сі́інут вм. си́ниут, понеже *і* се е премѣтналъ, и съгласниятъ *н* останалъ твърдъ; ъди́ниут, и съкратено ъди́ніут, прѣвниут — прѣвніут; мо́іут, твоіут, не́іниут и не́iніут, още и не́інут като сі́інут; на́шиіут отъ нашиут; ръте́ниут и ръте́ніут, свърше́ниут и свърше́ніут; до́шлиут и до́шліут.

2. За ж. р. ед. ч.: *тъ* отъ *та*: же́н'тъ, ри́б'тъ, ста́рус'тъ, ми́лустъ; бе́л'тъ, сиі́н'тъ; ъдна́тъ, прѣвнътъ; мо́ітъ, тво́ітъ, не́ін'тъ, ръten'тъ, свършен'тъ, до́шлътъ; на́шчъ отъ на́шата-на́шътъ-на́штъ-на́шчъ

3. За ср. р. ед. ч. *ту*, отъ *то*: се́л'ту, чеўту отъ че́дото-чедуту-че́уту-чеўту; чу́ўту отъ чу́дото-чудуту-чу́уту-чуўту; бе́л'ту сиі́н'ту, ъдно́ту, прѣвнуту; мо́іту, тво́іту, не́ін'ту, на́шчу отъ нашето-на́шиту-на́шту-нашчу; ръте́н'ту, свърше́н'ту, до́шлуту.

4. За м. р. мн. ч. *те*, *тъ* и *ту* (за нѣкои едносрични): сту́ло́витѣ, кръліо́вите, кръі́шчътъ и кръі́шч'тъ по краище-а (ср. р.); ко́інътъ отъ коіне-коінъ + тъ (ж. р.) поради окончанието *ъ* въ коіне (*а*): ко́іна-ко́іната-коінътъ и съкратено ко́ін'тъ; прѣститу, го́ститу, гли́ститу отъ го́стето, прѣстето, глистето; бе́л'те, сі́ін'те (л', н'), ъдні́те, прѣвните; мо́іте, тво́іте, на́шче отъ на́шите-на́ште-на́шче; ръте́н'те, свършен'те, до́шлите.

5. За ж. р. мн. л. *те*: же́н'те, ри́б'те, ста́руст'те, бе́л'те, сиін'те, ъдни́те, прѣвните, мо́іте, тво́іте, на́шче; ръте́н'те, свърше́н'те, до́шлите.

6. За ср. р. мн. ч. *тъ* отъ *та*: сел'іътъ и селътъ, чéдътъ и чéътъ, ли́стътъ по листо-а; чéл'тъ отъ чéлата, врими́ін'тъ, ими́ін'тъ и иминии́шчътъ; бéл'те, си́ін'те, син'те, мóіте, твóіте, нàшче, ъдни́те, прѣвните, рътéн'те, свършéн'те, дóшлите.

Трѣбва да отбележа че *н'* отъ *ни* се изговаря и твърдо по аналогия на *н* отъ *на*: стрáната-стрáн'тъ, страните-стран'те, но сиін'те; обратно *л'* отъ *ли* се държи здраво: бéлата-белътъ-бéл'тъ; но бéлите-бéл'те.

Форми като ліу́іту (ліу́дето), зъ́б'ту вм. зъбите, гóститу, снóпиту́, ли́ститу отъ листето, ноіз'ту, ръц'ту,рóбиту се срѣщатъ и въ гевгел. говоръ и по-многобройни (Ив. 80): покрай л'у́г'ето и дворѣвето, свéкур'то, алтъ́н'то и пр. А покрай члена *ут* и *о* по влияние отъ сев. западнитѣ говори: пуд явуро сарайо (Ив. 82).

Форми за родъ. Въ воденския говоръ се наблюдава едно колкото любопитно, толкова и нерадостно явление, което се дължи на гръцко и турско влияние; то се наблюдава главно въ града и въ близкитѣ му села: ъди́н, което редовно се чува по селата, въ града е измѣстено отъ формата му за ср.: ъднó уфчáр и т. н. т. После, дателната форма отъ третоличното мѣстоиме за м. р. ед. ч. е измѣстило сжщата форма за ж. р.: вм. и́-му: *му* ричéл нъ жéн'тъ; кóі къжá нъ жен'тъ? іáс *му* къжáх. Сжщата форма *му* служи и вм. тая за мн. ч. при тритѣ рода: *му* вм. *им*: дъдéте нъ дéц'тъ шикирчи́інъ? — *Му* дадéме, му дадéме; му къжáте нъ мъ́ж'ту? — *Му* къжá Ри́сту; дáіте *му* и нъ жен'те ут ширбéтут? — Ки *му* дáіме. Дори форми отъ прилагателно за ср. р. сж измѣстили формитѣ за м. р. ед. ч.: áрну човéк бил тó бéгут; лóшу инсáн, лóшу съ чини́ инсáнут; угуéну дуби́тук и т. н. т. Това явление свидетелствува, какъ може подъ силно чуждо влияние да се изроди езикътъ, да изгуби усета си за формитѣ, както е случаятъ съ рода на числителното ъди́н, мѣстоименната форма и́ за дат. п. ж. р. ед. ч., мѣстоименната форма за мн. ч. дат. п., за тритѣ рода *имъ* и замѣстването и на дветѣ форми съ формата *му* — дат. п. ед. ч. м. р.; после и неправилната употрѣба на форми отъ с. р. прилагателни вм. м. р.: ни́ску тъвáн, ку́су чувéк, дибéлу увéн и пр. И тъй въ града се чува: нáшчу учи́тъл е нóгу у́мин; ъдну у́мну чувéк нé прáве лошу; врéдну чувéк бéше тó Тръпче гувидáрчито; изкупáну трáп; кръден'ту шéі (м. р.)

не́ е́ ъірлі́ъ (хаирлия). Но редомъ съ тия неправилни форми и въ града ще чуете: нъ_кри́віут мост но́гу ліу́де съ_и́мът утипа́ну; ло́шіут чуве́к и ут Бо́гъ не съ_бо́е; мо́іут си́н съ_уче нъ_Солун; нъ сирома́іут чуве́к се́ му е́ кри́ву; сира́к бе́ше зе́тут, ъмъ_ръбутли́ф бе́ше; съ нъкити́л су зиле́н здра́виц; И́тър Петъръ и зме́іут съ чинили пубрати́ми. Още примѣ́ри пакъ за неправилни форми: на́шчу чуве́к гу нима́ дъ_си до́іде; а́іде, му ве́ліъм, ти до́бру ура́ч; зъстъну́вът, пуліът и шо́ дъ_ви́дът: ъдну ўтипа́ну мъш нъ_зе́мин'та ле́же, е́ту гу по́ нъ_стра́нъ и ъдну умре́ну ко́ін-ка́ пъдна́л, не́ стъна̀л.

Мирчевъ дава следнитѣ примѣри отъ неправилна форма за родъ (м. 457) за кукушкия говоръ: „нъ мо́ата гъ́рба, нъ мо́ата жи́вотъ“. Въ тоя говоръ се наблюдава и друга неправилность: формата за в. п. ед. и м. ч. се предава съ предлога *на*: гъ_виде́ *на* И́цо; и́х, лу́ду и́ди дъ гъ дунесишъ *нъ*_ма́іка (М. 452); ги и́миш мие́ну *нъ* но́із'ту; *гъ* викна́ *нъ* дец'та. Това *гъ* отъ *га* замѣства *го* и *іа*: *гъ* виде́ нъ та́тко? *гъ* викна́ нъ_ма́ікъ. Тия яления се подѣлятъ и отъ гевгел. говръ; тамъ редъ имена отъ м. р. се схващатъ като форми отъ ж. р.: пе́сук — пе́сукта, съ́та ро́да, та́а ден; имена пъкъ отъ м. р се схващатъ като имена отъ ср. р.: едно́ де́до. И въ Воденъ имаме: пе́суктъ покрай пе́с'кут; ва́дин отъ ваа_ден; ъдну_де́ду.

Форми за мн. ч. у сѫществителнитѣ имена.

1. Едносрични, м. р. а) *о*-основи: формитѣ за мн. ч. се образуватъ съ окончания *ови*, *и*, *е*, *ишчъ*, *ъ*: стуло́ви, пупо́ви, грубо́ви, кръсто́ви, двуро́ви, клъсо́ви (отъ класъ), връго́ви и вра́ѕи, дъро́ви, сръмо́ви, ду́ўви (отъ дух—духове); зъбе, и зъ́бъ, ро́бе, мъже; краци, раци; кръи́шчъ, пъти́шчъ, но и пъ́тъ, друми́шчъ, но и друмо́ви, купи́шчъ, руи́шчъ, (отъ роі). Формитѣ на *ишчъ* сѫ образувани по аналогия на тия отъ ср. р. ед. ч. на *ище*: буни́шче-ъ и по тая форма двури́шче-ъ, плети́шче-ъ и пр.

б) *и (ь)*-основи образуватъ формитѣ си за мн. ч. съ окончания *е*, *и*, *ъ*, *ови*, *ишчъ*: го́сте, мі́ше, пръ́сте и пръ́стъ, глі́стъ, лі́стъ; зито́ви, пъти, но и пъть, гръ́сте и гръ́стъ; отъ пъти и пъти́шчъ, пакъ по аналогия на буни́шче-ъ.

в) *у*-основи — съ окончание *ови*: сино́ви, вуло́ви, мидо́ви (отъ медъ), съдо́ви, дуло́ви, думо́ви; отъ *мир'* нѣма форма за мн. ч. По формитѣ на *у*-основи сѫ се повлѣкли повечето *о*-осн. (т. *а*).

г) *н*-основи съ *ъ* отъ *е*, *а*: къме́інъ отъ каменье — къмеіне — къмеінъ; риме́інъ отъ реме́нье; отъ пла́мин нѣма форма за мн. ч. Отъ де́н — дино́ви и де́нъ (отъ *а*).

Нѣкои отъ *у* и *н*-основи иматъ и форма на *ъ* (отъ *а*), кога сѫ употрѣбени съ числително име или мѣстоиме (числително); три де́нъ не́ е́ іал, ни спа́л; не́кулку де́нъ пу сва́тбътъ мо́мчиту умре́л (мо́мчиту въ значение на младоженецътъ); не́кулку пътъ му съ мули́х, не́ мъ‿пуслуша́; им'ше два синъ и две́ ке́рки; и́м'ше ше́с пръстъ, зъто́ гу ви́кк̆ъ ълтипърма́к; къ‿ўти́шъл нъ‿ни́в'тъ, шо́ дъ ви́де: же́н'тъ му испръша́лъ съдъ шес редъ чиничкъ (царевица); ма́ікъ му (вм. й) му (пакъ вм. й) дъде́ кили́м су пе́т листъ; и́м'ме вудини́цъ су три къме́інъ; гу зъ‿ўдри́л су не́кулку къме́інъ и гу‿ўдри́л пу глав'тъ.

2. Многосричнитѣ имена отъ м. р. *о* и *и*-основи образуватъ мн. ч. съ окончания *и*, рѣдко *е* (*ъ*) и *а*, *ъ*: сирума́си, по́лузи (отъ полог), гълѣ́би, гъркліа́ни, но: ла́кт*е* и лакт*ъ*: пла́тну му утце́клъ за кушул'к'тъ нъ‿де́іт'ту; но́кте и но́ктъ, а не но́хте и ла́хте, както ги е далъ Мирчевъ; іу́нци, све́тци, мърто́фци отъ мърто́вци (вм. мъртвецъ); къме́інъ, риме́інъ, но и къмини́шчъ, плъмини́шчъ по плъминишче и пр.

Отъ бра́т мн. ч. е бра́тіъ и бра́ткіъ (к' отъ ті); ичме́н (отъ ечмѐн), ичме́ни.

Имената отъ м. р. на *ин* образуватъ мн. ч. на *и* безъ *ин*; ърнъу́тин — ърнъу́ти; силіа́нин — силіа́ни; ристе́нин (християнинъ) — ристе́ни и пр. Това оконч. *и* се е наложило на всички имена съ суф. *ове*.

Имената отъ ж. р. образуватъ формитѣ за мн. ч. съ *и*, предъ което *г*, *к*, *х*, *не* се промѣнятъ: мотики, вири́ги, сна́и, снаги, пируни́ги отъ перунига (цвѣте). Като сна́і е и дре́і отъ дре́ъ, сна́ъ. Въ всички думи *х* между две гласни отпада; сѫщо леъ-і отъ леха.

Имената отъ ср. р. образуватъ форми за мн. ч. така: *о* и *е*-основи — съ окончания *ъ*, *іъ*, *іна*: се́лъ и се́л'іъ, дървъ, ра́лъ, ма́слъ, ре́бръ, че́дъ, гу́мнъ; пули́інъ отъ по́ле прѣку пули́ніъ съ премѣтане на *і*; мури́інъ вм. морета; въжи́інъ; *н*-основи — на *інъ*: сими́інъ отъ семе, врими́інъ, ими́інъ и имині́шчъ. Отъ писмо́, обаче, е пи́смъ съ ъ отъ *a*, а не старата форма пи́смена; отъ чу́ду нѣма форма за мн. ч. отъ дърву покрай дърва, за горене и дърви́чиінъ за самитѣ растения; отъ о́ку — о́чи, отъ у̀ше (вм. ухо) — у́ши.

Нѣколко сжществителни и прилагателни, сжщо и отглаголни имена, сж особенч по форма, нѣкои и по значение: віъіна́іте (въ значение на яхване) отъ в'іахнатіе (съ *в* и *i* предъ началното *a* и съ премѣтане на *i* отъ *ie* въ края); кринаіте (вдигане) отъ крина́тіе (отъ глагола кре́нъм — (дигна); стъна́іте (ставане) и т. н. Тия форми сж и за повелителенъ начинъ: де́цъ, віъіна́іте і коін'тъ! (пов. нач. сег. вр. 2 л. мн. ч.); но су віъіна́іт'ту Бо́лин Дуічи́н му съ пушчи пу ъра́пите; ъ се́гъ ви́ъ пък крина́іте кръ́блите; (пов. н. 2 л. мн. ч. сег. вр.); но: са́му съ крина́іте не съ свършу́въ рѣбо́т'тъ — трибувъ и да съ зъне́сът ду ъмба́рут съте чинички, сътъ вре́ікіъ (само съ вдигане и пр. — сжщ. име); смиіа́чкъ отъ смехачка (смѣене) преку смеіачка (съ замѣна на *x* съ *i*); прикъжува́чкъ и прикъжува́ч (присмива́ч-ка, подигравъч); кълк — кълко́ви (вм. кълки отъ кълка), къ́лкут и кълкъ (бедро); къ́лк'тъ нъ мисирк'тъ е но́гу сла́ткъ; бърли́ф (несвѣстенъ, зашемеденъ); турла́к (прозвище на Мориховци); турла́к недусуле́н (глупавъ, невъзпитанъ); въде́шин, утре́шин (днешенъ, утрешенъ); а́і зъ ног'гудини въде́шин и утре́шин! (благословия при два праздника); па́ткъ-и (въ значение на ржце детски); џъмъла́р (карнавалъ, човѣкъ съ маска); русъли́ъ-и́и (членове отъ чета, които въ празднично облѣкло и въоржжени съ саби и пищови обикалятъ по селата, играятъ хайдушки хора́ и събиратъ помощи за църкви и училища — обичай, запазенъ въ Македония); бубаік' (памукъ); тръмбъ-и (тржка, навита на кросното прежда); миш-ъ (мишка), ми́ш'ту отъ мишето; трап'ту отъ трапето; сжщо ліу́іту отъ людето, го́ст'ту отъ гостето; сно́п'ту отъ сно́пето; тръін'тъ отъ тръніатъ-тръінътъ-тръін'тъ; sи́ври (очи); плъци́нкъ отъ пластинка — царевична погача съ парчета отъ сланина, печена на подница; държа́ле — дръжка на сѣчиво; дърџъли́ф — смѣлъ, юначенъ, издръжливъ.

Числителни имена: ъди́н-ъдна́-ъдно́-ъдни́ и иди́н-идна́-идно́-идни́; два, често въ града замѣстванъ отъ две: две́ гълъби, покрай два́ гълъбъ (въ селата), две (за ж. и ср. р.); три, чити́ри и ч'ти́ри, пе́т, шес, се́дум, о́сум (отъ седмь, осмь съ изсянение на *ѣ* въ *о*, което се е редуцирало въ *у*), де́вит и де́вът, де́сит и де́сът, идина́ісът, двъна́ісът, трина́ісът, читърна́ісът, питна́ісет и пътна́исът, шъсна́ісът, сидумна́ісът, усумна́ісът, дивитна́ісът и дъвътна́ісът, два́ісът, два́ісът и ъди́н, иди́н, ъдна́, идна́, ъдно́, идно́, два́ісът и два́, две́, три и пр., трі́сътъ, читърде́сът, пе́ісът, ше́ісът, сидумде́сът, усумде́сът, дивиде́сът и сидумде́сит, усумде́сит, дивъдесит, сто́, две́стъ, трі́стъ, читирі́стути́ни, петстути́ни, ше́стути́ни, се́думстути́ни, о́сумстути́ни, де́витстути́ни, иліадъ, две иліа́ди, сто́ иліа́ди, две́стъ иліа́ди, миліо́н-и.

Прилагателни имена. Формитѣ имъ за мн. ч. за тритѣ рода окончаватъ на *и*, а тия за ж. и ср. р. ед. ч., на *ѣ*, *у*: бел-ъ-у—бе́ли: зиле́н-ъ-у-и; жълт-ъ-у-и; сі́н-ъ-у-и; църве́н-ъ-у-и; мо́ръф-мо́ръвъ и мо́р’въ, мо́ръву и мо́р’ву, мо́ръви и мо́р’ви; жиле́зин-жиле́знъ-жиле́зну-жиле́зни; си́лин-си́лнъ (*и* отпада), си́лну, си́лни; глу́х-глуъ (*х* отпада)-глу́у-глуі (*у* става кѫсо, и-сѫщо); и́тър-и́тръ (*ѣ* отпада), и́тру-и́три; дру́ік′ отъ други-другі-друіг′-друік-дру́гъ-дру́гу-дру́ѕи.

Пълна форма иматъ нѣкои прилагателни като опредѣления на сѫществителни имена: свити‿Пе́търъ (свети), Бо́жи чуве́к, Бо́жіъ ръбо́тъ, Бо́жіу и́ме: ле́сни Пе́тку, лу́ди Іува́н, чи́сти пунде́лник, Вилики петук; тѣ се и членуватъ: чистіутъ, Бо́жіут, лу́діут и пр.

Кога прилагателното отъ м. р. се членува, членътъ се прибавя къмъ една основа на *и*, което съ члена *ут* може да се скѫси: бели + ут = бел′ут, стари́ут, но сиінут (съ отпаднало *и-і*); белъ + тъ — бел′тъ (*ъ* отпада), белу + ту = бел′ту (*у* отпада), бе́ли + те = бел′те (*и* отпада. като оставя следа върху съгласния предъ себе); сі́н′тъ, сі́н′ту, сіи′те; суііут отъ сухи + ут = су́ііут: нъ су́ііут мо́с ногу инса́н съ и́мъ изгина́ту; су́тъ-суўту-су́іте отъ сухата, сухото, сухите (съ отпадане на *х* и появата на *і* на мѣстото му, съ редукция на *а* и *о* въ *ѣ* и *у* и скѫсяването на *у* въ *ў*, както и на *и* въ *і*).

Падежни форми. Отъ седемтѣ староб. форми за падежи, вод. говоръ е запазилъ пълно само именителната, която служи и за винителна, и звателната за ед. ч., а за мн. ч. — само именителната въ служба и на винителна и звателна; родителната, творителната и мѣстната се предаватъ съ общата — именителната — съ предлози: чуве́к, нъ чуве́к, ут чуве́к, су чувéк, ду чувéк; чувéци, нъ чувéци, ут чувéци, су чувéци, при чувéци; чувéче и чувéку; сі́не и сі́ну, жéну (отъ жено), мóме и мóму. Имената отъ ср. р. нѣматъ и форма за зв. п., а я изказватъ съ именителница: пиле, óі пи́ле шърéну; óі сéлу (отъ *о*) гулéму и пр. Ето звателната пад. форма на нѣкои сѫщ. имена: врáк (г)-врáце (вм. ж); блáк (г)-бла́же; Бугдáне, кóіну, сéстру (о), брáту и брáте, брáтку, тáте (за татко), и тáтку, жену, змі́іу, ни́ву, мéчку, вълку, лиси́цу, систри́це и систрицу (отъ сестрица).

Прилагателнитѣ иматъ само една обща падежна форма — именителната, която служи за в. и звателната, а съ предлогъ — за останалитѣ падежи.

Остатъци отъ стари падежни форми: два стрѫкъ (вм. а). три пътъ, шес рéдъ, три грошъ, читі́ри грѫстъ — ъднъ óкъ; гóр*е*, дóл*у*, снóшч*и* и снóшни, нéкни (преди два деня, оня день), може би отъ некои + дни; лáни, (мин. година), улумнéни отъ оном + лани (по-миналата година), пó‿лъни отъ пó-лани; мáлце, тóлце, колце (тонинко), кóлкучку, крóце (кротко), блъзé, ни́чкум (съ главата опрѣнъ на земята), дéінъ отъ дéніъ, нóікіъ, нéгде (к), ни́где и ни́къде, ни́къде, іáве, нъ‿іáве, скри́шум (тайно: съ + криш), ý́тре, но вàдин, óндин (днесъ, следъ единъ день), идвáі (едва), нáпкум (н), óчи, уши, клéшчи, гáіки, рѣце, нóзе, зъ‿бóгъ-зъ‿дýшъ (заклинания), Бóгме отъ бóгами; ут Богъ дъ нáідиш; су‿си́нъ ду ъми́нъ, трóшкъ (малко), трóнкъ (сѫщо), тронце (сѫщо), бъ́ргу: пу‿гъзéі (поговорка — следъ дъждъ качулка, кога нѣщо се предприеме безъ време и безъ полза).

Частицата *пó* за сравнителна степень, винаги е подъ ударение и по това се различава отъ предлога *по*: пó-ýмин бил вудин'чáрут; пó-бéли платнъ нéмъ у друі́з'те сéл'іъ; но: пу‿никуі‿дéн (само съ ударение на дéн, за това сѫ редуцирани *о* въ *по*, *и* и *о* въ некоі) лиси́ц'тъ пá пукъни́лъ вълкут нъ‿лóф; нивéст'тъ зъіи́лъ пу ъ́дна́, пу две мъсли́нки н'ъднъш: „Приз‿двé, нивéсту“, му (й) риче свéкурут; ъ óнъ гу ізпулі́ и къжá: „И пу‿двé, риче, тáтку, съ‿слатки.

Отъ прегледа на формитѣ при имената може да се установи сладното:

1. Едносричнитѣ имена м. р. *о* — основи при формитѣ си за мн. ч. сѫ се повели по имената отъ *у* — основи: по тая основа сѫ се повели и имената отъ *н* и *и* — основа: връгóви

отъ вра́к (г) вм. врази, както се чува по нѣкои села: вра́зи, зито́ви, дино́ви: но и зѫ́бе вм. зѫ́би, сно́пе покрай снопов'и, ра́ци п̑окрай ръко́ви (Острово), кра́ци, ко́інъ, тръпо́ви и тръпи́шчъ покрай тра́пе, тра́питу и тра́п'ту; ми́ше и мишъ, прѣ́сте и прѣстъ; грѣ́сте и грѣстъ, пѫ́те и пѫтъ и пр.

2. Членътъ не влияе на ударението, т. е. не става причина за премѣти на ударението: двуро́ви-двуро́витѣ; сира́к-сира́кут; гро́п-гро́бут, ре́пъ-ре́пътъ и ре́п'тъ, но не за да запази условието за ударението въ тази дума, а поради кѫсия изговоръ на редуцираното *а*, което се наблюдава като общо явленне и съ ў и і отъ *о* и *е-и*: се́л'ту вм. селуту, же́н'те вм. же́ните, пе́іше вм. пе́ише отъ пе́еше; учеіне-учеін'ту отъ учеіното-учеіниту. Но това ударение се отмѣта на следната сричка, кога формата за мн. ч. получава две срички: зет, но зитови; зе́тут, но зито́вите; все пакъ и въ този случай ударението, което носи формата за мн. ч., не се промѣня отъ члена. Други примѣри за отмѣтнато ударение, предизвикано отъ промѣната на формата по число, (при увеличение сричкитѣ на думата съ две): вра́к-връгови, връго́вите; сто́л-стуло́ви-стуло́вите, пѫт-пъти́шчъ-пъти́шчътъ и пъти́шч'тъ; ка́мин-къме́інъ-къме́інътъ и къмеін'тъ; по́ле-пули́інъ-пули́інътъ-пули́ін'тъ; о́струф, устро́ви, учи́тъл-учите́ли, ра́ізбуі-ръзбо́і, ве́тър-витро́ви-витро́вите, учите́лите, устровите, ръзбо́іте. Това показва, че ударението се отмѣта една сричка напредъ и при многоср. думи съ ударение не на последната сричка; затова отъ чуве́к мн. ч. е чуве́ци, увча́р-увча́ри, понеже ударението въ тия думи е на последната сричка. Обаче има изключения отъ премѣтането на ударението и въ многоср. думи съ ударение не на крайната сричка: а́нгіъл-а́нгили-а́нгилите и а́нгил'те; ми́лос-ми́лусти, у́мник-у́мници; ри́бник-ри́бници, пи́сър-пи́съри, ру́дник-ру́дници, врѣсник-врѣсници и врѣсни́ци, зе́лник-зе́лници, зи́мник-зи́мници; пра́зник-пра́зници и пръзни́ци, но винаги пу‿пра́зниците. Поради това формитѣ съ премѣтнато ударение въ многоср. думи съ ударение на предпоследната сричка — о́струф-устро́ви, учи́тъл-учите́ли, ра́ізбуі-ръзбо́і сѫ по влияние на западнитѣ говори — Лерински, Кайлярски.

3. Едносричнитѣ имена отъ ж. р. сѫ изтърпѣли повече промѣни: старобългарската дума пѧдь минала къмъ *а* основа и дала *пе́дъ*: старобългарската дума чьсть — че́ст = че́с минала къмъ имената отъ м. р.: че́стут и безъ форма за мн. ч.;

отъ *пéдъ* мн. ч. правилно е пéди; членувана пéътъ отъ пéдътъ, пéдите; отъ нощь имаме нóік', нóіки, нóік'тъ, нóік'те; отъ тая дума имаме и формата ноікіъ (тв. п. нощьѭ), пъкъ и отъ *дéн* — дéінъ вм. деніъ (дьньѭ) вм. дьньмь въ значение на време: дéінъ-нóікъ плáкъ, не зъспýвъ; членувана тая дума гласи: дéн'тъ като нóік'тъ; значи, повлѣкла се е пó последната и дала форма за ж. р. вм. за м.: дéнут, която сѫщо сѫществува: дéнут съ‿пузнáвъ уд ѕáстрътъ.

4. Многосричнитѣ имена отъ м. р. запазватъ ударението си и въ членуванитѣ си форми: сирумáсите отъ сирумáх — сирумáси; сирáк — сирáци — сирáците; пóлук — пóлузи — пóлузите; силіáнин — силіáни — силіáните; но и при тия форми окончанието *и* отъ мн. ч. обикновено отпада, та горнитѣ форми гласятъ: сирумáс'те, сирáц'те, силіан'те. И въ случая мисля, че нѣмаме премѣстване на ударението, а съкращаване на сричка. Въ Гóспут — гуспóдуфци ударението е преметнато, защото формата за мн. ч. получава две срички: въ членнитѣ форми то обаче не отива по-напредъ: гуспóдуфците; но въ дéду — дéдуфци и дéдуфците ударението не се мѣсти. След. имаме условие за измѣстване на ударението, само когато формата за мн. ч. се увеличава съ две срички и то, несъмнено по влияние на югозападнитѣ говори — кайлярския и леринския; защото пъкъ въ полскитѣ и мегленскитѣ села на Вод. околия се чуватъ и форми съ неподвижно ударение за тия случаи: не само дéдовците, но и зи́дувите. Гóспудуфците, óструф, óструви, óструвите, учи́тъл — учи́тели — учи́телите. И това е въ сѫщность истинското ударение въ тия случаи, а не преметнатото, което трѣбва да се счита като изключение и външно влияние.

5. Имената отъ ж. р. сѫщо не мѣстятъ ударението си при промѣна на формитѣ си по ч. и родъ, или като се членуватъ, но и тукъ съкращения на гласни и поради тѣхъ на срички е редовно явление: ри́бъ — ри́бътъ и ри́б'тъ; ри́би — ри́бите и ри́б'те; чéшъ — чéш'тъ; чѐши — чéш'те; ливáдъ — ливáдътъ — ливад'тъ и ливáътъ; църи́цъ — църи́ц'тъ, църи́ци — църиц'те; мути́къ — мути́к'тъ; мути́ки — мути́к'те; мóітъ — мóіте, своітъ, — своіте, нéін'тъ — нéін'те; брáдъ — брáди: брáъ'тъ, брáіте и брáд'те: кóскъ — кóски; кóск'те; свéікіъ-и свéік'тъ — свéік'те; нóік' — нóіки: нóік'тъ — нóік'те.

6. Имената отъ ср. р. съ форми за мн. ч. на *а* = *ъ* запазватъ ударението си и при членнитѣ си форми: ра́лу — ралъ; рал'ту — рал'тъ; че́лу — че́лъ; че́л'ту — чел'тъ; се́лу — сел'іъ (вм. ъ); се́л'ту — се́л'іътъ; че́ду — че́дъ; чеўту и че́д'ту — чѐътъ и че́д'тъ. Но: време — врими́інъ; вре́м'ту — врими́ін'тъ; по́ле — пули́інъ; пол'ту — пули́ін'тъ; въ тия случаи имаме премѣстено ударение върху предпоследната сричка, безъ съмнение обусловено отъ стремежа на езика да запази ударението на предпоследната сричка, както е въ формитѣ за ед. ч.: вре́ме — врими́інъ; сърце — сърци́інъ; те́ле — тили́інъ и пр. Но при членната форма това ударение не се движи, не се придвижва, защото изобщо не измѣства ударението; това се подпомага и отъ съкратенитѣ срички: и́ме — ими́інъ; и́м'ту (пакъ 2 срички); ими́інъ — ими́ін'та (пакъ на предпоследната сричка). Но въ формитѣ на ими́ін'тъ, сими́ін'тъ ясно се чувствува формата на думата за мн. ч.

Отглаголнитѣ имена нѣматъ форми за мн. ч.: членътъ и у тѣхъ не докосва ударението: уче́іне — уче́ін'ту; пъдна́іте — пъдна́іт'ту (падането).

7. Прилагателнитѣ сжщо не промѣнятъ мѣстото на ударението при промѣна на формитѣ си: бе́л — бе́лъ — бе́лу — бе́ли; бе́л'тъ, бе́л'ту, бе́ліут, бел'те; си́ін — сиінъ — си́іну — си́іни; си́інут, си́ін'тъ, си́ін'ту, си́ін'те. Но при образуване на сжщ. имена отъ прилагателни ударението се мѣсти: жълт — жълтъ́к; бе́л — белтъ́к, іа́син — іъсни́к; ло́ш — лупути́ъ; мъ́чин — мъчнути́ъ.

8. Числителното ъли́н — иди́н има форми за родъ и число: ъдна́, идна́; ъдно́ — идно́; ъдни́ — идни́; два за м. р., две за ж. и ср. р. Останалитѣ нѣматъ форми за р. и число: пе́т, де́сът и при формата ъдно́ (ср. р. ед. ч.) въ града замѣства ъди́н. Формитѣ се́дум, о́сум, сж, както обяснихъ, отъ седмь, осмь съ замѣна на *ь* съ *ъ*, изясненъ въ *о*, а то редуцирано въ *у*. Звукъ *д* отпада въ числителни отъ десеть на горе: идинаісът, пътнаісът и пр. При членуването и числителнитѣ запазватъ ударението: ъдно́ту, ъдна́тъ, ъдни́те; два́тъ, две́те; сто́те, три́стътъ и три́ст'тъ; усумна́істе; иліа́ътъ, милио́нут, милио́н'те.

9. Както споменахъ по-горе, малко сж остатъцитѣ отъ старитѣ падежни форми въ ограниченъ брой думи: въ два ко́інъ *ъ* е отъ редуцирано *а* (кони); сжщо въ два стрѣкъ,

пе́т гро́шъ; въ три прѣстъ, ше́с пѣтъ имаме пакъ ъ отъ редуцирано *е* (пѫтьѥ) или отъ *а* по аналогия на тия форми по коінъ, стрѣкъ, грошъ. По о́ндин имаме се́гдин, не́гдин (всѣкжде, нѣкжде); отъ но́ік′ и де́н имаме де́інъ-но́ікіъ (дене-нощя). Въ на́пкум (после) имаме на-покон. Въ про́стум (право): зъстъна́ про́стум сжщо́ имаме стара твор. пад. форма; сжщо въ ни́чкум. Интересна форма е и до́цкън: а́і дъ‿си‿о́іме, до́цкън е ве́ке (късно, много късно); тази форма е, може би, получена чрезъ премѣтане отъ: до-късно.

10. При форми за мн. ч. се наблюдава и членъ *ту* (отъ то) за ср. р.: го́ститу, ли́ститу, сно́питу, но́із′ту, ръц′ту и пр. Членътъ за м. р. при прилагателнитѣ се поставя при основа *и*: бе́лиут, съкратена форма бе́ліут, си́лниут—си́лніут и пр.

11. Ударението запазва мѣстото си, кога формата за мн. ч. увеличава сричкитѣ си съ една: уфча́р—уфча́ри; о́пък—о́пъки; си́ін—си́іни; ли́ут—ли́ути; у́лъф—у̀лъви; то обаче се премѣта, кога формата за мн. ч. увеличава сричкитѣ си съ повече срички: сто́л—стуло́ви; дро́п—друбо́ви; и́ме—имии́нъ. Въ пѣтишчъ отъ пѣт имаме привидно придвижване на ударението, защото не отъ пѣт е тая форма пъти́шчъ, а по аналогия отъ имена като буниtermine — отъ предполагаема форма пъти́шче, която не сжществува, но за която има други живи форми, които сж повлияли на формата пѣт да образува неправилно формата си за мн. ч. ишчъ: жени́шче, баби́шче, дети́шче, мъжи́шче, мечи́шче и др. Ударението се мѣсти и когато отъ дадена дума се образува друга съ повече срички: Во́дин—вуде́ниц, вуде́нци; по́чип—пуче́пиц, пуче́пци; дори и безъ увеличение на сричкитѣ. Вла́дуву—вльдо́виц; О′строву—устро́виц; Лу́кувиц—луко́виц, луко́вци, вльдо́вци, устро́вци. Ударението се мѣни и кога отъ глагола се образува отглаголно име: у́чъм—уче́іне; па́днъм—пъдна́іте (падане).

12. Членътъ обикновено не влияе на ударението: пе́сук—пе́сукут; гъди́нъ—гъди́нътъ; углида́лу—углидалуту; пе́суците, гръди́нитѣ, углида́лътъ; обаче въ тия случаи се наблюдава друго явление: отпадатъ гласни звукове било отъ суфикситѣ, било отъ окончанията за мн. ч. и думитѣ получаватъ една сричка по-малко: пе́с′кут, пе́с′ците; гръди́н′тъ, гръдин′те; углида́л′ту, углида́л′тъ.

По формитѣ си за мн. ч. гевгелийскиятъ говоръ се отличава отъ воденския: срещу оконч. *и* въ вод. говоръ, гевгелийскиятъ има *е* при многосричнитѣ имена: чурáпе, орáче, овчáре (Иван. 79). Думитѣ, които свършватъ на гърленитѣ съгласни, обаче и въ тоя говоръ иматъ окончание *и*: вълци, дуби́ци, пóлузи, сирумáси. Въ кукушкия говоръ по-рѣдко срѣщаме окончание *е* за мн. ч.: уфчáре, сил'áне. Въ останалитѣ случаи формитѣ и на тритѣ говора за мн. ч. сж еднакви — съ окончание *и* (М. 458—459). Въ воденския говоръ не се казва нýци както казва М., а внýк — внуци, и нѣма изразъ „плъкáл у глáси“ (М. 463), а плъкáл сýз‿глáс. При звателнитѣ форми имаме и двѣтѣ окончания за м. и ж. р. ед. ч.: си́не и си́ну, брáте и брáту, жéну, дýшу, зми́iу, свáте и свáту, Стуiáне, Iувáне, Бóже, рáче и рáчу, кéрку, снáу (снаха), руди́ну, Мъкéду.

Мѣстоимена. Лични.

1 л. ед. ч.	2 л.	3 л.
им. п. iáс, iáскъ, iáзикъ;	ти;	óн, óнъ, тó
в. п. мéне, мéникъ, мен, мъ;	тéбе, тéп, тéбикъ, тъ;	нéгу, гу, нéъ, ъ нéгу, гу
д. п. ми, нъ мéне, нъ мен;	ти́, нъ тéбе, нъ теп;	му, нъ нéгу, нъ нéъ, нъ нéгу, му

1 л. мн. ч.	2 л.	3 л.
им. п. ни́ъ;	ви́ъ;	óни.
в. п. нáс, нъ;	вáс, въ;	ни́х, и, і (отъ хи).
д. п. ни, нъ нáсъ;	ви, нъ вáсъ;	му, нъ нихъ.

Споменахъ, че М. (460—461) бележи: нéъ, ни́ъ, ви́ъ — доказателство, че и крайнитѣ гласни звукове се редициратъ и въ тоя говоръ, и въ гевгелинския, само не редовно, а като наченки.

Примѣри за употрѣбата на личнитѣ мѣстоимения въ Вод. говоръ: ъ‿óнъ пусистрі́м'тъ му съ‿іcтигнувáлъ пуд‿никуъ‿сéнкъ. Мѣжут му ъ‿питáл. И ет'ти‿і пáк баб'тъ и деýту. Кóі сáкъ дъ‿мъ сфале? Пукръі ни́х зъминáл никуі‿поп (М. сб. VIII, 160—163, коригирани отъ мене). И і пушчил нъ‿бъира дъ‿óдът (Ив. 165). Ни́ъ вéл'ме, ъ‿Гóспут пувéліъ. Ви́ъ нé знáіте, ричé, пътут, дъ‿н съ зъгýб'те. Iác Гóспуди, нéікіъм нóгу, ъмъ‿дáі ми мáлце. Къ‿ъ видéл тъквá у́бъвъ, уфча́рут му (вм. и́) ричéл: „Мори мóму, ут‿дéк'си ти?" „А дъ ви́дъм сéгъ, му (вм. имъ) вéле тó дéўту: „Кóі мъ милўвъ, ки‿ўста́не при мéне, ки ми ръбóте. Пумисли́ле дърва́рите, помисли́ле — нъ‿них вó дéўту му (имъ) съ видéл бла́к чувéк — и зътó му рéкле: „Ки ўстан'ме дéду сътъ ниъ дъ ти служ'ме: ти ки ни пувелі́ъш, шó дъ ръбот'ме".

Възвратното мѣстоиме е се, сéбе, си: ъдну‿дéн съ чўде тó су три́те к'éрки (Иван. 165). Къ пи́л-пи́л, дури сéбиту си гу зъбрави́л. Къ істризнéл, си къжа́л: „Ни́куі нъ мóже да нъпра́ве нъ чувéкут тóлку гулéму злó, кóлку óн са́м нъ себе мóже дъ си нъпра́ве.

Показни: вó (този), ва, тó, та; ви́ъ, ти́ъ отъ ви́а, ти́а; мѣстоимето вó е отъ ов. Мѣстоимето óн—óнъ замѣства мѣстоимето той—тя, а за ср. р. е запазено мѣстоимето то. Мѣстоимената во, ва, ви́ъ означаватъ близки предмети, а тó, та, ти́ъ — далечни. Въ гевг. говоръ: вóа, ви́а, вóо и вóа, ви́а; тóа, та́а, тóо, ти́а. Ивановъ счита формата ва́дин правилна (Ив. 84) защото думата ден била отъ ж. р.; но тая дума е неправилна, а съ нея и ва́дин, защото дéнтъ е неправилна форма по родъ вм. дéнът. Въ вод. говоръ вадин е въ значение на наречие — днесъ. И у насъ се казва: дéнтъ нòiк, ъ пра́ве (за мързеливия), но казва се и: нóв дéн — новъ нафъка́. Тази дума се срѣща съ мѣстоимето вó, ва́ и тó: вó дéн — гулéм дéн; вó дéн слъ́нце грée; тó дéн беше пéтук.

За неправилната употрѣба на *му* вм. й и *им* говорихме по-горе.

Притежателни: моі, твóі, нéін (нéгов не е запазен)
мóіъ, твóіъ, нéінъ
мóіу, твóіу, нéіну
мóі, твòі, нéіни
на́ш, ваш, (тѣхенъ не е запазенъ)
на́шъ, ва́шъ, —
на́шу, ва́шу, —
наши, ва́ши
своі, - свóіъ, свóу, своі

Формата нéін, неіъ-неіну замѣства нéгўф-ъ-у, сжщо и тѣхен-а-о-и: Óн бéше нóгу буга́т чувéк, ъмъ нéініут син (вм. неговиятъ) из'дé сé. Мъж'ту и утдилі́ъ н'‿ъдна́ стра́нъ; нéініте жéни-нъ другъ (вм. тѣхнитѣ). Чурбъци́ътъ нима́л де́цъ: неініте руднини му да́ле п‿ъдну дѐте — му съ‿чинале пет де́цъ. Татку му нъ‿ти́ъ децъ, му вилiа́л: де́цъ, биде́іте пуслу́шни и ръбутли́ви, зъ‿дъ‿съ‿чин'те зинги́ни. Има́лу ъдну‿де́ду и ъднъ‿ба́бъ: де́ц'тъ му (вм. имъ) би́ле но́гу у́мни. Рудни́н'те нъ баб'тъ би́ле буга́ти: не́ініте ло́зiъ, ба́шчи, гръди́ни, ни́ви, дуікiа́ни, вудини́ци нима́ле кра́і (вм. тѣхнитѣ).

Мѣстоимената се членуватъ: мо́іут-мо́ітъ-мо́іту-мо́іте; на́шiут-на́шчъ-на́шчу-на́шче; *шч* е отъ *шт*: на́шето-нашиту-на́шiту-на́шчу,

Въпросителни: ко́і-ко́іъ-ко́е-ко́і (вм. *и*): чи́і-чи́іъ-чи́е-чи́іу-чи́і; ка́къф-къква́-къкво́-къкви́. Отъ кoі падежни форми: кòгу, ко́му, по-често нъ‿ко́гу; шо́ и шчо отъ чьто; падежни форми: че́м и чуму: че́м (защо) ти съ па́ри биз ра́дус у ку́ік'тъ; чуму ти е́ те́бе бре мо́іту бе́лу ли́ще де́? Относителни мѣстоимена не се образуватъ съ частицата *то*, а самитѣ въпросителни мѣстоимена служатъ и за относителни: ко́і дуіде́ — до́бре дуіде́; чи́і о́фци съ‿зъгу́бът, то уфча́р ки пла́къ; къква́ бра́дъ — тъкво́ брич; го́спуд‿дъ‿ти да́де, шо (щото) ти душа са́къ; ка́ (вм. както) са́къш — тъка́ пра́ви! Слу́шъі, шо ти ве́ле бе́гут!

Опредѣлителни и неопредѣлителни: се́куі-се́куіъ-се́куе-се́куі (вм. и); не́куі, ни́куі, тъкъ́ф-тъква́-тъкво́-тъкви́ и тъкви́іъ, и́нъкуф, ин'куф, никъкуф и ник'куф, не́къкуф и не́к'куф; сът-ъ-у-ъ-е, съте мо́ми съ субра́ле, съде‿нашъ Пе́нъ не‿изле́зъ.

Обяснението на съ́нок' въ гевгел. говоръ (Ив. 86) и на са́а ношт въ кукушкия (М. 440) трѣбва да се разграничи: въ са́а ношт (тази нощь), както бележи и Ив., не може да се извежда саа отъ кьsи, а отъ са вм. си и е въ връзка съ формата си́нок' (нощесъ) въ останалитѣ западни говори: са́а може да се извежда отъ са + iа както ва́а — отъ ва + iа; затова са́а е показано мѣстоиме; формата пъкъ, си́нок' е отъ си + нок', въ воденския говоръ съноік' — е отъ са + ноік; съ редукция на *а*. И дветѣ форми са́а ношт и съ́нок' съноік' иматъ значение не на тая нощь, а на цѣла нощь. Формата са́а но́к' не сѫществува въ воденския говоръ, а съноік', както казахъ, и ние не казваме но́к'а, а но́ікiъ и но́ік'тъ.

У насъ още и тѣзи мѣстоимена: са́м-ъ-у-и; ца́л-ъ-у-и (цѣлъ). Мѣстоимето сѣт-ъ-у-е(ъ) е отъ кьсь + тъ-кьсьтъ-сътъ-сът.

У Мирчевъ дателната падежна форма отъ себе за воденския говоръ е показана подъ двойната форма нъ себи ту; въ сѫщность тя е членна: нъ сéбиту отъ на себето вм. на себе си! формата сéбиту е интересна като членувано, възвратно мѣстоиме, въ значение вече на сѫщ. име: нáі-ми́лу нѐшчу нъ‿сéкуі чувѐк е себ'ту му.

Сравнени мѣстоименнитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори, съ малки изключения, повече въ кукушкия говоръ, показватъ голѣмо сходство.

Глаголи: Редукцията на гласнитѣ звукове се е наложила и на глаголнитѣ форми и заедно съ аналогията е изравнена много отъ тѣхъ:

1. За 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч., сегашно време, изяв. начинъ всички глаголи отъ I—IV група по сегашната имъ основа се повели по формитѣ на глаголитѣ отъ V група: пéчъм отъ пéчам вм. пека (пекѫ) и пéчът отъ пéчат вм. пекат (пекѫтъ); сѫщо рéчъм (рекѫ) и рéчът (рекѫтъ); тéчъм, клéчъм, ми́жъм, мóжъм, лéжъм, рéжъм, въ́ршъм, къ́ршъм, пáднъм-пáднът (паднѫ, паднѫтъ, II гр.); знáіъм покрай знáм и знáіът (знаѭ, знаѭтъ); кóліъм-кóліът (колѭ-колѭтъ, III гр.); нóсъм-нóсът (ношѫ-носѧтъ, IV гр.); сѫщо ви́дъм-ви́дът (виждѫ-видѧтъ, IV гр.); — всички по формата имамь за 1 л. ед. ч. и имѫтъ за 3 л. мн. ч. Интересенъ фактъ: само при отзивъ извиканиятъ отговаря: чу́іъ отъ чу́іа безъ *м*; но при повикване, се отговаря: „къй си мори мому? — Ет'мъ де, идъм!“ Формата чу́іъ стои като изолиранъ случай, обяснението на който може да се търси въ старата форма чꙋѭ, която следъ отпадане на носния елементъ и изяснението на ѭ съ ю — дала формата чу́іа-чу́іъ, преди да се изравни съ формитѣ на ъм-іъм; защото обикновено тази форма гласи чу́іъм.

2. За 2 *л.* ед. ч. и 1 и 2 л. мн. ч. сегашно време глаголитѣ отъ I, II и III група — сега I, се изравнили по форма съ тия отъ IV група, сега II, поради редукцията на *е* въ *и*, което следъ гласна се съкращава въ *і*: пéчиш, рéчиш, пáдниш, знáіш, кóлиш; пéч'ме, рéч'ме, пáдниме, кóл'ме; пéч'те, рéч'те, пáдните, кóл'те, знáіме.

3. Обратно: въ 3 л. ед. ч. глаголитѣ отъ IV група, сега II, окончаватъ на *е*, т. е. сѫ се изравнили по форма съ формата на глаголитѣ отъ I, II и III група: нóсе, ви́де, стóе, рéде.

4. Всички глаголи отъ I, II, III и IV гр. — сега I и II за мин. несв. вр. I л. ед. ч. окончаватъ на *их* отъ редуцирано *е*; за 2 и 3 л. ед. ч. *ише*, *іше*; за 1 л. мн. ч. — *ихме*, *іхме*, за 2 л. мн. ч. ихте и за 3 л. мн. ч. *иъ* (отъ *иха*), *іъ*; *и* въ всички тия форми е отъ редуцирано *е*, благодарение на което се изравнили формитѣ на всички тия глаголи: пéчих, стóіх (отъ ех-их-іх), пáдних; пéч'ше, пéчихме, пéчихте, пéчиъ; стóіше, стóіхме, стóіхте, стóіъ; пáднише, пáднихме, пáднихте, пáдниъ. Глаголитѣ отъ V гр., сега III и повелитѣ се по V гр. иматъ окончания *ъх*, *ъше*, *ъхме*, *ъхте*, *ъъ*: и́мъх, и́мъше и им'ше, і́мъхме, і́мъхте, и́мъъ; по тия форми и: óрѣх, óръше и óр'ше; óръхме, óръхте, óръъ; кóпъх, кóп'ше, кóпъхме, кóпъхте, кóпъъ.

5. Всички глаголни форми за м. св. време съ аористно окончание *ох* се изравнили съ глаголнитѣ форми отъ IV гр., сега II, на *ех*: ричéх, пичéх, вличéх, іъдéх, нъідéх, дъдéх, митéх, плитéх, зънцéх (отъ занесех — зънисех-зънсех-зънцéх).

6. Нѣкои глаголи отъ I, III и IV гр. минали къмъ V въ всички форми: óръм-óраш-óръ: óръме и óр'ме; óръте и óр'те, óрът; кóпъм, дълбъм, жáліъм-жáліъш-жáліъ; жáліъме и жáл'ме жáліъте и жáл'те, жáліът; и́гръм, мóтъм и др.

Ето и нѣкои глаголи, които не се срѣщатъ въ книжовния ни езикъ: пáлъм (търся, по III гр. сега), áлъм (III, пипамъ), уліуду́въм и уліу́дъм (III и II, върша нѣщо нередно, свръшвамъ нѣщо неприлично, но и въ значение нареждамъ; още насилвамъ); путфъту́въм (III) и путфътъм (II) (закачамъ нечестно); съ_блазнъм (II самоизлъгвамъ се), пъ́лтъм (II), упъ́лтъм (II), упълту́въм (III) — (душа, удушвамъ); уміáсъм (приличамъ), нъдижцу́въм (III обнадеждвамъ), тéпъм (III бия), утéпъм, утипу́въм (III бия, убивамъ), бълдъм (II бълнувамъ), блъ́ндъм (II) (пакъ бълнувамъ), но блъ́нди (име, лоши пѫпки по тѣлото, нечисти); ткáіъм (I) (тъча); рéпъм (III), рéпнъм и рипну́въм (III удрямъ), съ пъ́рчъм (II перча се), но: козъ съ пърче (коза, завожда се); съ мъ́ркъ (III за овенъ, завожда се), мъ́ркъм (III преде, котката мърка); гі́бнъм (II закачамъ, пипвамъ), фрáскам (II удрямъ съ прѫчка, камшикъ) и фрáснъм (III пакъ удрямъ, шибамъ); мъ́рсъм (II блажа), бри́шъм (II бърша), бліу́въм (III бълвамъ), плі́въм (II плувамъ), тъ́рчъм (III тичамъ, бързамъ: тъ́р'чъі, тъ́рчъі!), нъ́ръм: рі́б'те съ нъ́рът (III завождатъ се), клóцъм (III ритам), клóцъ (ритникъ); віáінъм (II яхна); само въ 3 л.: зби́е: „нъ стóмн'тъ дъ съ збиé“

казватъ, кога се́ счупи стомна (I, злото да падне върху . . .); ти къжу́м отъ ти къжу́въм — къжу́ъм — къжу́м; но и: ти къжу́вам, нъ те́бе къжу́въм. Такива форми има почти отъ всички глаголи съ суф. увъм: зънцу́въм — зънцу́м! віъіну́въм — віъіну́м; тръгну́въм — тръгну́м; върѕу́въм — върѕу́м и пр. Тия форми обясняватъ изравненитѣ форми на ум въ кукушкия и гевгел. говори: са́кум, ви́кум, да́вум и пр. Кълкъм (III пъхам, вкарвамъ); кле́цъм (склещвамъ), съ бърліа́въм (III обърквамъ се, зашеметявамъ се), бърли́ф (полупобърканъ); ту́ркъм (блъскамъ, бутамъ), џу́ркъм, џу́рнъм (III, II изливамъ), пуре́въм (III съ‿пуре́въм — накланямъ се ту на една ту на друга страна, казва се за пиянъ човѣкъ); милу́въм (III милвамъ, още любя), милусни́к, милусни́цъ (любовникъ-ца); шу́ркъм, шу́рнъм (III, I) (пикая); пи́към, пи́кнъм, пикну́въм (III, II-III: пъхамъ, блъскамъ се): ну́ръм, ну́ркъм, ну́рнъм (I, III: влизамъ подъ водата, плувамъ подъ водата); ну́ркъ (черна водна птичка — гмурецъ); џи́тнъм, џи́ткъм, џитну́въм (I, III, III: захвърлямъ камъкъ съ ржка, съ прашка); зъбрушчу́въм, зъбру́шчъм (III, II) (зачервявамъ се отъ жега); къ́ркъм (III крѣкамъ: куко́шкътъ къ́ркъ, ки сне́се); още: къ́ркъм = ямъ: съ‿нъкърка́ме су мле́ку; бри́чъм (II бръсна); пла́снъм (плѣсна, II); тра́снъм (II, удрямъ); дра́снъм, дръсну́м отъ дръсну́въм (II, III паля кибритъ); удѕи́ръм, нъдзи́ръм (III, оглеждамъ, попоглеждамъ); гло́тъм (II, дразня, но само за 3 л. ед. ч.: мъ гло́те о́к’ту); о́пръм (II, опра, допра), до́пръм (сжщо), по́тпръм (II, подпря), въртибу́х (бой); по́тприк отъ по́дпрег (коланъ за конь); ту́ръм, ръсту́ръм (II, III развалямъ); въ́рне (само за 3 л. ед. ч. — вали дъждъ), сне́же (вали снѣгъ); жира́въм (II, движи се, пълзи: мъ‿жира̀ве не́куіъ бълъ); џва́късм (III, дъвча) отъ жъв-а-кам; тра́чъм (II, мисля); съ‿у́мъм (II) (мисля си); ми съ се́мне (чини ми се отъ съмьнѣти).

Прегледъ на глаголнитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори

Понеже глаголътъ въ българския езикъ е развилъ най-пълно форми за видъ, начинъ, залогъ и време, ще дамъ прегледно картината имъ въ тритѣ говори: воденския, гевгелийския и кукушкия.

Изявителенъ начинъ. Сегашно време

Ед. ч. 1 л.	Вод.	плетъм,	зна́iъм,	зна́м,	ви́кнъм,	но́съм,	купу́въм,	купу́м,	са́към;
	Гевг.	пле́тум,	зна́ам,	зна́м,	ви́кнум,	но́сум,	купу́вум,	купу́м,	са́кум;
	Кук.	плѐтум,	зна́ум,	—	„	„	„	—	са́ку́м
2 л.	Вод.	плѐтиш,	зна́iш,	—	ви́книш,	но́сиш,	купу́въш,	—	са́къш
	Гевг.	плѐтиш,	зна́iш,	—	„	„	купу́виш	—	са́киш
	Кук.	пле́тиш,	зна́iш,	—	„	„	„	—	са́киш
3 л.	Вод.	плете,	зна́е	—	ви́кне,	но́се	купу́въ	—	са́къ
	Гевг.	плете,	зна́е	—	„	„	купу́ве	—	са́ке
	Кук.	пле́те,	зна́е	—	„	„	„	—	са́ке
Мн. ч. 1 л.	Вод.	плѐт'ме,	зна́iме	—	ви́книме,	но́с'ме,	купу́в'ме	—	сак'ме
	Гевг.	пле́т'ме,	зна́įме	—	„	но́с'ме,	купу́в'ме	—	сак'ме
	Кук.	пле́тįме,	зна́iме	—	ви́кнįме,	носįме,	купувįме	—	са́кįме
2 л.	Вод.	пле́т'те,	зна́iте	—	ви́кните,	но́с'те,	купув'те	—	са́к'те
	Гевг.	пле́т'те,	зна́iте	—	„	но́с'те,	„	—	сак'те
	Кук.	плетįте,	зна́iте	—	„	но́сįте,	купувįте	—	са́кįте
3 л.	Вод.	пле́тът,	знаiът	—	ви́кньт,	но́сът,	купувът	—	са́кът
	Гевг.	пле́тът,	зна́ат	—	„	но́са̣т,	купува̣т	—	са́ка̣т
	Кук.	пле́тът,	зна́ат	—	„	но́сът,	купу́вът	—	са́кът

Отъ тая картина се види това, което обединява и това, що разединява тритѣ говора: това, което ги обединява е твърде много, особено за гевг. и кук. говори. Трѣбва да отбележа, че Ив. не е означилъ въ всички случаи тъмно *а*, както той нарича редуцирано, или по-право неударено *а*; затова формата зна́*ам* (1 л. ед. ч.) ще да е зна́а̥м; също зна́ат (3. л. мн. ч.) ще да е зна́а̥т; че това *а* въ гевг. говоръ е същия звукъ, който азъ и Мирчевъ бележимъ съ *ъ*, защото това редуцирано *а* е много по-близу до *ъ* отколкото до едно отслабено *а*. После: у насъ и въ кук. говоръ изпуснатото *и* се чувству̀ва: пле́т′ме (вод.), плеті̣ме (кук.), та и въ гевг. говоръ ще да е пле́т′ме, а не плет′ме. Така приликата между тритѣ говора става още по-голѣма.

Прави впечатление формата зна́ум въ кук. говоръ: съмнение изказа и Ив. за това *у* въ тая форма; провѣрихъ я въ речьта на бѣжанци кукушани и чухъ зна́м и зна́*іъ*м; също се́іъм, а не се́ум; тра́іъм, а не тра́ум.

Формитѣ на *ум* за 1 л. ед. ч. за всички останали глаголи въ кук. и гевг. говори Мирчевъ обяснява съ промѣна на *ъ* въ *у* (М. 464), както бѣ обяснено отъ Др. Облакъ (М. сб. XI, 566). Тия форми се срѣщатъ и въ вод. говоръ, само при глаголи съ суф. увъм и то само за 1 л. ед. ч. сег. време, както отбелязахъ и на друго мѣсто: не купу́м тъква́ сто́къ; купу̀м е отъ купу́въм — купу́ъм — купу́м, т. е. съ отпадане на *в*, а после на *ъ*; това се наблюдава и въ форми като зе́м отъ зе́въм следъ отпадане на *въ*, настъпило, навѣрно по аналогия на да́м (дамь): ки зе́м, ки да́м — мо́іъ рабо́тъ; също: ки кла́м пъи́дъ нъ‿лоіз′ту и ки‿ъ фа́тъм лиси́ц′тъ: кла́м отъ кла́въм (поставямъ); също: не́ пра́м ни́шчу ло́шу; пра́м отъ правъм и т. н. Искамъ да мисля, че тия разяснения по-сигурно обясняватъ формитѣ на *ум* въ кук. и гевг. говори. Въ тия говори това окончание се е наложило почти на всички глаголи. Формитѣ на *ум* въ вод. говоръ иматъ условно значение: виру́м, ъку‿ви́дъм (вѣрвамъ, ще повѣрвамъ, ако видя): гу‿ўтипу́м, ъку‿гу фа́тъм; върѕу́м сно́п′ту, ъку до́нциш (донесешъ) ръж′ницъ. И ударението, както у насъ, така и въ кук. и гевг. говори надъ *у* въ форма на *ум* показва, че въ тоя случай *у* е отъ увъмъ.

Различието между вод. говоръ отъ една страна и кук. и гевгелийския отъ друга иде до пълното уравнение въ тия говори на глаголнитѣ основи на *а* съ тия на *и* за 2 л. ед. ч. и на *е* за 3. л. ед. ч. Купу́в*и*ш, са́к*и*ш вм. купу́въш, са́към и купу́в*е*, сáк*е* вм. купу́въ, сáкъ. Това *и* въ кук. и гевг. говори се съкратява въ *і* и дори отпада: купувјме (М) — купу́в'ме (Ив.); сáкјте, купувјте (М.) — сáк'ме, купув'ме (Ив.).

Минало несвършено време.

Ед. ч. 1 л.	Вод.	плéт*и*х,	мй́іх,	ви́кних,	купу́въх,	глéдъх.
	Гевг.	плéтъх,	мй́ъх,	ви́кнъх,	„	„
	Кук.	„	„	„	„	„
2 и 3. л.	Вод.	плéт'ше,	мй́іше,	ви́книше,	купу́в'ше,	глед'ше.
	Гевг.	„	„	„	купув'ше,	гледї́ше, глéіше.
	Кук.	плéтише,	„	„	купу́више,	глéдише.
Мн. ч. 1 л.	Вод.	плéтихме,	знаіхме,	ви́книхме,	купу́въхме,	глéдъхме.
	Гевг.	плéтъхме,	знáехме,	ви́кнъхме,	„	„
	Кук.	„	знáъхме,	„	„	„
Мн. ч. 2 л.	Вод.	плéт*и*хте,	знáіхте,	ви́кн*и*хте,	купу́въхте,	глéдъхте
	Гевг.	плетъхте,	„	ви́кнъхте,	„	„
	Кук.	„	„	„	„	„
3. л.	Вод.	плéт*и*ъ,	знáіъ,	ви́книъ,	кỳпу́въ,	глéдъ.
	Гевг.	плéт*аа̯*,	знаіа̯,	ви́кнаа̯,	купу́ваа̯,	глéдаа̯.
	Кук.	плéтъа,	знáъа,	ви́кнъа,	купу́въа,	глéдъа.

И при тия форми *а* бележи ъ, както се вижда отъ кук. говоръ, най-близъкъ до гевгелийския: плéтаа̯ (гевг.) — плéтъа (кук.). После *а* въ гевг. говоръ въ срѣдата безъ ударение е ъ: не плéтаа̯, а плетъа̯. Звукъ *и* въ тия форми на вод. говоръ е отъ редуцирано *е*, а ъ — отъ *а*; плéт*е*х—плéт*и*х; купу́в*а*х—купу́въх. Формата плéт'ше е отъ плéтеше—плетише—плет'ше (чува се плéтче). Кукушкитѣ форми плéтише, глéдише ще сѫ плéтјше, глéдјше т. е. като воденскитѣ плéт'ше, глед'ше: въ това се увѣрихъ отъ говора на бѣжанци кукушани въ София. Крайното *а* въ гевг. говоръ — плéтаа̯, ви́кнаа̯, купу́виа̯, глéдаа̯, казахъ вече, не може да е ясно *а*, а ъ отъ редуцирано *а* въ срѣдисловието.

Отъ прегледа на формитѣ за м. несв. вр. се вижда сѫщо така голѣмата близость между кук. и гевг. говори. Главното различие между тия говори и воденския е замѣната на *е* (и) съ ъ по аналогия на ъ въ глаголитѣ отъ III гр.: по купу́въх и плéтъх, знáъх, викнъх; по купувъхме и плéтъхме, знáъхме, ви́кнъхме и пр.

Сравнявайки формитѣ за м. несв. вр. на вод. говоръ съ тия на кукушкия и гевгелийския, намираме тия на воденския говоръ *по-последователни* и *по-логични*: формитѣ на кук. и гевг. говори за 1 л. ед. ч. иматъ окончание *ъхъ* отъ редуц. *е*, а за 2 и 3 л. и, і пакъ за редуц. *е*, а за мн. ч. и въ тритѣ лица се запазва този *ъ* отъ *е*: плéтъх, но плéт*и*ше (кук.) — плет'ше (гевг.)„ миъх, но ми́*и*ше; купу́више (кук.), купу́вїше (гевг.), глéдъх, но глéд*и*ше (кук.) — гледїше (гевг.); за мн. ч. обаче — само *ъ*: плéтъхме, знáъхме, (кук.) — знáахме (гевг. съ *а* вм. *ъ*), ви́кнъхме, ви́кнъхте, ви́кнъа (кук.) — викнаа̤ (гевг. съ аа̤ вм. ъъ) и пр. Това оконч. *ъх*, *ъхте*, *ъхме*, *ъа* е по аналогия на глаголитѣ отъ III гр. съ *а* редуц. въ *ъ*.

Минало свършено време.

Ед. ч. 1 л.	Вод.	плитéх,	сиáх,	викнáх,	купувáх,	глидáх.
	Гевг.	„	„	„	„	„
	Кук.	„	сиáх,	„	„	„
2 и 3 л.	Вод.	плите,	сіа,	викнà,	купувá,	глидá.
	Гевг.	„	„	„	„	„
	Кук.	„	сиá	„	„	„
Мн. ч. 1 л.	Вод.	плитѐме,	сиáме,	викнáме,	купувáме,	глидáме.
	Гевг.	„	„	„	„	„
	Кук.	плитéхме,	сиáхме,	викнáхме,	купувáхме,	глидахме.
2 л.	Вод.	плитéте,	сиáте,	викнáте,	купувáте,	глидáте.
	Гевг.	„	„	„	„	„
	Кук.	плитéхте,	сиáхте,	викнáхте,	купувáхте,	глидáхте.
3 л.	Вод.	плитéъ,	сиáъ,	викнáъ,	купувáъ,	глдàъ.
	Гевг.	плитéа,	сиáа,	викнáа	купувáа,	глидàа.
	Кук.	„	сиáа,	„	„	„

Повелителенъ начинъ. Сегашно време.

Ед. ч. 2 л.	Вод.	плéти,	знáі,	сéі,	ви́кни,	купу̀въі,	глѐдъі
	Гевг.	„	„	„	„	„	„
	Кук.	„	„	„	„	купу́в*и*	глéд*и*.
Мн. ч. 2 л.	Вод.	плитéіте,	знáіте,	сéіте,	викнéіте,	купуваіте,	глидáіте.
	Гевг.	плитéіте,	знàіте,	сéіте,	викнéіте,	купувáіте,	глидáіте.
	Кук.	плитéіте.	знáіте,	сéіте,	викнéіте,	купувáіте,	глидáіте.

Само кук. говоръ показва едно отклонение оть III гр. за 2 л. ед. ч. на *и* вм. на *ъі*. Въ останалото трите говори се покриватъ.

Остатъци отъ неопредѣлително наклонение вод. говоръ почти не е запазилъ; формитѣ — ним óди, ним сéди, но и ним игръі (форма за пов. начинъ), сѫщо: ним ви́къі, ним сáкъі сѫ все въ значение на пов. нач., не ходи́, не седи, не игръі и пр.

Деепричастия. Вод. говоръ си служи съ тзкова причастие на іки, ни́к, иничким и шчимицъ, шчим: бидéіки, вървéіки, зъъéіки, въртéіки, глидáіки; търчъни́к ут Влáдуву ду Водинъ стигнахъ, óди, ъмъ‿бигъни́к; бигъни́чким (съ *и* вм. *о* — твор. падежъ): бигъни́чким съ‿ўткинáх (съ бѣгане се спасихъ); бигáшчимицъ, въртéшчимицъ удéшчимицъ; викáшчим, бигáшчим, въртéшчим: въртешчимицъ, вудини́чніут кáмин съ слъзнáл, и кáминут гу пулупі́л (като вѫртѣлъ...) Въ формитѣ въртéшчимицъ, въртéшчим навѣрно имаме промѣни съ формитѣ за причастие отъ сег. вр. ж. р. на ѫщи, ѧщи доведени въ падежна форма, въ случая творителна: любѧщи — ліубешчи + ѥмь = ліубешчим, а после и удължени съ суф. иц.: ліубешчимицъ.

Причастия. Воденскиятъ говоръ е запазилъ причастни форми за м. несв. и мин. свършено, действ, залогъ, и мин. свър. страдателенъ: нóсил, нуси́л, ýчил, учи́л. Въ нóсил, ỳчил *и* е отъ редуцирано *е*; нусéн, учéн; дигнáт, стънáт, нъстънáт; въртéн, видéн, глидáн; дóшъл, нáшъл, зáшъл, зъідéл (залѣзълъ), бі́л, пі́л, сéкъл, но секул′ (трат, прахън); жéн′тъ му мéсилъ лéп, ъ мъжут кóпъл нъ ни́в′тъ: дéіт′ту му плъкáлу, плъкáлу и умрéлу.

Глаголитѣ, чийто аористъ окончава на *ох* въ източнитѣ говори, въ воденския говоръ иматъ винаги окончание *ех*: пичéх, тичéх, митéх; тѣ иматъ двойни причастни форми: пичéл и пéкъл-пѐклъ-у-и; ричéл, рéкъл; дъдéл, дáл; іъдéл, іал; покрай правилнитѣ причастни форми — видéл-ъ-у-и, има и неправилни: ви́шъл-ви́шлъ-у-и: нъідéл-зъідéл — нашъл-зашъл (отъ на + шъл, за + шъл) въ значение на намѣрилъ — прекалилъ.

Спомагателни глаголи.

Сегашно време

съм,	бі́дъм,	бидýвъм,	бидỳм,	бі́въм
си,	биди́ш,	бидýвъш,		бі́въш

е,	би́де,	биду́въ,	би́въ,	ки (отъ ке — ще)
сме,	би́д'ме,	биду́в'ме,	би́в'ме	
сте,	би́іте,	биду́в'те,	би́в'те	
съ,	би́дът и би́іът,	биду́вътъ,	би́вът.	

Минало несвършено

бе́х,	би́дих,	биду́въх,	би́въх
бе́ше,	би́дише, бид'ше,	бидув'ше,	би́в'ше
бе́ше,	бид'ше,	"	"
бе́хме,	би́дихме,	биду́вахме,	би́въхме
бе́хте,	би́дихте,	биду́въхте,	би́въхте
бе́ъ,	би́диъ,	биду́въъ,	би́въъ.

Минало свършено

бе́х, би́х и бъх,	биде́х,	бидува́х,	бива́х
бе́ше, бише, б̆и,	биде́,	бидува́,	бива́
" " "	"	"	"
бе́ме, би́ме,	биде́ме,	бидува́ме,	бива́ме
бе́те, би́те,	биде́те,	бидува́те,	бива́те
бе́ъ, би́ъ,	биде́ъ,	бидува́ъ,	бива́ъ.

Формитѣ бих, бъх, би, бише сѫ въ Мегленско.

Причастия: би́л, биде́л, биду́във, бидува́л, би́във, бива́л; биде́н, бидува́н, бива́н: биде́н'ту не́ съ върну́въ.

Спомагателниятъ глаголъ *ща* е запазенъ въ 3 л. ед. ч. сег. време *ки* вм. *ке*: редукцията е била толко силна, че формата *ке* не е вече въ езиковото съзнание на тоя говоръ; въ другитѣ лица се срѣща въ отрицателната форма: не́кіъм (не ща) отъ не́кіам (по глаголитѣ отъ III гр. на ам, іам) — не́кіам съ *і* следъ *е*: не́ікіъм, не́ікиш, не́іке; не́ік'ме, не́ік'те, не́ікіът; за м. несв. вр.: не́іких, не́ік'ше́, не́ікихме, не́ікихте, не́ікиъ; м. св. вр.: никіа́х, никіа́: никіа́ме, никіа́те, никіа́ъ. Деепричастие: никіа́шчим, никіа́шчимцъ (безъ да искамъ, искашъ, иска, искаме и пр.); причастия: не́ікіъл, никіа́л, никіа́н: су никіа́ну нъ‿мо́же, ъ су съка́но. И отглаголно име: никіа́іне, никіа́ін'ту: нъ мо́же́, бре́ че́лу се́ су никіа́іне (съ нешене).

Сложни глаголни форми.

Съм фъ̀рлiъл, фърлiáл, фърли́л, фърлiáн-éн; бéх фърлiáл, фърли́л, фърлéн-iáн; съм били бил съм фъ̀рлiъл, фърлiáл, фърли́л, фърлiáн; ки фърлiъм; ки съм фъ̀рлiал, фърли́л или ки бидъм фъ̀рлiъл, фърли́л, фърлiáн, фърлѐн. За бѫдеще неопредѣлено воденския говоръ нѣма форми, както нѣма и прости глаголни форми за условенъ начинъ. Сложни форми за условенъ начинъ, обаче, има: бих фърлiáл, фърли́л; бих бил фърлéн; ки пáдних, ки фъ̀рлiъх (вм. щѣхъ да падна); ки би́дих фърлéн (щѣхъ да бѫда хвърленъ), ки съм нуси́л, ки съм́ бил нусéн. Съ отрицателното не: не ки пáдних, не ки би́дих фърлéн; не ки съм бил фърлéн. Още; не би́лу дъ би́де (не трѣбвало да стане).

Съ глагола и́мъм и страд. причастие отъ другъ глаголъ винаги въ форма за ср. родъ се е образувала особна форма: и́мъм видéну, ʼучéну, пиiáну, уде̂ну, пиéну, вързáну, удéну; и́мъм видéну, ѝмъ видéну; и́м'ме видéну, и́м'те видéну, и́мът видéну (за сегашно време); и́мъх видéну (за мин. несв.): Пуп‿Ту́ши им'ше нóгу пътéну (Попъ Туши бѣше много патилъ); и iáс и́мъм пътéну ут Миглéнцкитѣ ту́рци (и азъ съмъ патилъ отъ Мегленскитѣ турци).

Спомагателниятъ глаголъ съм въ 3 л. ед. и 3 л. мн. ч. се изпуща при сложнитѣ форми: видéл, óти пътут би́л дѣлък и съ‿върнáл; чу́ле кумши́iте шъм'тáтъ и рéкле да видътъ, щó съ чи́не у тá ку́iкiъ,

Вмѣсто *и* за формитѣ отъ мн. ч. причастията (действ. залогъ) иматъ окончание *е*: рéкле, видéле, купи́ле, викáле и пр.

Формата бъх (вм. бех) може би отъ бых въ Гевг. говоръ и въ сходни на Гевгелийско-мегленски села: Ту́пим, Лéснуву, Фу́шчъни, О́шли, Бурислáф, Лу́гунци, Тудóрци; тамъ пѣятъ: „Ни купу́виш, ни прудáвиш? Спрути моiтạ тéшкạ ку́к'ạ? (Леснуву)‘ „Пъднá лу́ду у гръдíнạ, нъiдè мóмạ дéка спíе. Съў (вм. *съл*, т. е. *о*, редуц. *у* за *л* въ края на думата) съ‿чу́де лу́ду млáду“ (Ту́шим); „Как съм тóнкạ и висóкạ, у́шче дъ‿съм църнуóкạ, би гу зеў (вм. *л*) съм цáривут син'“ (Ту́шим) (Мегленъ, 24, 25, 26). Дъ бъх дóшъл, бъх ъ нáшъл.

Нѣкои особени глаголни форми: к'идъм (ще ида), кi‿óм (ще ходя, ще отида) к'‿дóм (ще дойда) отъ ки‿óдъм, ки дóiдъм.

ки до́ідъм; к'‿іа́м, к'іа́іш, к'іа́де, к'іа́іме, к'іа́іте, к'іа́ът (ще ямъ и пр.) отъ ки іа́дъм, ки іа́диш, ки іа́де, ки іа́диме, ки іа́дите, ки іа́дът. При спокоенъ говоръ, а Вод. говоръ е обикновено буенъ и бързъ, обаче се чуватъ и всички тия пълни форми: сѫщо: іа́м, іа́іш, іа́де; іа́іме, іа́іте, іа́ът; о́м, о́іш, о́де, о́іме; о́іте, о́ът: ні́ъ оіме, ки до́іте ві́ъ? Къде о́іш? — О́м, декъ са́къмъ, Сѫщо: да́м, да́іш, и да́е покрай да́де; да́іме, да́іте, да́ът покрай да́дът: върѕу́м (връзвамъ) отъ вързу́въм; но: върѕу̀въш, върѕу́въ и пр. Къ́лкъм (въ значение на пъхамъ, вкарвамъ) отъ кълк-; кле́цъм (заклецвамъ) отъ клец-; тъ́лчъм (чукамъ, още бия); бъ́рцъм (бода) отъ бърк и бъ́ркъм (муша, още претърсвамъ) и бре́цъм (мъмря) отъ брец; църкъм (случая отъ църк-, но цъ́ркъм (пищя́, викамъ силно); църцо́ре (изтича капка по капка, или тънка като конецъ струйка); че́пкъм и че́пна (пипамъ, пипна, още: чепкамъ вълна); вре́снъм, вре́скъм (плача, за дете); ру́чъм, ру́чук (обѣдвамъ, обѣдъ); пу́чъмъ се (навеждъмъ се); ба́кнъм, бъкну́вам (цѣлувмъ).

Видъ на глагола. Вод. говоръ има глаголни форми за траенъ и свършенъ видъ, за еднократенъ и повторителенъ: се́дъм, се́днъм, сидну́въм, пусидну́въм и сидну́м; ле́жъм, ле́гнъм, лигну́въм, лигну́м; гра́бъм, гра́бнъм, гръбну́въм, гръбну́м; мъ́лчъм, мъ́лкнъм, мълкну́вам, мълкну́м и пр.

Гърленитѣ *г*, *к* предъ небни гласни се измѣнятъ въ *ж*, *ч*: ре́чъм отъ *ре́кіам, печъм, те́чъм, вле́чъм; мо́жъм, съ стре́жъм (срамя се) отъ стре́гіъм. Въ при́знъм (погледна) имаме *н* вм. *р*: призръм (призьр-ати, призьрѭ).

Наречия. Тукъ спадатъ много и отъ старитѣ падежни форми: уѕдо́лу, уѕго́ре и уддо́лу, удго́ре; нъ‿до́лу, нъ‿го́ре; ни́чкум (по очи), ѕа́стръ (заранъ рано), утпре́т, уд‿ѕа́т, напку́м, се́тне, нъ‿го́сти, зъ‿по́сти, уттъ́де, удвъ́де и удвъ́дън; още: уттъ́дин, удвъ́дин, ту́къ, та́му и та́м; ва́къ-на́къ (тукъ-тамъ), нъ‿на́къ нъ‿ва́къ (насамъ-натамъ); бъргу, мо́шне, мъ́ндру, дро́бну (ситно), не́где, ни́где, къ́де, де́ка, ма́лце, то́лце, ко́лце, (колко), тро́шкъ, тро́нкъ, ва́дин, о́ндин, не́гдин, се́гдин и не́къде, се́къде; ве́зде́н и виздиде́н, ко́гъ, не́кугъ, ні́кугъ, то́гъі, пу‿стре́дин (въ срѣдата), не́кък, ні́кък, се́кък: „пу́ли ва́къ“ (гледай тука) отъ пу́ліъм (гледамъ); затова воденци и сниджевардарци иматъ прѣкора: пули-ва́куфци; блъѕе́; скри́шум, нъ‿тіні́а (отъ тихина); пу‿гъзе́і (късно, напраздно, безъ смисъль постжпка следъ нѣкоя вредна случка); про́стум (правостоящъ), не́кулку, ни́кулку; де́інъ, но́кіъ, ъднѣж, два́ш, три́ш, удъднѣж (изведнъжъ).

Предлози. Споменахъ за предлога кръіз само въ единъ изразъ: ки му ізва́де ти́їъ пари кръізно́с! Предлогътъ *въ* е замѣстенъ отъ *у*: у то́рб'тъ (вм. *въ* торбата); вм. *съ* — *су*, *сус*, *суз*: су те́бе ки о́м; суз‿а́рну; суз‿лошу, сус тебикъ съмъ! Въ гевг. и кукушкия говоръ: *ус*: у́с те́бе, ус но́ш гу у́дрил (съ ножъ го ударилъ). Всички други общобългарски предлози сж запазени: ут, не, при, пред, на́т, пот, зъ, ду, зът и пр.; липсатъ само следъ, чрезъ, изъ; а изъ и про се срѣщатъ като представки: пругувори́л, пруро́к, исфири́л, исфърли́л, извъди́л. Приз‿и́глини уши курщум прикъру́ва (презъ); прику‿пра́к скукна́ (преко прагъ).

Съюзи. Воденскиятъ говоръ има почти всички общобългарски съюзи: и, тъ, пъ, или, ълъ, ъми́, дъ (отъ та) ка́к, ка́, (вж. както), шо (вж. што), зъто́ (за това), зъшо́, о́ти (защото). ко́лку (колкото). Съюзитѣ *че*, *но*, *след*, *понеже* вод. говоръ не е запазилъ; примѣри: ка́ пу́лиш, ки тъ пу́ліът; не́ ка́ знаіш, а́ ка́ на́іш; ка́к мі́слиш, тъка́ дъ сти́гниш; не́ къжа́, о́ти съ ісплъши́; не́ дъде́ па́ри зъ де́іт'ту, зъшо́ бе́ше но́гу скре́жъф; здра́ф, жи́ф, дъ бърдли́ф (*та*, *че*) и пр.

Синтактични особености. Строежътъ на воденската речь е най-близка до речьта на източнитѣ говори. Липсва у насъ въпросителната частица *ли*: ки до́іш вм. ки до́іш *ли*? На лице е думата ди́л'ми и дъл'ми отъ дали ми въ значение на нали, и дъли отъ дали: дъли са́каш дъ до́іш суз нас? Дил'ми ти къжа́х? (нали). Тая дума се употрѣбява и въ значение на щомъ. Дил'ми е тъка́, о́стъни си до́мъ! (щомъ е така....). Дъли‿си виде́лъ, дъли‿си страте́лъ ъднъ гіу́пкъ-вритіінаркъ? Ко́лку са́тъ и́мъ ду По́чип, бре гіъу́рину? Іа́с пъ‿си мі́сліъм — дъли дъ‿му ка́жъмъ, или дъ гу‿ізлѣжъм: ту́рчин е́, не́къ съ бу́ъ (буха, блъска) низ‿урма́нут.

Срѣщатъ се словореди за означение на едно понятие: уд‿де́н—нъ де́н се́ по-ло́шу; уд‿ло́шу по-ло́шу; ул‿а́рну по-а́рну; от‿са́т-нъ‿са́т съ гу́бе.

Частицитѣ *по* и *на́і* при прилагателни и наречия винаги носятъ ударение и по това се отличаватъ отъ предлога *по* и отъ народния предлогъ на́і: по́-църн уд‿ъра́п; на́і-ми́л чуве́к; по́-горе, по́-долу; но: ъ пу‿не́гу вървише вуде́нцкиут пипира́рут; пу_не́кое вре́ме вълкут па́ до́шъл дъ_у́биде о́фците. Обикновенъ клетвенъ изразъ у насъ е: жи́’ми Бо́га, жи́’ми те́бе, Бо́г’ме, не́ знъм. Тая дума Богме се употрѣбява и въ значение на увѣряване: ва́ ръбо́тъ, сва́ту, ъ свършу́въм, Бо́’гме, ъ свършу́м! Интересенъ е изразътъ: зи́мъ ми е (студено ми е); сжщо като мѣкъ ми е.

За ударението въ воденския говоръ

Ударението въ думитѣ на българския езикъ въ многобройнитѣ му говори заема различно положение дори и въ думи отъ една и сжща граматическа категория, и въ твърде много думи то се мѣсти напредъ-назадъ; поради това и въ книжовната б. речь се наложи това *неопредѣлено* и *подвижно* ударнеие. Тия характерни черти на българското ударение го правятъ мжчно за усвояване, дори и отъ българи, които спадатъ къмъ говори съ *опредѣлено* и *постоянно* ударение — *второсричното* въ Костурско и *третосричното* въ Прилепско —, па дори и отъ говори съ разносрично и подвижно ударение, но различно въ нѣкои случаи отъ ударението на книжовния бълг. езикъ. Ето защо всѣки приносъ къмъ изучванията на ударението въ различнитѣ говори на б-та речь ще даде възможность да се установи оная закономѣрность, която го обуславя. Досегашнитѣ изучвания въ това отношение, като се почне отъ ценнитѣ изследвания на покойния проф. Б. Цоневъ, обаче не откриха тая закономѣрность дори и за ударението въ книжовната ни речь, поради което и изучването му въ училище се постига съ *навикъ*, а не по правила.

Ударението въ вод. говоръ, а таково е то почти и въ кукушкия и гевгелийския говоръ, споретъ проф. Б. Цоневъ (М. сб. XIX 25) е полуопредѣлено двосрично и неподвижно. Като споменава белешкитѣ отъ Мирчевъ Д. (М. сб. XVIII, 426—470) върху кукушководенския говоръ, проф. Ц. съжалява, че М. е далъ твърде малко за ударението въ тоя говоръ и отбива твърдението му, че даденитѣ изключения били много повече отъ тия, които проф. Ц. далъ въ М. сб. VI, 25: тѣзи изключения проф. Цоневъ обясни съ отпадане на срѣдната сричка въ нагледъ, споредъ него, дактилни думи (проф. Ц. М. сб. XIX, 26): плéтиме съ изговоръ плéт’ме, плетите — плéт’те, както е отбелязалъ и покойниятъ проф.

Д. Матовъ (М. сб. III, 222). де́тьту, во̀атьта, чѝньте, градѝньте; сжщо: пле́т'ше, пле́тіą. Но все пакъ и проф. Ц. приема като изключения формитѣ за 1 и 2 ц. мн. ч. imperf.: пле́тихме, пле́тихте —, както и деепричастията — биде́шчимица, оде́шчимица —, въ които обаче крайнитѣ срички — мица счита по-късна прибавка къмъ проститѣ причастия — биде́шчи, оде́шчи.

За мене, пъкъ и за всѣки, който е проучвалъ материялитѣ отъ Кукушъ и Воденъ, е ясно, че тѣ не сж нито достатъчни по езиковъ материалъ, защото не изчерпватъ богатия имъ словаръ, нито сж съ достатъчна точность отбелязано ударение, а това е сжществено условие за изследване на ударението въ тия говори: тия недостатъци на материалитѣ сж попрѣчили и на покойния проф. Цоневъ да открие много дактилни, пъкъ и на четвъртата сричка отъ края на думата ударения въ тия говори, които щѣха да му наложатъ и едно по-точно, по-вѣрно опредѣление на ударението въ тия говори. Д. Ивановъ (Гевг. говоръ, 106) подържа третосрично ударение въ думитѣ сѝнъве, сѝнъв'то и пише: „отъ примѣритѣ, които приведохъ, е ясно, че въ гевг. говоръ противъ досегашнитѣ опредѣления (Цоневъ, Мирчевъ), наредъ съ второсричното ударение се шири и третосричното. При това и едното и другото не сж „полуопредѣлени“, а почти твърде опредѣлени, като не броимъ изключенията, каквито винаги ще има, докато има съседни говори“ (Ив. 106). Мирчевъ не е изложилъ подробно и системно ударението въ кук.-воденския говоръ, но и той е отбелязалъ изключения отъ двусричното ударение — повече отъ ония, които проф. Цоневъ ималъ предвидъ въ студията си (М. сб. VI, 25—27); въпрѣки това М. приема опредѣлението на проф. Ц., като добавя, че „съ изключение на членуванитѣ — вичир'та́, ръдус'та́, старус'та́, или съединения отъ думи съ кжси лични мѣстоимена — брът‿мѝ, мъікъ‿му́ — въ никой другъ случай ударениеио не се мѣни мѣстото така щото право нарича г. Б. Ц. ударението постоянно и второсрично“ (М. сб. XVIII, 470).

Отъ приведенитѣ изключения отъ Д. Ив. и Д. М. по ударението въ кукушкия, гевг. и вод. говъръ поличава разногласието имъ: за проф. Ц. и М. ударението въ кук. воденския говор е второсрично т. е. двосрично и постояно т. е. полуопредѣлено, а за Д. Ив. покрай това ударение се шири и третосрично. Ще се спра първо на М. и проф. Цонева; както казахъ, М.

и то споредъ проф. Цоневъ не е далъ подробно ударението въ кук. воденския говоръ и затова заключението му не е обосновано, но съмнението му, че въ тия говори или думи съ третосрично ударение, е на лице. Това съмнение у Д. Ивановъ се оформява въ твърдение, че наредъ съ второсричното ударение въ тия говори се шири и третосричното. Но и единиятъ, и другиятъ знаятъ, че и въ Кукушъ, и въ Гевгели и въ Воденъ има маса думи съ ударение на последната сричка и — първосрично: чуве́к, уфча́р, зиле́н, виде́х и т. н. т., както има думи и въ тритѣ говора съ четвъртосрично ударение: Ъда́мувицъ, Йчувицъ, Зъне́шувицъ, ку́кушкуту, вуде́нцкуту, гевгили́йскуту: след. ударението въ кукушкия, гевг. и воденския говори е разносрично, т. е. неопределено, като книжовното; то наистина, въ голѣма часть думи е двусрично, както проф. Ц. го опредѣли, но въ не по-малко случаи е трисрично, четирисрично, та че и петсрично, т. е. че ударението въ тия говори може да е на крайната сричка, на първата сричка отъ края, на втората, на третата, та че и на четвъртата: пито́к (петокъ), во́сук, Вла́дуву, Ри́стувицъ.

Що се отнася до неподвижностьта на ударението въ сѫщитѣ говори пакъ трѣбва да отбележа, че това опредѣление не е точно и вѣрно, защото, докато въ едни случаи то никакъ не се мѣсти, въ други се движи напредъ назадъ: Во́дин; но вуде́ниц; Лу́кувиц, но луко́вци; гъ́рне, но гърни́шчъ; длрви́че, но дървичи́інъ; мо́мче, но мумчи́інъ; Петку, но Питко́вдин; ла́дну (х) — лъдуві́інъ; се́дъм — сиде́х; ка́жи — къже́іте — ра́скъжи; мини, о́дмини, удминѐіте; върти — въртѐіте — за́върти — завръ́тні́к; о́тфури — утфуре́іте — утфа́ръм и т. н. т.

Ще се спра малко и върху студията на проф. Ц. (М. сб. XIX, 25—29):

1. Не всички дактилни ударения въ Вод. говоръ сѫ хорейни, а само въ думи съ съкратени редуцирани гласни: на́ш'чъ отъ на́шътъ, лу́ўту отъ лу́дуту, ліу́іту отъ ліу́диту. пле́т'ме отъ пле́тиме, пле́т'те отъ плетите, пле́тіъ; плет'че вм, пле́тише. И не само формитѣ за 1 и 2 л. мн. ч. м. несв. време — пле́тихме, пле́тихте — и деепричастията — биде́шчимицъ, уте́шчимицъ —, а редъ други думи иматъ третосрично ударение: О́струву, Гу́гуву, ма́ічину, мо́минъ, зе́тувъ и пр.

2. Нѣколко отъ приведенитѣ отъ проф. Цоневъ примѣри

за потвърждение на двосрчичното ударение въ вод. говоръ носятъ погрѣшно ударение и други не сж отъ речника на тоя говоръ: тѣ́пън, а не тъпа́н, както е дадена тая дума; сжщо: е́лин, а не *иле́н*; ко́ръп, а не кур*а́*п; ва́мпир, а не въмп*и́*р; виче́ръ, а не ві́чера; лѐшник, а не лешн*и́*к; Ста́мбул, а не Стамбу́л; ме́сиц, а не месе́ц; ве́чър, а не вич*е́*р; пудвичѐри (мѣст. п.), а не пудвич*е́*р; и́звур, а не изво́р; у́бъф, а не уба́ф! Го́спут, а не Госпу; ба́ницъ, а не бані́ца; за́ічку, а не зае́чко; ъбѣ́лку, ъбѣ́лкъ, а не іабу́лка; де́спутъ, а не деспо́тъ; ма́ічинъ, а не маіч*и́*на; диво́ікини, а не дивоіч*и́*ни; Димитривъ, а не Димитр*и́*ва; Иле́нчице, а не Еленч*и́*це; гуспуди́нувъ, а не господину́ва; съра́іфкъ, а не сара*и́*фка; Е́дрине, а не Едр*е́*не; ку́чишку, а не куч*ё́*шко; два́ісът, а не вдад*е́*се; триісът- а не трид*е́*се; пе́ісът, а пид*е́*се; диви́де́сът, а не дивид*е́*се.

И редуциранитѣ гласни звукове въ горнитѣ и други думи не сж означени; п*ъ*у́н, а не п*а*у́н; *изи́к* и *іъзи́к*, а не *е*зи́к; ба́н'цъ, а не бани́ц*а*; м*и*у̀р, а не *ме*ху̀р; думата шигѣрт не е отъ речника на Вод. говоръ, а измикіар; па́шкъ, а не опа́шка, връ*жа̀л'къ*, а не вр*ажа́рка*; църни́ц*ъ*, а *ч*ърни́ц*а*[1]); уго́іки, а не у*в*о́іки (угоіки е виеще се тънко като лозата растение и съ листа широки: на Гіургіо́вдин момитѣ и момчетата се опасватъ съ тия върви, за да се огоятъ); іуна́штву, а не іуна́ство; *ф*уста́нче, а не *в*уста́нче; прига́ч, а не прига́ч*е*; *ла́*кти, а не *лахти*; но́к*іъ*т и нок'т; пе́си-нок', а не но́к*ъ*т; с*т*рибр*е́*н, а не ср*е*бр*е́*н; ма́ткъ (царица на пчелитѣ), а не ма́тица; фу̀трина — тази дума сжщо е вънъ отъ речника на Вод. говоръ, а ѕа́стръ, ра́ну; бърдъві́цъ, а не брадаві́ца; силіа́ни, а не силиа́іни; пиіа́іне, а не пе́іане; думата димо́ви не е въ нашия речникъ, а ка́диш — къдё́жи; погрѣшнитѣ означения на гласни звукове въ неударени срички въ т. 1 се виждатъ отъ коригиранитѣ имъ отъ мене замѣстници въ сжщата точка.

3. Ударението въ думитѣ на вод. говоръ не е само двосрично: то е такова само въ двосричнитѣ думи и въ съединения отъ две едносрични думи въ една цѣлость: во́сукъ, уф-

---

[1]) Казахъ, че вод. говоръ е замѣстилъ въ всички случаи ч съ ц начално).

ча́р; нъ_теп, не́_знъм. Интересни сѫ думи съ двойно ударение, за да се отбележи и различното имъ значание: Са́мър е село, а съма́р — седло на магаре и конь; Па́зър е градъ (Ениджевардаръ) а пъза́р — тържище. Въ думитѣ съ три, четири и повече срички ударението обаче е разносрично: Въртико́п, Пужа́рску, Вла́дуву: кръстъвича́р, кукуви́цъ, Гурни́чиву, Па́тичину Други примѣри: Кулуде́і, Мисиме́р, търчъни́к, бигъни́к, типлъ́к (отъ тепелъкъ) сребрена или позлатена корона, която се носи върху феса на женската носия), ърмъсни́к (годеникъ), кътръни́к, Търстини́к, Бурисла́в, късчъма́к, вудин'ча́р, ърнъу́т; Вуде́ниц, Устро́виц, Тудо́ркъ, влъди́къ, въртѐшкъ, тимни́цъ, мърто́виц, лиси́цъ, сиде́лу (гнѣздо), врите́ну, кълчи́шчъ, мигле́ниц, Луко́виц, църни́цъ; о́струву, Гу́гуву, Вла́дуву, Кѣ́ндриву, о́дихме, ви́къме, за́къчи-о́ткъчи; тиквича́р, нъбие́ни, Уриза́ри Привърте́ниц, ліубини́цъ, умира́чкъ-уткина́чкъ; зътвуре́ну: Кужу́шъни, Іъна́киву, Руси́луву, Іува́нуву, кърпе́ничку фу́станче по́·а́рин късме́т но́се; Ту́шивицъ, Ме́глиницъ, Пе́ткувицъ, іа́лувицъ; Съръкі́нуву, Кусту́рини; Кърда́лувицъ. Тия примѣри не оставатъ съмнение, че ударението въ вод. говоръ е разносрично, дори и въ думи отъ една и сѫща граматическа категория.

4. Но ударението на думитѣ въ вод. говоръ не е и *неподвижно*, т. е. *постоянно*: докато въ едни думи то не се мѣсти, въ други е подвижно: се́лу—се́л'іъ; чуве́к—чуве́ци; ри́бъ—ри́би; зиле́н—зиле́нъ—зиле́ну—зиле́ни; но во́л,—вуло́ви: и́ме—ими́інъ; нъре́дъм—на́риди; despite пука́жъм—по́къжи; дърви́че—дървичи́інъ. Ударението се мѣсти особено при образуване нови думи, т. е. при думи, различни по значение, но сродни по произходъ: се́лу, но силіа̀ни, и́сселись се; чуве́къ, но чувишчі́інъ; гуве́ду—гуве́дуту, гувиді́іни; сто́л—стула́р; ри́бъ—риба́р; зе́ле—зиле́н—зилини́кън; ме́съм—мисі́х—за́миси; во́дъ—вуді́іци—Вуді́іци (Кръщение Господне); тъ́рпъм—търпе́х—търпили́в—по́търпи—търпе́н и пр. Ето защо мисъльта на проф. Ц., че „както да се мѣнява думата по форма, ударението ѝ не отива по-назадъ отъ предпоследната сричка“, не е права; мѣ́ръ—мири́х—мире́н—удме́ръм—о́дмири; въ́ртъм—въртѐх—въ́ртихме; зъкупу́въм—закупу́м—зъкупува́х—за́купувъі. Отъ повелителната форма на горнитѣ примѣри се вижда, че ударението въ тѣхъ пада не на крайната сричка, както казва проф. Ц., а на

представката: зъвъ́ртъм—за́върти; а въ мн. ч. сѫщото ударение прескача тъкмо коренната сричка; зъвъртéіте.

Вѣрно е, че имената (сѫщ., прилаг.), които въ мн. ч. запазватъ броя на сричкитѣ си, иматъ *постоянно* ударение: и́тър, и́тръ—и́тру—и́три; стра́нъ—стра́ни; чувéк—чувéци, уфча́р—уфча́ри; но тѣ не сѫ неограниченъ брой думи, и вънъ отъ това има много и твърде много думи, ударението на които, както каза́хъ, е подвижно не само, когато сѫ различни части на речьта, но и сходни по произходъ, а дори и при промѣна на формитѣ имъ: зéт—зитóви; и́ме—ими́інъ; ка́мин — къмéінъ; пунóсъм—пóнуси; „Дъ‿ти і пунóсъм стóмните, дъ ти і утмéнъм ръц’ту“ (рѣциту по пѣснитѣ, а не ръц’ту): пóнуси, дóниси, óдмини, óдмини, но пунусéіте, удминéіте.

Казахъ вече, че членътъ не влияе на ударението: и́триут, и́трътъ, и́труту, и́трите; чувéкут, чувéците, но и чувéц’те; сéл’ту, сел’іътъ; жéн’тъ, жéн’те; зéміътъ, зéм’ите.

5. Не всички имена, формитѣ на които за мн. ч. увеличаватъ броя на сричкитѣ си, сѫ съ *отметнато* ударение, както казва проф. Ц.: гъвра́н—гъвра́ни, шърéн—шърéни; óдър óдъри, пуіа́с—пуіа́си; но и́звур—извóри, óстрóв—устрóви.

6. Не всички „склонитбени думи съ ударение на третия или четвъртия слогъ“ въ общобългарската речь иматъ предзадно ударение въ воденския говоръ: Вла́дуву, Па́тичину, Църнéшуву, Прибъ́дишчъ, днéшните, ви́здиден, сéкъкви́, връгóвите (сѫщест.) и вра́гувите (прилаг.), идéшчимицъ, удéшчимицъ, въртéшчимицъ (общобългарски: сѣкакви, идещи, ходещи).

7. Проф. Ц. счита „преметитѣ и отметитѣ“ на ударенията въ вод. говоръ като наследица отъ стремежа на езика да запази мѣстото на ударението: мисля, чс причина за подвижностьта на ударението и въ вод. говоръ не ще е такъвъ стремежъ, а тия причини, които обуславятъ подвижностьта и въ общобългарската речь: не е сигурно стремежътъ на езика да запази ударението на втората сричка, т. е. на мѣстото му въ формитѣ у́чихме (м. несв. вр.); нито въ: зъши́іъм—зъші́х—за́шиі — това движение на ударението, явно е, се дължи на формитѣ. И съкращенията — на́шче вм. на́шите, сéл’ту, мóіте, вм. сéлуту, мóите — не се дължатъ на стремежа на езика да запази мѣстото на ударението, а отъ редукцията на гласнитѣ звукове и отъ бързината на говора.

Ето каква картина представя ударението въ вод. говоръ:

I. Едносрични имена (сѫществ. и прилаг.) и причастия за
м. р. и при промѣна на родовата форма иматъ двояко уда-
ревие: а) *неподвижно второсрично*, когато формитѣ имъ за
число, родъ и пр. се увеличаватъ съ *една* сричка: пъ́т—пъ́ти,
пъ́тъ; зъ́п—зъ́би и зъ́бе; пръ́с—пръ́сте и пръ́стъ; ли́с—ли́стъ,
гли́с—гли́сте и гли́стъ, кóін—кóінъ; гóс—гóсте, гóсти и гóстъ;
рóп—рóбе и рóби; бéл—бéлъ—бéлу—бéли; сі́ін—сі́інъ—сі́іну
—сі́іни; ви́т—ви́тъ—ви́ту—ви́ти: ви́ти вéіги пиіъви́ци, дъ́лгъ
кóсъ, къ́ту кóсъ; клáм—клáіш—клáде; клáіме—клáіте—клá-
дът; клáх—клá—клáме—клáте—клáъ (клахъ, клахме и пр.);
бра́х—бра́—бра́ме—бра́те, бра́ъ; бра́н—бра́нъ—бра́ну—бра́ни
(отъ бранъ, брани): б) *подвижно второсрично*, когато при
промѣна на формата думата получава *повече* срички: вра́к
—връгóви, но и вра́зи, кръ́с—кръстóви, зи́т—зидóви, стóл
—стулóви, рóк, ругóви, пъ́т—пъти́шчъ, краі—кръи́шчъ, рит
—риди́шчъ, но и ридóви. Казахъ, че формитѣ на *ишчъ*
сѫ по аналогия на думи отъ ср. р. на *ишч-ѣ*: буни́шче—
буни́шчъ. Казахъ още, че това *движение* на ударението не
цели да се запази то на *предпоследната* сричка, а се налага
отъ промѣната на формата; защото при членнитѣ форми то
не се мѣсти, както не се мѣсти и при други промѣни въ
много двусрични и трисрични думи: зъ́бите и зъ́б'те, още
зъ́б'ту; кóінъ-тъ и кóін'тъ, пръ́стите и пръ́ститу, ругóвите
грубóв'те; грóп—грубни́нъ—грубни́н'тъ.

Ударението се мѣсти и презъ две срички, напредъ и
назадъ при *производни* думи (разни части на речьта): іунак—
іунъшчи́нъ; сфáт—сфътувчи́нъ; іáм—іъдéіне—іъстили́ф; уд-
біръм—удбрáх—óдбири; уткупи́х—уткупи́л—уткупéп—óткупи.

Едносричнитѣ сѫщ. отъ ж. р. на съгласенъ звукъ въ
края обикновено нѣматъ форма за мн. ч.: сóл', смъ́рт.

Предлозитѣ често се свързватъ при говоръ съ следната
дума и губятъ ударението си: нъ‿мóжъм; пу‿пол'ту, су‿
ръ́це—су‿нóѕе, нъ‿ръ́ц'ту, ду‿тéб'къ, прид‿мéне, зъд‿негу,
уд‿долу и уѕдóлу, уѕгóре, нът‿тъвáнут. Но частицитѣ за срав-
нителна и превъзходна степень на прилаг. и наречия *пó* и *нáі*
— запазватъ ударението: пó-силнъ, нáі-чи́сти, пó-ні́ску, нáі-
гóре и пр.

II. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ж.
р. *винаги* е *второсрично* и *неподвижно*: жéнъ—жéни; жéн'тъ
—жéн'те; мáікъ—мáіки; мáік'та—мáік'те; зéнъ (взети)—зéни—

зен'тъ—зен'те (взетитѣ); кла́нъ—кла́ни—кла́н'тъ—кла́н'те. Когато обаче думата стане трисрична, тогава ударението пакъ не се мѣсти, но става третосрично; ми́лус—ми́лусти; ми́лусти—ми́луст'те. При думитѣ же́нъ, ма́ікъ, кла́нъ, ударението остава *второсрично* защото една отъ сричкитѣ — втората — се съкратява; же́нътъ—жен'тъ; ма́іки—ма́ік'те; зе́нъ—зе́ни—зе́н'тъ—зе́н'те. Сѫщо: ста́рус—ста́русти, мла́дус—мла́дусти, иматъ *третосрично* ударение, което не се мѣсти; членувани: ста́рус'тъ, мла́дус'тъ, лу́дус'тъ, лу́дуст'те и пр.

При числителнитѣ — прости и съкратени — ударението е *второсрично* при нечленнитѣ и *третосрично* при членнитѣ имъ форми: се́дум—се́думте; о́сум—о́сумте; де́витте отъ де́вит и де́вът—де́вътте; де́сит, де́сът—де́ситте, де́сътте; но идина́ісът—идина́істе; защото една сричка е съкратена; сѫщо: питна́ісът—пътна́істе; пе́ісът—пеісте и т. н. Но ъди́н—ъдни́! ъдно́—ъдни́ и иди́н—идна́—идно́—идни́ иматъ ударение при крайната сричка — ямбично, а при членнитѣ си форми — второсрично-амфибрахийно: ъди́ніут, ъдна́та, ъдно́ту, ъдни́те; *второсрично* е ударението и въ числителнитѣ два́тъ, две́те, трі́те—тритъ, чити́ри—чити́р'те, две́стъ, три́стъ, иліа́дъ, но крайно въ миліо́н и второсрично въ мн. ч. мили́они. Произлѣзлитѣ идинак (сѫществ.) и ъднѣш (наречие) отъ иди́н—ъди́н, иматъ за ед. ч. ударение на крайната сричка; за мн. ч. отъ иди́нак ударението е второсрично: идина́ци. Въ наречието ъднѣшкъ—иднѣшкъ ударението е пакъ второсрично, а въ зъъднѣш, удъднѣш — крайно.

III. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ср. р. е *второсрично* и *постоянно*, а при членнитѣ форми — третосрично, освенъ, кога една отъ сричкитѣ имъ се съкрати — тогава е пакъ *второсрично*: се́лу—сел'іъ—се́л'іътъ, но и сел'та (отъ се́лата); по́ле—по́л'ту; дърву—дървъ—дървуту—дървътъ; зе́ну—зени; зен'ту—зе́н'те; бі́ту—бі́ти; бит'ту—бі́т'те, ві́ту—ві́ти; ві́т'ту—ві́т'те.

Обаче имената отъ ср. р. на *н* и *т*-основи и ония, които се повели по тѣхъ, иматъ *подвижно* ударение, *второсрично*: і́ме — имі́інъ — и́м'ту — имі́ін'тъ; те́ле—тилі́інъ—те́л'ту—тилі́ін'тъ; пі́ле—пилі́інъ—пі́л'ту—пилі́ін'тъ. Формитѣ пі́лци, те́лци, имині́шчъ идатъ отъ предполагаемо пилец: по те́лец—телци и пиле—пилци (аналогия), а имині́шчъ — по бунишчъ отъ буни́шче.

IV. Двусричнитѣ мѣстоимена иматъ сѫщо така *двусрично* и *постоянно* ударение, а при членнитѣ си форми — третосрично — освенъ кога има съкратена сричка: іáскъ, мéне, тéбе, сéбе, мóіъ, мóе и мóіу, твóе и твоіу, свóе и своіу,[1]) нáшу, вáшу, нéіну, кóгу, чи́іъ, и пр.; мóітъ отъ моіътъ, свóіте отъ свóите, нáшче отъ нашите; но и нáшътъ, вáшътъ, нéінътъ, нáшите и пр. въ пѣснитѣ: и неінътъ куікіъ изгуре; цáлуту (цѣлото) сéлу нъ‿збóр съ‿субрá; чу́ду ки глéдъ, чу́днъ нивéстъ. Но и: тъквá—тъквó—тъкви́ и тъкви́ъ — съ ударение на крайната сричка; срещу тѣзи форми, обаче, имаме кáквъ—кáкву—кáкви, необяснимо защо въ тъквá ударението е крайно, а въ кáквъ — на втората сричка; тая форма може да се дължи на влияние отъ второсричното ударение на Костуръ—Кайляри.

V. Всички двусрични глаголи иматъ второсрично, но подвижно ударение: а) хорéіно въ формитѣ за сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч.; за мин. несв. 1 л. ед. ч.; б) ямбично въ формитѣ за м. св. вр. 1, 2 и 3 л. ед. ч.; в) дактилно — за сег. вр. 1 и 2 л. мн. ч., мин. несв. вр. 2 и 3 л. л. ед. ч. и 1, 2 и 3 л. мн. ч.; г) амфибрахийно въ формитѣ за мин. св. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч., освенъ при съкратени срички. Примѣри: а) мéтъм, ми́іъм, нóсъм, ви́към, дóіъм; мéтиш, мéте, мéтът и т. н. т.; б) митéх, ми́х, нуси́х, викáх, вълiáх; митé, ми́, нуси́, вика̀, вълiá; в) мéтиме и мет'ме, ми́іме (съ съкратена сричка), нóсиме и нóс'ме, ви́къме, вáліъме; мéтише, мéт'ше. ми́іше (съ съкратена сричка), нóсиш и нош'ше (съкр.), ви́къше, вáліъше[2]); мéтихме, нóсихме, ми́іхме (съкр.), викъхме, вáліъхме; мéтихте, ми́іхте (съкр.), мéтиъ и т. н.; г) митéме, ми́ме (отъ михме, кѫса форма), нуси́ме, викáме, вълiáме; митéте, митéъ и т. н.

Формитѣ за повелителенъ начинъ иматъ подвижно-второсрично ударение за ед. ч. и амфибрахийно за мн. ч.: мѐти-митéіте; нóси-нусéіте, ви́къі-викáіте, но ми́і, ми́іте; зáмиі-зъми́іте и т. н.

Причастнитѣ форми отъ м. несв. време иматъ второсрично ударение, а за мин. св. вр. и за страд. форми — на крайната сричка: мéтил, но митéл, митéн; нóсил, но: нуси́л, нусе́н; ди́гъл, но: дига́л, дига́н; о́ръл, но: ура́л, ура́н. За ж. и ср. р. и за мн. ч. ударението става дактилно и амфибрахийно: ди́гъл, ди́гълъ, ди́гълу, ди́гъли, но: дига́лъ, дига́лу, дига́ли; дига́нъ, дига́ну, дига́ни; у́чил, у́чилъ, у́чилу, у́чили, но: учи́л, учи́лъ, учи́лу, учи́ли; уче́н, уче́нъ, уче́ну, уче́ни. При членуванитѣ форми съкращенията сѫ въ пъленъ размѣръ: ди́гън'ту, ди́гън'тъ, ди́гън'те; уче́н'тъ, уча́н'ту, уче́н'те.

---

[1]) На *е* и *іо—іу*; на *е* — въ Воденско, на *іу* — въ Мегленско.

[2]) Още и съкратено: вик'ше, вал'ше.

Глаголитѣ съ повече срички носятъ ударение като двусричнитѣ: купу́вът, купу́въл, купува́х, купу́въл, купува́л, купува́н; зъме́тъм, зъме́тих, зъм'те́х, зъме́тил, зъм'те́л, зъм'тен; за́м'ти-зъмите́іте; търка́ліъм, търка́ліъх, търкъліа́х, търка́ліъл, търкаліа́л, търкъліа́н; търка́ліъі-търкъліа́іте, покрай дуне́съм имаме и кѫса форма до́нцъм (*ц* отъ *с*): до́нци-дунце́іте (донеси, донесете).

VI. И двусричнитѣ наречия иматъ второсрично ударение: до́лу, го́ре, ни́чкум, напкум, къ́де, ту́къ, та́му, сно́шни, ва́дин, не́кни (оня день), по́-не́кни; ла́ни; но: уло́мнъни (отъ оном + лани), ни́где, не́где, се́где, ма́лце и т. н. При трисричнитѣ ударението е дактилно: не́къде, се́къде, ни́къде, не́кулку, ни́кулку, се́кулку.

Отъ прегледа на ударението въ двусричнитѣ думи, съ изключение имената и местоимената отъ м. р., може да се направи следното заключение: 1. съ рѣдки изключения ударението при двусричнитѣ имена отъ ж. р. и ср. р., при двусричнитѣ местоимения отъ ср. р. и м. р. ед. и мн. ч., при глаголнитѣ форми отъ сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч. и за мин. несв. вр. 1 л. ед. ч., както и при причастията за мин. несв. вр., м. р. ед. ч., а така сѫщо и при наречията е второсрично (хорейно) и неподвижно, постоянно; 2. въ глаголнитѣ форми за м. несв. вр. 2 и 3 л. ед. и 1, 2 и 3 л. мн. ч., както и въ причастията за м. несв. вр. ж. и ср. р. ед. ч. и мн. ч.. е третосрично (дактилно) и пакъ неподвижно; 3. при глаголнитѣ форми за м. св. вр. ед. ч. 1, 2 и 3 л. и причастия за м. св. вр. ед. ч. м. р. е крайно (ямбично) и пакъ неподвижно; 4. при глаголни форми за м. св. вр. 1, 2 и 3. мн. ч. и причастия за ж. и ср. р. ед. и мн. ч. е амфибрахийно, т. е. на срѣдната сричка и пакъ неподвижно.

По-чести сѫ изключенията при имената отъ ср. р., формитѣ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една сричка: вре́ме, но врими́інъ; и́ме, но ими́інъ и имини́шчъ по буни́шче-буни́шчъ. Числителнитѣ ъдна́, идна́, идно́, ъдно́, ъдни и наречието ъднѣ́ш иматъ крайно (ямбично) ударение.

Едносричнитѣ имена отъ м. р. иматъ въ формитѣ си за мн. ч. второсрично (хорейно) ударение, ако сричкитѣ имъ се увеличаватъ съ една и срѣдно (амфибрахийно) ако сричкитѣ имъ се увеличаватъ съ повече срички: зъ́п — зъби, но: вра́к — връго́ви; кра́і — кръи́шчъ отъ краишче по бунишче, както вече казахъ.

Двусричнитѣ имена отъ м. р. и глаголи иматъ разносрично ударение; (второсрично (хорейно) и крайно (ямбично): Во́дин, Жѐрви, пе́сук, во́сук, му́ргъф, си́лин, мѣ́тин, у́чил, но́сил, се́куі, но: чуве́к, житва́р, зиле́н, студе́н, пъза́р, уфча́р, сира́к, ъди́н, учи́л, нуси́л, нусе́н, виде́н, Урма́н-чифлик, Лип’о́р, Цъди́т. Отъ 27 двусрични имена на селища въ Воденска околия (м. ж. и ср. р.) 27 носятъ хорейно (второсрично) и само 3 — крайно (ямбнчно): Во́дин, А́рсин, Са́мър, Же́рви, Че́гън, По̀чип, О́шин, Ту́шим, Про́друм, И́звур, Но́ву-се́лу, Тѐўву и Те́іву, О́слуі, Збо́рцку, Ба́ўву, Ко́інцку, Нжте, Ба́інъ Ни́сіъ, Дру́шкъ, У́мъ (Хума), Ку́пъ, Цъ́рнъ-рѐкъ, Стра́ішчъ; но: Урма́н-чифлик, Лип’о́р, Цъди́т.

За да се види мѣстото на ударението при двусричнитѣ имена отъ м. р., ще дамъ повече примѣри отъ тѣхъ съ разни суфикси:

1. Суфикси: ак-ек-ик-ок-ук-ък: 1. съ хорейно ударение (второсрично): па́іък, за́іък и за́ік, пъ́тник, връ́шник; пе́сук, пи̇́сук, ни́сук, бли́зук, кро́тук; 2. съ ямбично (крайно): іуна́к, сира́к, пиша́к, турла́к, гула́к, чира́к, струіни́к, пил’те́к, чуве́к, душе́к, изи́к, смъто́к, слипо́к, жълто́к, висо́к, жълтъ́к, билтъ́к, широ́к, висо́к.

2. Суф.: ар-ер, ир, ор, ур, ър: 1. съ хорейно (второсрично): Са́мър (село), Па́зър (градъ), де́вир, е́ндър, мѣ́ндъръ, мо́къръ, о́стъръ, би́стъръ, и́тър, Пе́тър, ве́тър, све́кур; 2. съ ямбично (крайно): увча́р, куза́р, зльта́р, съма́р, пъза́р, зъга́р, друга́р, бърда́р, туџар, пипе́р, бисе́р, бирбе́р, ъске́р, минде́р, утво́р, булгу́р, мису́р (пръстена паница), кусу́р, ликсу́р.

3. Суф.: ач, еч, ич, оч, уч, ъч: 1. съ хорейно (второсрично): нѣма ни една дума; 2. съ ямбично (крайно): прига́ч (впрегачъ, престилка), кълва́ч (птица), ура́ч, купач, кърпа́ч, дръска́ч, мита́ч, лъжа́ч, лита́ч, лува́ч, клипа́ч, кърка́ч (лакомецъ, изедникъ), стига́ч, кълъ́ч, мърку́ч.

4. Суф.: ан, ен, ин, он, ун, ън: 1. съ хорейно (второсрично): тъ́пън, ту́рчин, о́вин, ко́рин, ру́син, ле́син, дне́шин, пре́дин; 2. съ крайно (ямбично): руда́ін (отъ рудань — чекръкъ), гъвра́н, Іува́н, ърсла́н, виде́н, свърше́н, ичме́н, пилі́н, Пирі́н, ушлі́н (глупавъ), Ъндо́н, пъіто́н, пъу́н, мъіму́н, съму́н, стрибре́н, гъіта́н.

5. Суф.: ат, ет, ит, от, ут, ът: 1. съ хорейно (второсрично): по́врът, и́спит, жи́вут, тро́пут, ро́пут, пі́скут; 2. съ ямбично (крайно): бръда́т, сърца́т, кръста́т, ъде́т, ципна́т, чипна́т, цъпна́т, ука́т, кума́т, нъпе́т, ширі́т, бурну́т, уму́т (надежда, намѣрение), изві́т (прич. форма), крина́т, дигна́т.

6. Суф. ал, ел, ил, ол, ул, ъл.: 1. съ хорейно: со́кул, та́тул, закул′ (заколение); пе́кул′ (адъ), де́тъл (птица) петъл, пе́пъл, то́пъл, пе́къл, до́шъл, мо́тъл; 2. съ ямбично: кърта́л (орелъ), чъка́л (чакалъ), чика́н (прич.), плите́л, виде́л, бига́л, буді́л′ (трънь), мута́л, нусі́л.

7. Суф. ам, ем, им, ом, ум, ъм: 1. съ хорейно: Про́друм, ра́зум, пі́тум, (питомъ), ко́съм, ві́съм, Ту́шим; 2. съ ямбично: суса́м, тулу́м, гуле́м, миле́м (мехлемъ).

8. Суф. аз-ез-из, оз, уз, ъз: 1. съ хорейно: пре́лис, (прелезъ), пре́нус, пре́вус; 2. съ ямбично: пикме́с, уве́с, къфе́с, урсу́с, арсъ́с.

9. Суф. ав, ев, ив, ов, ув, ъв: 1. съ хорейно: же́ръф, ко́ръф, мо́ръф, Ле́ниф, Рі́стуф, сті́пчъф, сі́інкъф; 2. съ ямбично: ръка́ф, угла́ф, още угла́мник (съ *м* за *в*), пукро̀ф, ліубо́ф, лъжлі́ф, бърлі́ф, гънглі́ф, цървлі́ф, шуплі́ф.

10. Суф. ад, ед, ид, од, уд, ъд: 1. съ хорейно: па́прът (папрадь), пре′ут (преходъ) ле́бит (лебедъ), го́спут; 2. съ ямбично: крумі́т, приса́т, (пресадъ).

11. Суф. аб, еб, иб, об, ъб, уб: 1. съ хорейно: ко́ръп (корабъ), по́ръп (поръбване): 2. съ ямбично: чура́п, сибе́п, сиба́п, гълъ́п, иса́п.

12. Суф. аг, ег, иг, ог, уг, ъг: 1. съ хорейно: по́лук (пологъ), дѣ́лък, за́лък, на́лук (налогъ); 2. съ ямбично: кърлі́к (прѫчица съ кука отъ самата нея за окачване: √), питлі́к, (петлиг, копче).

13. Суф. аж, еж, иж, ож, уж, ъж: 1. съ хорейно: ка́диш (димъ) отъ кадя-кадежъ; 2. съ ямбично: смърде́ш, върве́ш, (върежъ) бині́ш (разпасанъ по облѣкло), върте́ш, пърде́ш, гърме́ш.

14. Суф. ак, ек, ик, ок, ук, ък: 1. съ хорейно: ма́лък, кро́тук, пли́тук, ни́сук, вѣ́тук, во́дник; 2. съ ямбично: гула́к, сира́к, муста́к, урта́к, късна́к, чърда́к, църно́к, слипо́к, ъртли́к, мирли́к (миръ, тишина).

15. Суф. аш, еш, иш, ош, уш, ъш: 1. съ хорейно: Ги́нуш (изворъ), Іа́нуш, Ми́туш; 2. съ ямбично: Мъну́ш, Куліа́ш, Нъста́ш, ълѣ́ш, вири́ш, Питру́ш, Сирме́ш (мѣстность).

16. Суф. ас, ес, ис, ос, ус, ъс: 1. съ хорейно: ми́лус, сла́бус, ста́рус, ра́дус, (ж. р.), ми́рис; 2. ямбично; пуіа́с, Ристо́с, Бури́с.

17. Суф. аф, еф, иф, оф, уф, ъф: 1. съ хорейно: нѣма 2. съ ямбично: къди́ф, чърша́ф, гирге́ф, зъи́ф (слабъ).

18. Суф. ах, ех, их, ох, ух, ъх: 1. съ хорейно: нѣма; съ ямбично; уре́х, (орѣхъ), кужу́х, търбу́х, стума́ік′ (отъ стомахъ).

Отъ приведенитѣ въ горнитѣ 18 точки примѣри се вижда, че въ голѣмото множинство тия думи носятъ ямбично (крайно, краесрично) ударение; отъ тия 242 думи — 173 иматъ крайсрично, а 69 — второсрично (хорейно). Трѣбва да отбележа, че турскитѣ думи винаги носятъ ямбично ударение. Заключението, което налага и тоя прегледъ на ударението въ двусричнитѣ думи отъ м. р., е че то е разносрично, двосрично, както го бѣ опредѣлилъ проф. Цоневъ; но по-право е, мисля, да се нарече разносрисрично, защото при промѣната на думитѣ по форма тя често става трисрична, и четирисрична: пи́тъм, но пи́тъме, пи́тъхме, пита́ме, пита́х, пита́іте, пи́тан и пита́н (м. несв. съ мн. св. прич.), пита́шчим, пите́шчимицъ; още и затова, защото въ многосричнитѣ думи ударението сѫщо е разносрично: Въртико́п, но Лу́кувиц; търпили́ф, но ступа́нин; даже едни и сѫщи думи въ различни значения иматъ различно ударение; Лу́кувиц, но Луко́виц, (селянин отъ Лу́ковиц); Вла́дуву, но Вльдо́виц; Съръкі́нуву, Ѕъне́шувицъ, Ѕънишо́фци; търго́виц, търгуви́ъ; зъфа́тъм, за́фъти, зъфъте́іте, зъвързу́въм, зъвързува́х, зъръзува́іне, зъвързу́м. Отъ примѣритѣ, дадени досега се вижда още, че ударението въ вод. говоръ е и подвижно; то се мѣсти не само, кога отъ дадена дума се образува друга, но и при промѣни съ основната и́ форма. Ето защо азъ мисля, че ударението въ вод. говоръ е разносрично и подвижно; то не е опредѣлено, поне азъ не успѣхъ да установа граматическитѣ категории и форми, при които то е краесрично, второсрично, третосрично, и четвъртосрично, нито кога е неподвижно и кога се мѣсти. Все пакъ приблизително намирамъ, че при двусричнитѣ думи то е второсрично, кога сѫ отъ ж. и ср. р., а краесрично при думитѣ отъ м. р.; обаче изключенията, както показахъ, сѫ много, особено при имената отъ м. и ср. родъ и при глаголитѣ. Съ второсричното си ударение вод. говоръ стои близо до костурския говоръ, а съ краесловното — до общобългарското.

Що се отнася до подвижността и неодвижността на ударението трѣбва да подчертая, че *членътъ* не му влияе; не му влиятъ и промѣнитѣ на формата по падежъ, родъ и число, но при промѣна на формата по число, ударението може да се придвижи, ако формата за мн. ч. увеличи сричкитѣ съ повече отъ една и дори при *една*; подвижно е ударението и при промѣна на глаголната форма по число, родъ и време; сѫщо и кога се образуватъ отъ дадена дума други: ве́к—ве́кут, но; вико́ви—вико́вите и вико́в'те (съкратено); увча́р—увча́рут, увча́ри—увча́рите и увча́р'те (съкратено); пе́сук—пе́сукут и пе́с'кут (съ отпад. *у*); пе́суци—пе́суците и пе́суц'те; зиле́н—зиле́нъ—зиле́ну—зиле́ни; зиле́ниут и зиле́ніут—зиле́н'тъ—зиле́н'ту—зиле́н'те; ъди́н—ъдна́—ъдно́—ъдни́; ъди́ніут—ъдда́тъ—ъдно́то—ъдни́те; пи́тъм—пи́тъш—пи́тъ; пи́тът; пи́тъх—пи́тъл; но; гро́п—гру*бо́ви*; и́ме—имиі́нъ; пи́тъм—пи́тъше—пита́—пита́л—пита́н; пи́тъі—пита́іте, за́питъі—зъпита́іте: пита́шчимицъ; тъ́рчъм—тъ́рчъхме, търча́ме; тъ́рчъл—търча́л, търча́н, търчъни́к, пре́търчи—притърча́іте; во́дъ—Во́дин но вуде́ниц, вудини́цъ—вудинича́р и вуди'нча́р; гро́п: груба́р, грубни́ца; бо́р, сбо́р: субо́р, бе́ръм, бира́ч, субиру́вамъ, субиру́м; зи́мъ: нъзиме́н, зимуви́шче.

VI. Ударението въ многосрични (трисрични и пр.) думи въ вод. говоръ представя следнитѣ групи:

1. Съ ударение на първата сричка отъ началото на думата: Вла́дуву, Па́тичин, ма́ічини, ба́бички, Но́шчивицъ; у́чиме—у́чите, у́чихме—у́чихте; за́пълни; се́куіъ, ни́куіъ, се́къде, ву́ікуфци, стри́нкинъ, ви́кувите (виковетѣ), ма́ікинътъ, за́купувъі, о́дбирувъі, мо́ръвъ.

2. На втората и третата сричка отъ началото: Ѕъне́шуву Струіа́нувица; Съръки́ницъ, съмърші́ницъ и пр.

3. Съ ударение на предпоследната сричка: Пужа́рцку; мигле́ниц, гръді́нъ, гуве́ду, Пужъре́ниц, Привърте́ниц, зиле́нъ,

цървéнъ, слъні́нъ, купри́въ, вритéну, пърди́ъ (тръстика), къпі́нъ, съръкі́ниц, зитóви, грубóви, имі́нъ, видéме, видéте, вирдéъ; зътвури́ме, зътвури́те, зътвури́ъ; Пудéнци, Уризáри; Въртикòпци, търгóвиц, вървéіте, пустéіне (постене); Тудóркъ, пъзу́ъ (пазухъ); углáмник, въртéшкъ, смиіáчкъ.

4. Съ ударение на последната сричка (крайната): Кулудéі, Курнишóр, Буриcлáв, Турумáн, Мисимéр, мънъсти́р, сулудáк (палаво за дете), кътръни́к (катраникъ) връкузу́н (връвь за връзване гащи), купувáх, купувá, купувáн, нъридéн—нъкитéн, изидéл, изидéн (изял, изяденъ), търчъни́к, викъни́к.

Съ такова ударение се указватъ и съединения отъ едносрични думи съ двусрични, съ ударение на крайната сричка и обратно: нъ‿ъднѣ́ш, зъ‿ъднѣ́ш, ду‿чувéк; ъднъ‿ръш, прику‿прак (прѣку прагъ); ду‿Ъндóн, прид‿вудáч, пуд‿съмáр къту‿тéп.

Ето още нѣкои четирисрични и петосрични думи съ разносрично ударение: типъві́цъ, вудини́цъ, мъстъгáркъ (пръчка за подкарване добиче), пъзърéниц, пипилàшкъ, битулчáниц, Пискуни́ъ, Ръниcлáвци, Густулу́би, вълїъвичáр, зъвъртувáч, кръстъвичáр, зъвъртувáл, зъвъртувàн, уткинувáх, Іъвóрини, Църнóвини, Іънáкиву, Крунцéливу, Кужу́шъни, Ливáдицъ, гулéмичкъ, цървéничкъ, мóръвичкъ, Рі́стувицъ, Дóнивицъ, Сърькі́нуву, Църнумърі́нуву, Стуіáнувицъ, Гувидáрчивъ.

Интересно: тия многосрични думи иматъ само едно ударение, и това личи отъ редуциранитѣ гласни въ неударенитѣ срички: вудини́цъ отъ воденица; типъві́цъ отъ тепавица; Стуіáнувицъ отъ Стояновица.

Общо заключение за ударението въ воденския говоръ

1. То е *разносрично*, т. е. *неопредѣлено* при *всички* категории думи, както е и въ източнобългарскитѣ говори: чувéк, но вóсук; и́тър, но булнáф; Стуіáн, но Стéфън; жълтѣ́к, но вѣ́тук; зилéн, но си́лен: мéтъм, но митéх; мéти, но митéіте; мéти, но пóмити; зáстани, но зъстънéіте; чу́къ, но чукá; кáква, но тъквá; Влáдуву, но Пужáрцку; Сáмър (село), но съмáр (седло); Пáзър (градъ), но пъзáр; нóсих (м. несв. вр.), но нуси́х (м. св. вр.); нóсил (м. нсв. прич.), но нуси́л, нусéн (м. св. прич.). Въртикóп, но Лу́кувиц; Лу́кувиц, но Лукóвиц;

Гóдур, но Тудóрци; Іъвóрини, но Пáунчинъ; Іувáнувицъ, но Гувидáрчиву и т. н.

2. При имената (сѫществ. и прилагателни) *само* и то *само* за ж. р. ударението е *второсрично*, т. е. *опредѣлено* и *неподвижно*, *постоянно*: жéнъ — жéни; стóмнъ — стóмни; рѣкъ—рѣце; нóгъ—нóѕе; сéстръ—сéстри, мáікъ—мáіки, дóікъ —дóіки; гръди́нъ—гръди́ни; ливáдъ—ливáди; вудини́цъ—вудини́ци, типъви́цъ—типъви́ци; зилéнъ—зилéни; цървéнъ—цървéни. Но и въ тия имена има изключения: мóръвъ—мóръви (съ третосрично ударение), ýлъвъ—ýлъвиъ, пъ́ргъвъ—пъ́ргави, мóминъ, бáбинъ (и всички притеж. прилаг.), Стуіáнувъ—Стуіáнуви, Тръпчáнувъ — Тръпчáнуви. *Второсрично* ударение иматъ и имена отъ ср. р., които не увеличаватъ за мн. ч. сричкитѣ си: сéлу—сéлъ, дъ́рву—дъ́рвъ, чéду—чедъ; но кога сричкитѣ имъ за мн. ч. се увеличаватъ, ударението се премѣста на следната и предпоследната сричка: и́ме—ими́інъ; врéме—врéми́інъ; още: сéме—симини́інъ; и́ме—имини́шчъ.

Когато отъ една дума се образува друга — производна, или формата ѝ се измѣни за означение на уголѣменъ или умаленъ видъ на предмета, ударенито се мѣсти: жéнъ—жини́чкъ; дéте—дити́шче; мóма—муми́чкъ; сéлу—силіáнин; гувéду—гувидáркъ; дъ́рву—дървáрче и т. н. т.

3. Ударението се мѣсти, *се премѣта и отмѣта*, както писа проф. Цоневъ, и не въ такъвъ ограниченъ размѣръ, както намираше той, а въ много, толко много думи и цѣли категории отъ думи, че трѣбва да се приеме то като *подвижно*, а не *постояно*: а) въ всички производни думи: рýдъ, рýду, но руди́нъ; съ́рце—съ́рцъ, но сърциви́нъ; водъ, но вудини́цъ, вудин'чáр; и́тръ, но итрушчи́нъ; слáбус, слъбі́ни; въ́ртъм, но въртéшки; лéпъм но липéш; óръм но урáіне; бъ́рду но бърдъві́цъ: чувéк но чувишчі́нъ; зéле, но зилéнъ, Зилини́куву и Зил'ни́куву; прáсе, но пръфчáр (вм. *с—ф*); сирéіне но сиринáр, си́рницъ; зътвóръм, но зътвурéіне; ри́бъ, но рибáр, рибáрницъ; кътрáн, но кътрані́к, Кътрáницъ, но Кътръничáниц; Вóдин, но Вудéниц, Въдéнцку (*ц* вм. *ск*): б) когато формата на думата се промѣни: грóп—грубóви; зéт—зитóви; рéт, ридóви и рéдъ; пъ́рч—пърчóви (т. е. всички съ *ови* за мн. ч.): кáмин къмéінъ; и́ме—ими́інъ; кáжъм—къжáх—къжáл, кажáн; пувиліáх—пувиліáл—повиліáн; пóвили—пувиліáіте; въ́ртъм—въртéх

върте́л—върте́н; завъ́ртъм—завърте́х—завърте́л—завърте́; въ́ртъм—вътеіне; въ́ртъм—върте́шчимицъ; тъ́рчъм—търчъни́к и пр.

4. Членътъ не влияе на ударението, но *предизвиква съкращение* на срички, които могатъ да се съкратятъ, безъ да се повреди на *значението* на думата и на формата ѝ: дво́р—дво́рут; двуро́ви—двуро́в'те; на́шъ—на́ши—на́шчъ отъ на́шътъ; на́шче—на́шите: гръди́нъ—гръди́ни—гръди́н'та—гръди́н'те; пуга́чъ—пуга́ч'те; цъ́рничкъ (черничкъ)—цъ́рничкътъ мо́мъ по́-бъргу съ‿ўжини́; църни́чкъ (черницъ)—цъ́рничътъ; църни́чките; и́ме—и́м'ту; ими́інъ—ими́ін'тъ; имини́шчъ—имини́шч'тъ; зиле́н—зиле́ніут, зиле́н'те; гръдина́р—гръдина́рут; гръдина́ри—гръдин'те и пр.

5. Промѣнитѣ на формата по родъ и по число сѫщо не влияятъ на ударението, съ изключние на ония думи, сричкитѣ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една: пъ́т—пъ́ти; зъ́п—зъ́би; же́нъ—же́ни; дъ́рву—дъ́рвъ; се́лу—се́л'іъ; гуве́ду—гуве́дъ; лу́д—лу́дъ—лу́ду—лу́ди; зиле́н—зиле́нъ—зиле́ну—зиле́ни; си́ін—си́інъ—си́іну—си́іни; жълтъ́к—жълтъ́ци, билтъ́к—билтъ́ци, дуби́тук—дуби́ци (съ съкр. ср. *ту* отъ *тъ*), пължо́к (охлювъ)—пължо́ци; ра́к—ра́ци, вра́к—вра́ѕи; но и връго́ви, зе́т—зито́ви, дуло́ви, друбо́ви, ими́іинъ и пр. Още примѣри: уфча́р—уфча́ри; мъчи́л—мъчи́лъ—мъчи́лу—мъчи́ли; мъче́н—мъче́нъ—мъче́ну—мъче́ни и пр.

6. Не само при многосрични думи, но и при двусрични и едносрични при членуване се наблюдаватъ съкращения: мути́къ—мутик'тъ; мути́ки—мутик'те; мо́ръвъ—мо́ръв'тъ; мо́ръви—моръв'те; дори и: мор'въ, мор'ви; же́нъ—же́н'тъ; же́ни—жен'те; пе́сук—пес'кут; пе́суци и пе́с'ци—пе́с'ците; мо́і—мо́іут, мо́ітъ, мо́іту, мо́іте; ва́ш—ва́шіут, ва́шчъ, ва́шчу, ва́шче; дру́ік' (другъ), дру́іг'ут; дру́ѕи—дру́із'те; де́ду—де́ўту; лу́ду—луўту; ліўіту; гуве́ду—гуве́дъ: гъве́д'тъ; зе́въм—зе́м: ки‿зем; ки дом и к'дом отъ доідъмъ, да́м отъ да́дъм: тия съкращения се обуславятъ вече отъ бързината на говора. Още примѣри: мла́дъ—мла́ди; мла́ътъ, мла̀іте; ста́ри—ста́р'те; бра́дъ—и: бра́ътъ, бра̀іте. Въ всички тия думи *д* отъ сричкитѣ да, де, ди, до е отпаднала, а гласнитѣ *е*, *и* се съкратилѝ въ і; *а* и *о* — въ ъ и ў; гра́т—гра́ут отъ градут; но и ле́т—ледут покрай ле́ут: гла́т—гла́ўт и гла́дут; н'ъднъ́ш, з'ъднъ́ш, з'а́рну зъ лошу отъ *на* и *за*; д'уфча́рут и ду‿фча́рут; съ‿ўткина́, съ‿утипа́

ут пла́к (плакане); ду‿ілиндин, су‿ітъ́рвъ му, ъ‿ізвъдѝ ут рек'тъ мо́кръ къту‿куко́шкъ.

8. Двусрични или едносрични въ съединение съ следващи думи, образуватъ цѣлость, въ която еднитѣ или другитѣ губятъ ударението: нъ‿се́л'ту, пу‿се́л'іътъ; нъ‿мужа́х, но: не́‿знъм, шо́‿знъмъ; ъдну‿ле́ду (и дветѣ срички въ ъдну сѫ неударени); ъднъ‿же́нъ; ъдну‿де́ду и ъднъ‿ба́бъ; не́‿пра́і вм. не прави отъ пра́въм = пра́м: на́пръі вм. на́прави и пр.

Привършвайки скромната си работа, считамъ за дългъ да повторя, както казахъ и въ началото на тоя трудъ, че влиянието на турцитѣ и на гърцитѣ върху воденския говоръ не е било въ състояние да засегне душата на живата българска речь: отдѣлни думи — много малко гръцки, повече турски — сѫ добили гражданственость, мѣсто въ речника на нашия говоръ; но по-важенъ е фактътъ, че всички турци въ Воденъ знаяха и говорѣха български; гръцкитѣ владици и учители научаваха български езикъ, безъ да успѣятъ да научатъ на гръцки ни единъ възрастенъ гражданинъ въ Воденъ.

Ето нѣкои гръцки думи: къто́і (зимникъ), пирусти́ъ (триѫгъленъ или крѫгълъ въ горната си часть желѣзенъ триножникъ, върху който се поставятъ сѫдове съ вода или ястия да вратъ); къци́ъ (обла на края — крѫгова лопатка за изваждане жарь отъ огнището); дункъ (дуня) и още 1—2 думи. Повече сѫ турскитѣ думи, но и тѣ не сѫ повече отъ турскитѣ думи въ книжовната българска речь. Интересенъ фактъ, който отбелязахъ и въ началото: въ цѣлата Воденска околия има само нѣколко села гръцки и турски, но тѣ сѫ толкова малко, че не прѣчатъ на общата картина, която въ етнографско отношение, представя нашата околия — българския ѝ етнографски характеръ, толкова много българска колкото никоя отъ околиитѣ въ старитѣ предѣли на Царството не представя толкова български названия на селищата си.

Интересни сѫ и нѣколко латински, италянски и французки думи въ нашия говоръ: ширве́тъ (сервета), кърпа за носъ; пърла́нту—пърланта — свилена кърпа за глава (при женската носия); куро́нъ — сребърно, или позлатено, или отъ позлатени нишки изработено украшение, което младитѣ невѣсти и жени прикрепватъ на феса до фотоса (свилена обикновено зелена кърпа, която се увива около феса, и надъ праздната часть на феса, се слага короната); пру́нъ-и (трънкосливка); мулъфра́нѕъ отъ мал-франсé — име на всѣка венерична болесть; гéс-ъ-о-и—веселъ-а-о-и; кундугу́н женска кѫса дреха до пояса, отворена отпредъ и подплатена съ лисичи кожи; шкурдéлъ — пакъ женска дреха дълга до колѣнетѣ, отворена по цѣлото продължение отпредъ и подплатена съ лисичи кожи отпредъ, а вѫтре съ агнешки; пóл'къ — пакъ ж. дреха, малко по-кѫса отъ шкурделътъ, по-лека и пакъ подплатена съ лисичи кожи; платътъ и на тритѣ тия дрехи е чоха, обикновено съ свѣтлозлатистъ или ясионебесенъ цвѣтъ. Сукардъ — мѫжка дълга вълнена черна, отъ плътна материя-шаякъ, безъ рѫкави-дреха, обшита отпредъ, по яката и двѣтѣ ѝ поли, дълга до подколѣнитѣ.

Въ речника на вод. говоръ има доста латински названия, които при случай ще събера.

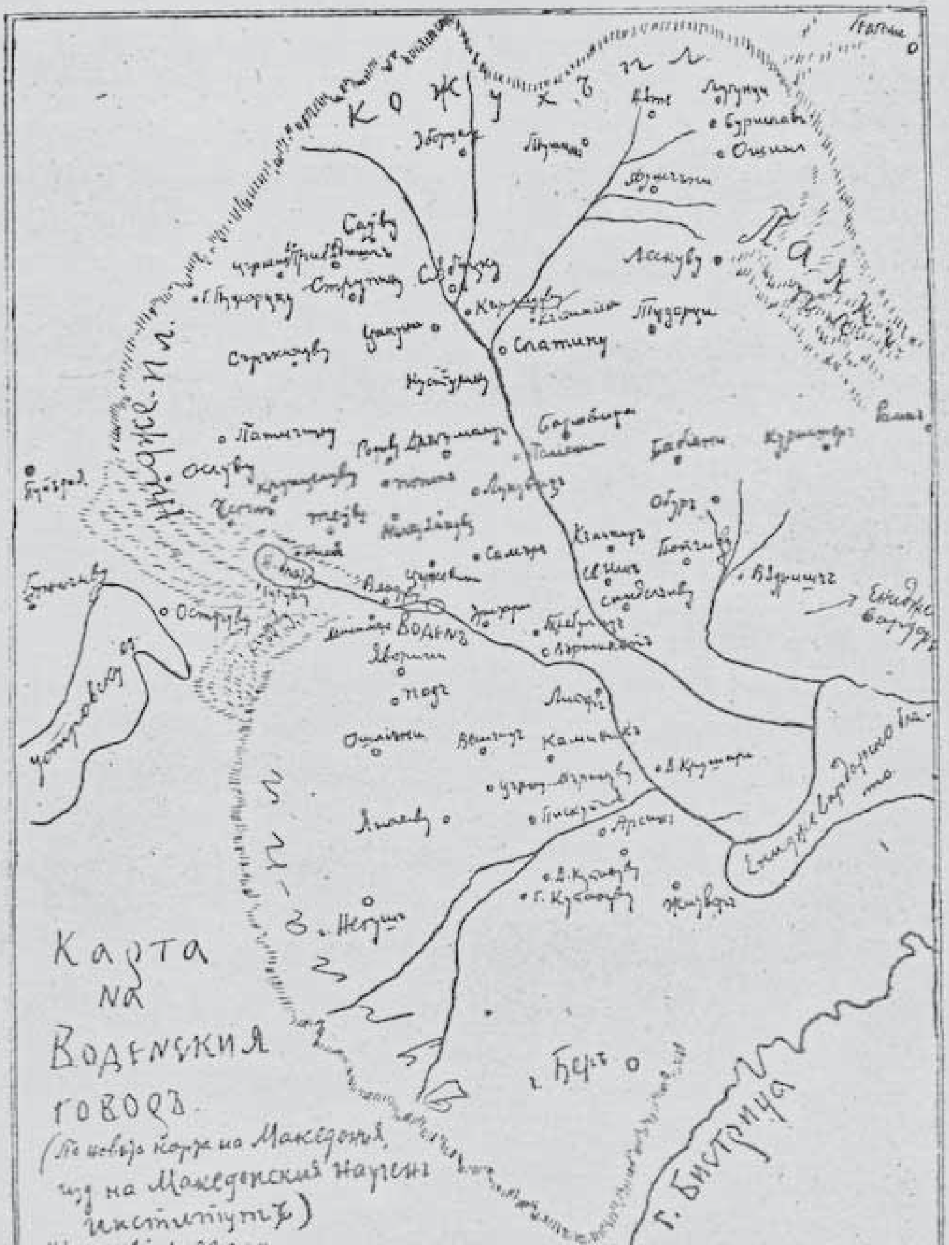
К О Ж У Х Ъ пл.
Нидже пл.
П а я к ъ
Спатину
Воденъ
Острово
г. Бистрица
Енидже Вардарско езеро
г. Беръ

Карта на Воденския говоръ (По новата карта на Македония, изд. на Македонския наученъ институтъ) Мерка: 1: 1,200,000.

АРХЕОЛОГИЧНИ И ХУДОЖЕСТВЕНО ИСТОРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ИЗЪ МАКЕДОНИЯ

отъ Никола Мавродиновъ*)

За да свършимъ съ църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино, ние ще наведемъ нѣколко примѣра изъ архитектурата на областьта. Църква сигурно градена отъ български майстори, но които сѫ строили турски джамии, медресета, бани и пр., се е намирала до преди десеть години въ с. Градъ до Царево село, на югъ отъ Кюстендилъ и отъ другата страна на Осогово[1]). Тя е по-късна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино. Била е сѫщо цѣлата каменна. Главната ѝ западна врата била обрамчена отъ правоѫгълникъ, образуванъ отъ два торуса по чисто турски маниеръ. Арката надъ тая врата, както и надъ северната, била не само силно повишена, но и стѫпалата ѝ сѫ били извити. Така тя е била сѫщо една типична турска арка. Малката ниша надъ северната врата е завършвала горе съ леко измѣнена, въ видъ на кобилица, индийска арка и е била обрамчена и съ силенъ торусъ. Индийската арка била повторена и въ стената надъ самата ниша. Многобройни, леко скулптирани релиефи съ растителенъ и животински характеръ имало въ самитѣ ниши, въ тимпанитѣ надъ вратитѣ, отъ двѣтѣ страни на самитѣ врати (на северната) и въ крѫглитѣ медалиони надъ тимпана на западната врата. На снимкитѣ се виждатъ лаврови клонки, лоза съ цвѣтове въ видъ на розети, елени, двуглавъ орелъ, лъвове, както и човѣшки образи или само човѣшки маски. Въ дѣсно отъ западната врата, въ една ниша е билъ поставенъ образътъ на св. Георги, който убива змея — единственъ запазенъ до сега релиефъ отъ цѣлата серия релиефи. На него, както ми съобщи г. Асенъ Василиевъ, който го е видѣлъ лично, има четиричислена дата, чиито първи две цифри сѫ 17. Явно е, както показватъ и стилътъ на релиефитѣ и архитектурнитѣ форми, че църквата е градена въ XVIII вѣкъ. Но въпрѣки, че е по-късна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино, тя показва продължението на сжщата традиция. Тя е работа навѣрно на сжщата архитектурна школа, тъй като се намира въ сжщата область и се отличава съ сжщитѣ характерни белези. Единъ другъ примѣръ ще потвърди тая моя мисъль. На северо-изтокъ отъ Кюстендилъ, въ Земенския монастиръ ще видимъ пакъ ржката на тия майстори. Въ началото на XIX вѣкъ тѣ сж раз-

---

*) Вж. Македонски прегледъ, год. XIII. кн. 2.

[1]) J. М. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд, 1929, стр. 29, обр. 12 и 13.

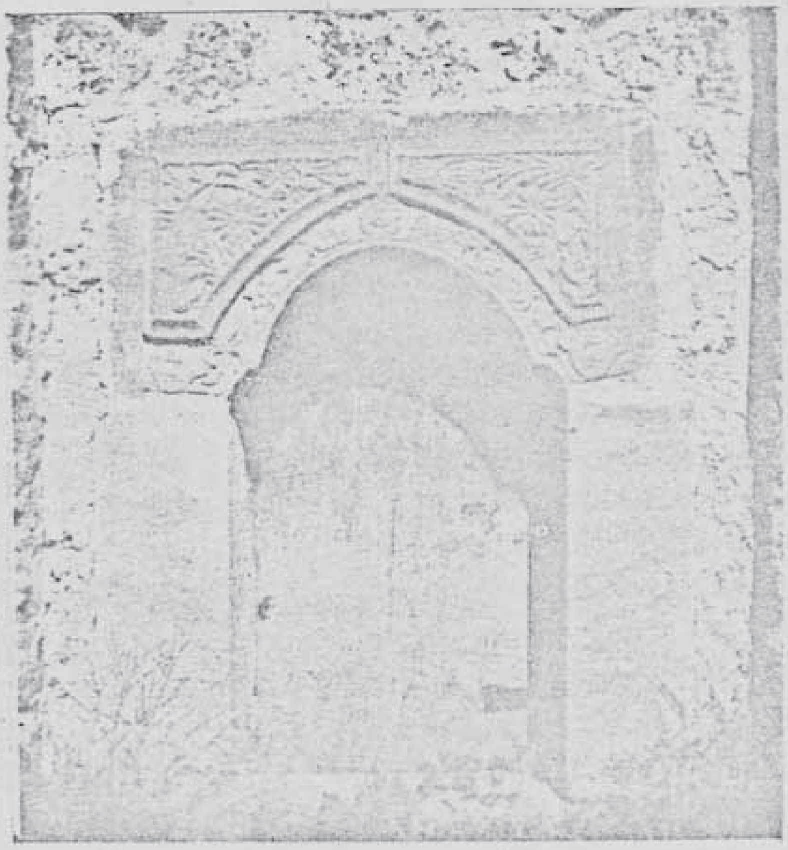

Обр. 1. — Врата въ църквата на Земенския манастиръ

били южната стена до олтара на църквата на тоя манастиръ и сж изградили врата (обр. 1). Неправилната, леко яйцевидна арка на тая врата е поправена горе съ сжщо така неправилна островърха арка. Две човѣшки лица сж скулптирани въ петитѣ ѝ, чиито жгли сж изрѣзани. По лицето на арката и по двет̀ѣ подплъвки надъ нея сж скулптирани растителни орнаменти — клонки, розети, кринове и пр. Въ срѣдата е слънцето. Влиянието на мохамеданската архитектура тукъ е не по-малко явно. Близо триста години отъ постройката на

Св. Георги въ Младо-Нагоричино сѫ се изминали, но традицията да се скулптиратъ човѣшки лица е останала. На югъ отъ Кюстендилъ — въ Рилския манастиръ — ние ще видимъ тия човѣшки лица въ 1819 по постройкитѣ на майсторъ Алексий отъ с. Рила. Фактътъ, че тоя майсторъ е отъ с. Рила не показва, че тамъ е било срѣдището на школата. Той се е родилъ въ това село, но навѣрно е училъ занаята си въ Кюстендилъ или нѣкѫде въ неговата область (Трънъ?). Турскитѣ влияния сѫ съвършено явни и въ градежа на Рилския манастиръ — ѫглитѣ между аркадитѣ на втория етажъ сѫ пробити съ сърцевидни фигури като по турскитѣ керванъсераи или като въ дворцитѣ на Алхамбра. Така майсторъ Алексий отъ с. Рила е навѣрно потомъкъ на майсторитѣ на църквитѣ въ Младо-Нагоричино. Ние открихме значи една *архитектурна школа*, която е работила въ околноститѣ на Кюстендилъ цѣли триста години.

Въ турско време въ Кюстендилъ е имало около 15 джамии. Запазени сѫ сега само три: Фетихъ-Мехмедъ (Шалдърванска джамия), Ахмедъ-бей и Имаретъ[1]. Преди нѣколко години общината събори прочутата Булгаръ джамия. Три капитела взети отъ нея се намиратъ сега въ Кюстендилския музей. Ние познаваме и датитѣ на тритѣ запазени джамии — Шалдърванската е отъ 1531 год., Имаретъ отъ 1516 год., а Ахмедъ-бей — отъ 1575. Липсва ни тая на разрушената Булгаръ-джамиси, но тя ще е сѫщо отъ XVI вѣкъ, като се сѫди по тритѣ запазени капитела. Тия джамии сѫ строени всичкитѣ съ мѣстния клетъченъ градежъ. Въ Имаретъ пояситѣ отъ камъни сѫ раздѣлени съ пояси отъ два реда тухли и всѣки камъкъ е отдѣленъ, въ повечето случаи, съ по две вертикални тухли, а по-рѣдко съ една или съ три. Тоя е и градежа на Шалдърванската джамия при все че камънитѣ сѫ по-малки. Въ Ахмедъ-бей камънитѣ сѫ заградени вертикално само съ по-една тухла. Тоя клетъченъ градежъ, съ който сѫ построени по-голѣмата часть отъ джамиитѣ въ България, не е турски или общо мухамедански по произходъ. Той се появява за първъ пѫть въ историята на архитектурата въ епохата на царь Самуила — въ света София въ Охридъ, въ Германъ и въ костурскитѣ църкви[1]). До втората половина на XIV вѣкъ той е чуждъ и на източна България, при все че въ X вѣкъ виждаме какъ се образува въ Новата митрополия въ Месемврия. Въ Източна България го виждаме приложенъ по стенитѣ на външния притворъ и на галерията на църквата св. св. Петъръ и Павелъ въ Търново. Но въ XII вѣкъ, въ XIII и XIV в. всички македонски църкви сѫ строени съ него. Фактътъ, че джамиитѣ се строятъ съ сѫщия градежъ показва ясно, че тѣ сѫ правени отъ мѣстнитѣ архитекти, потомци на архитектитѣ на македонскитѣ църкви. Ни една джамия въ Цариградъ не е строена съ него[2]). Но тая мисълъ потвърж-

---

[1] Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 168 сл. Датата на Имаретъ-джамия (Сюлейманъ-паша джамия) е очевидно сбъркана. Ще кажемъ, че годината 894 отъ егира дава 1516 год. отъ Рож. Христ., а не 1489.

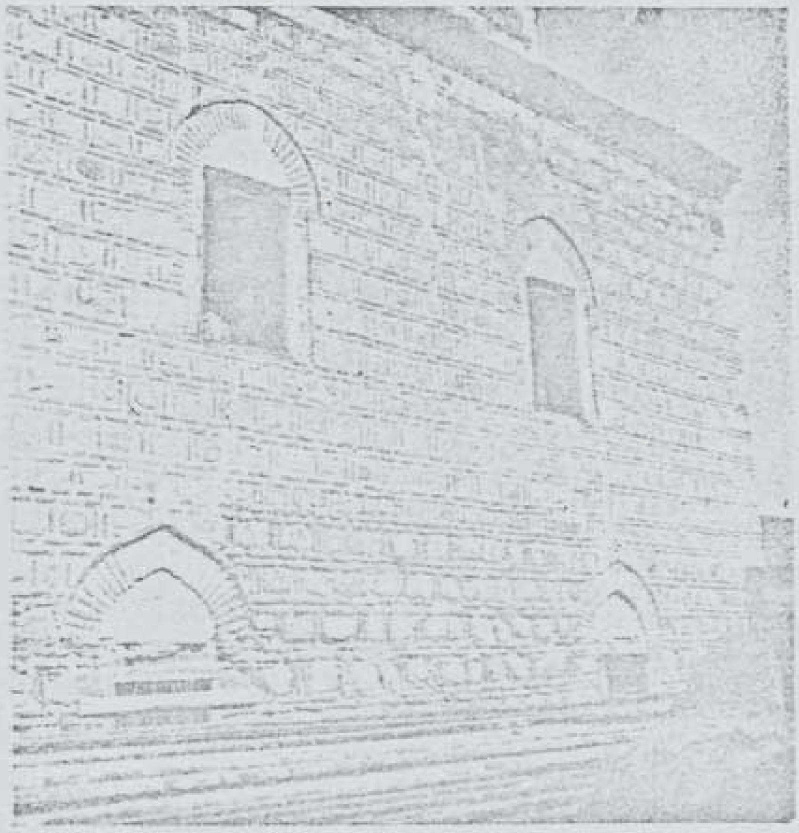

Обр. 2. — Шадърванъ-джамия въ Кюстендилъ

даватъ много добре и други подробности по кюстендилскитѣ джамии. Въ тимпана на единъ отъ прозорцитѣ на южната стена на Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ (обр. 2), ние виждаме два реда отъ зигъ-зази отъ тухли — орнаментъ, който се срѣща не само въ църквата Св. Иванъ въ Месемврия, не само въ съседната на Кюстендилъ църква въ село Колуша, но и въ цѣла редица македонски църкви[1]). Ясно е значи, че една приемственность сѫществува между старобългарската и турската архитектура на областьта и тая приемственность показва, че турскитѣ джамии сѫ строени отъ мѣстни македонски майстори, потомци на майсторитѣ на XIII и XIV вѣкъ. Какъ сѫ се запознали тѣ съ принципитѣ на турската архитектура е въпросъ, по който можемъ само да се догаждаме. Турцитѣ сѫ навѣрно довели тукъ свои архитекти, но нашитѣ майстори, като сѫ работили при тѣхъ сѫ усвоили главнитѣ принципи на турската архитектура и сѫ

---

[1] Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. Арх. И-тъ, т. VIII, 1934, стр. 308.

[2] Единствената сграда до Цариградъ съ клетъченъ градежъ е прибавеното навѣрно въ XIX вѣкъ тюрбе къмъ тюрбето на Халилъ паша въ Скутари, строено въ XVII вѣкъ — C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin, 1912, стр. 79, табл. 21-а.

Обр. 3. — Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ

започнали скоро да строятъ самостоятелно. Тѣ не сѫ били забравили напълно това, което сѫ знаели отъ бащитѣ и дѣдитѣ си. Тѣ сѫ потурчили българската архитектура въ много отношения, но сѫ побългарили и турската архитектура на областьта.

---

[1]) Мавродиновъ, цит. съч., стр. 314 сл.

Въ кюстендилскитѣ джамии ние намираме три отъ елементитѣ на младонагоричинскитѣ църкви. Градежътъ отъ едри правилни каменни блокове, добре изгладени и добре свързани помежду си, виждаме въ основата на минарето на Ахмедъ-бей джамия (обр. 3). Островърхи арки като тая на западната фасада на църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино иматъ и тритѣ джамии. (обр. 2, 3 и 4). Сегментитѣ на тия арки сѫ долу по-извити, а горе къмъ върха тѣ образуватъ права линия. Тѣ сѫ направени само отъ тухли, между които има дебели пластове хорусанъ. Очертани сѫ освенъ това отъ горната си страна съ изпъкналъ вънъ отъ стенитѣ редъ тухли. Мѣстенъ елементъ сѫ и редоветѣ зѫбци отъ тухли, които вървятъ подъ покривитѣ имъ. Третата, еднаква

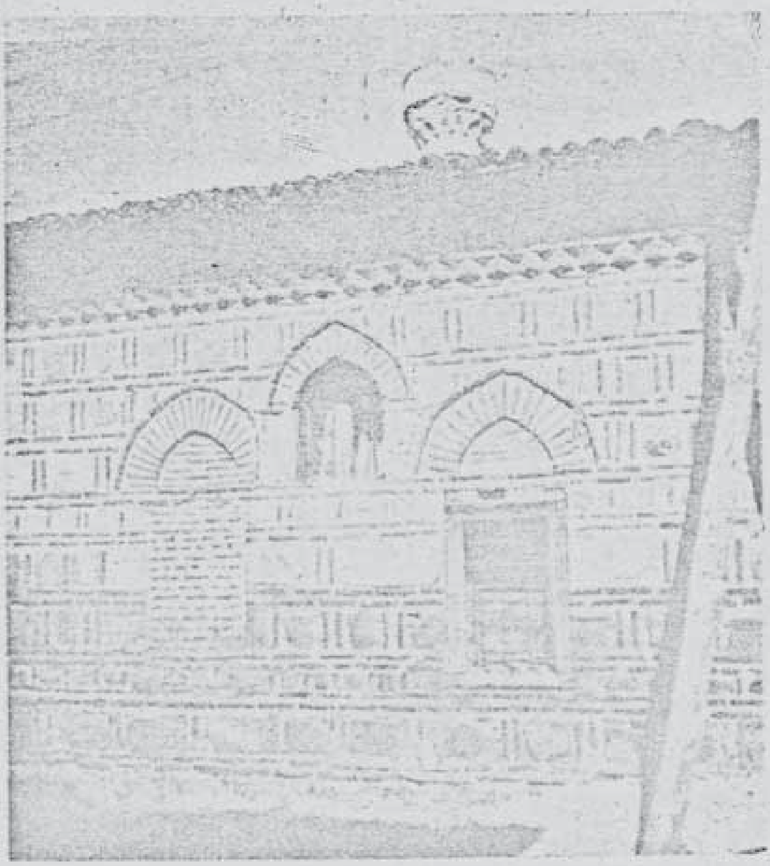
Обр. 4. — Имаретъ джамия въ Кюстендилъ

съ особеноститѣ на главната църква въ Младо-Нагоричино, особеность представятъ тритѣ капитела, прибрани въ Кюстендилския музей отъ разрушената Булгаръ-джамия (обр. 5). Тѣ сѫ сталактитни капители, извънредно силно стилизувани, и опростени отъ по-развития типъ, чиито представители виждаме при входа на тюрбето на султанъ Селима II (1566—1574) въ Цариградъ[1]) или при входа на Ахмедъ-бей джамия въ самия Кюстендилъ. Тукъ съ леко профилувани торуси сѫ показани само очертанията на сталактититѣ, които всѫщность липсватъ. Точно такъвъ видъ има и по-малкиятъ капителъ, който служи за база на колонката на южния прозорецъ на Св. Георги.

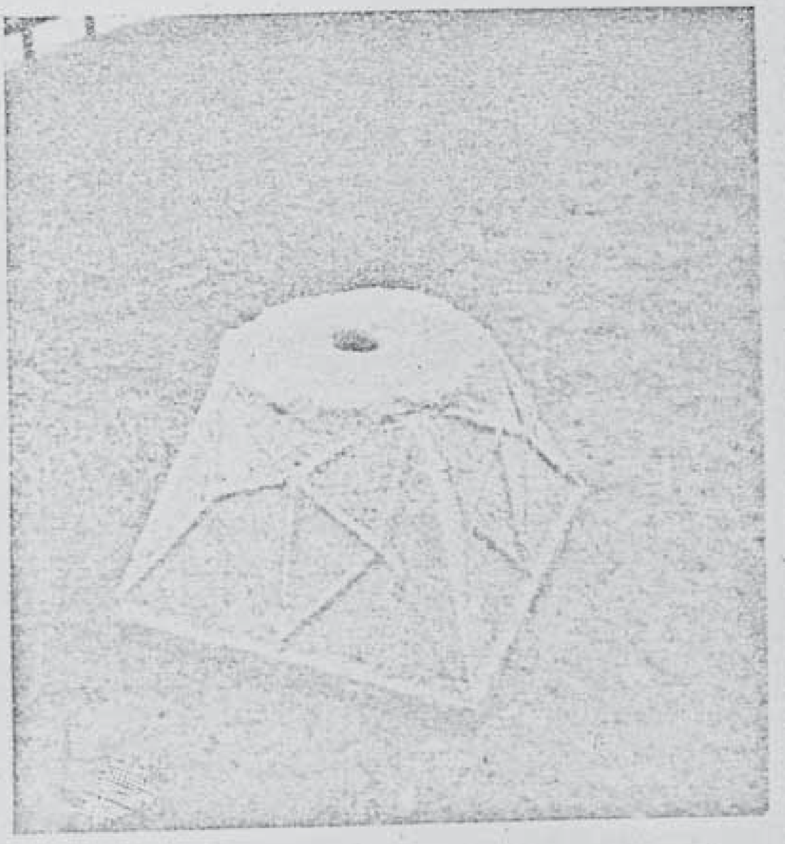

Обр. 5. — Капителъ отъ Булгаръ-джамиси въ Музея въ Кюстендилъ

Ако многобройнитѣ турски джамии, ханове и пр. въ Кюстендилъ биха били запазени, ние щѣхме да намѣримъ сигурно успоредици на всички украсителни похвати на тая църква. Но и тия примѣри сѫ достатъчни да докажатъ нашата мисъль. Явно е, че срѣдището на архитектурната школа, която е работила въ Младо Нагоричино, е било въ кюстендилската область презъ времето на турскитѣ султани.

---

[1]) Gurlitt, цит. съч., табл. 22-а.

*

Отъ Младо до Старо-Нагоричино има само 2 клм. Голѣмата църква въ Старо-Нагоричино е единъ отъ най-хубавитѣ архитектурни паметници въ Македония (обр. 6). Отъ подробния анализъ, който Окуневъ[1]) направи на нейнитѣ архитектурни форми ние научихме, че тя е градена първоначално навѣрно въ XI вѣкъ, че е реставрирана отъ сръбския кралъ Стефанъ Милутинъ въ 1312—13 год. и живописвана въ 1317—18 год. Стенитѣ на първоначалната постройка стоятъ още до 5—6 метра височина (обр. 7). Тѣ сѫ чисто каменни, строени отъ голѣми и дълги, добре изгладени блокове отъ камъкъ. При реставрацията, направена въ началото на XIV вѣкъ тѣ сѫ дограждани нагоре съ клетъченъ, а нѣкѫде и съ чисто тухленъ градежъ, като за първия сѫ употрѣбявани камънитѣ

Обр. 6. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино
(фот. Н. Божиновъ)

---

[1]) Н. Окуневъ, Сборникъ Златарски, стр. 248; Н. Окуневъ, Црква светога Ђорђа у Старом Нагоричину, Гласник Скопск. науч. д-ва, V, 1929, стр. 87 сл.

отъ първоначалната постройка. Голѣмиятъ срѣденъ куполъ, както и четиритѣ главни купола принадлежатъ на тоя втори периодъ на градежъ. Заключението на Окунева бѣше потвърдено съ сигурность и отъ арх. Бошковичъ[1]. „Окончателно е установено, пише той, че Милутинъ е само обновилъ една по-рано разрушена църква“. Датировката, която Окуневъ направи на първоначалния градежъ на църквата, бѣше всеобщо възприета[2]. Следъ като разгледахме внимателно паметника,

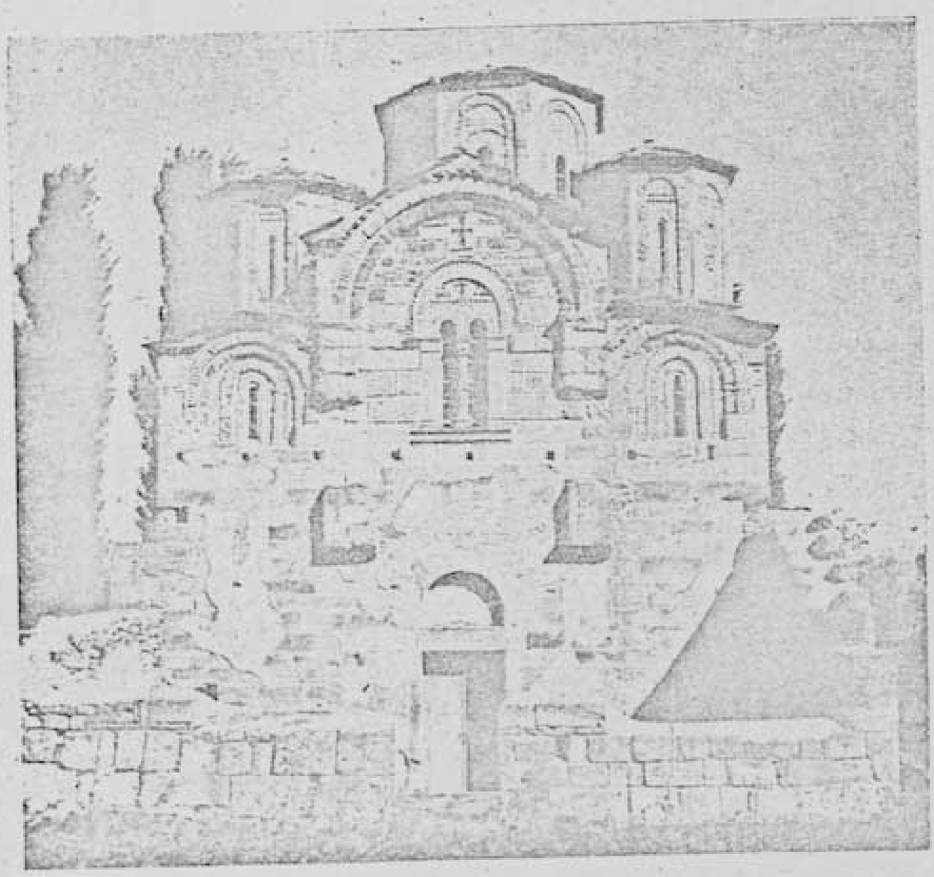

Обр. 7. — Западна фасада на църквата въ Старо-Нагоричино

обаче, ние се питаме дали тая първоначална сграда, строена цѣлата отъ камъкъ, може изобщо да се датува отъ епохата на византийското владичество. Византийцитѣ строятъ само отъ тухли и по-рѣдко отъ редове тухли и камъни. Известието, че въ околностьта на Старо-Нагоричино, въ старата Кумановска областъ, билъ построенъ именно манастирътъ Св. Георги въ честь на св. Прохора Пчински отъ византийския императоръ Романъ Диогенъ не е толкова ясно, колкото изглежда на пръвъ погледъ[1]). То се намира само въ единъ отъ и безъ това късните преписи на житието на светеца, публикуванъ на църковнославянски, т. е. преправянъ езиково, презъ 1879 г. въ Бѣлградъ съ очевидни поправки и въ съдържанието[2]), преписъ, който изхожда отъ манастира Св. Прохоръ Пчински. Поискаме ли, безъ да се влияемъ отъ това известие, да локализуваме по житието мѣстото, на което се е намирала първоначалната пещера на светеца и гдето царь Романъ Диогенъ е построилъ манастира Св. Георги ние ще го поставимъ или на рѣката Пчиня т. е. на около 7—8 клм. източно отъ Старо Нагоричино или на малката рѣчичка, която върви на 2 клм. източно отъ селото, тъй като въ житието е казано, че звѣрътъ, който Романъ Диогенъ е намѣрилъ въ пещерата при нозетѣ на стареца, тръгналъ по потока, старецътъ го видѣлъ и, като тръгналъ подиръ него, отишелъ въ „внутреную пустину“ на мѣстото, гдето се намира сега, на около 20 клм. северно отъ Старо-Нагоричино, манастирътъ Св. Прохоръ Пчински (И воставъ звѣръ, поиде по потокъ и видѣ старецъ єгѡ и остави с҃ти вертепъ, поиде внѹтренѹю пѹстинѹ. . .)[3]). Това мѣсто значи е било до потока и то ще отговаря повече на мѣстото, на което се намира сега манастирътъ Забелъ — надъ самата рѣкичка, не много далечъ отъ селото и североизточно отъ него, въ неговото землище. Азъ посетихъ тоя манастиръ на единъ отъ неговитѣ съборни праздници. Църквата му е градена въ 1854 год., но е издигната на мѣстото на църквата на запустѣлъ старъ и, по преданието, богатъ манастиръ[4]). Тя е правена по подобие на църквата въ Старо-Нагоричино. Тя е кръстовидна съ шесть стълпа (т. е. съ предапсидно пространство) и низъкъ срѣденъ куполъ. Градена е цѣлата отъ камъкъ. Иконитѣ, работени въ 1857 год., сѫ отъ Дичо Зографъ. Тоя манастиръ е значи едно отъ мѣстата, на което можемъ да предполагаме, че е билъ съграденъ манастирътъ на Романа Диогена, тъй като е до „потокъ", намира се на скали, въ които има и „кодȣ источникъ мали". Сведението въ издадения въ 1879 год. преписъ отъ житието на светеца ще е прибавено отъ издателя. Легендата ще е създадена въ самия манастиръ Св. Прохоръ, ако не заинтересувано. т. е. ако не за да се присвоятъ приходитѣ на църквата отъ манастира, то поне да се свърже съществуването на тая голѣма и ху-

---

[1] Б. Бошковић, Извештај и кратке бележке са путовања, Старинар, VI, 1931, стр. 173.

[2] В. Иванова, Стари църкви и монастири по българскитѣ земи до XII в., Годишникъ на Народния музей, 1922—25, стр. 514; Н. Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 88; Бошковић, цит. мѣсто.

---

[1]) Иванова, цит. съч., стр. 513.

[2]) Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 108; Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-о изд., София, 1911, стр. 400 и стр. 402, заб. 1.

[3]) П. т, цит, съч., стр. 402.

[4]) Г. Трайчевъ, Манастиритѣ въ Македония, София, 1933, стр. 83.

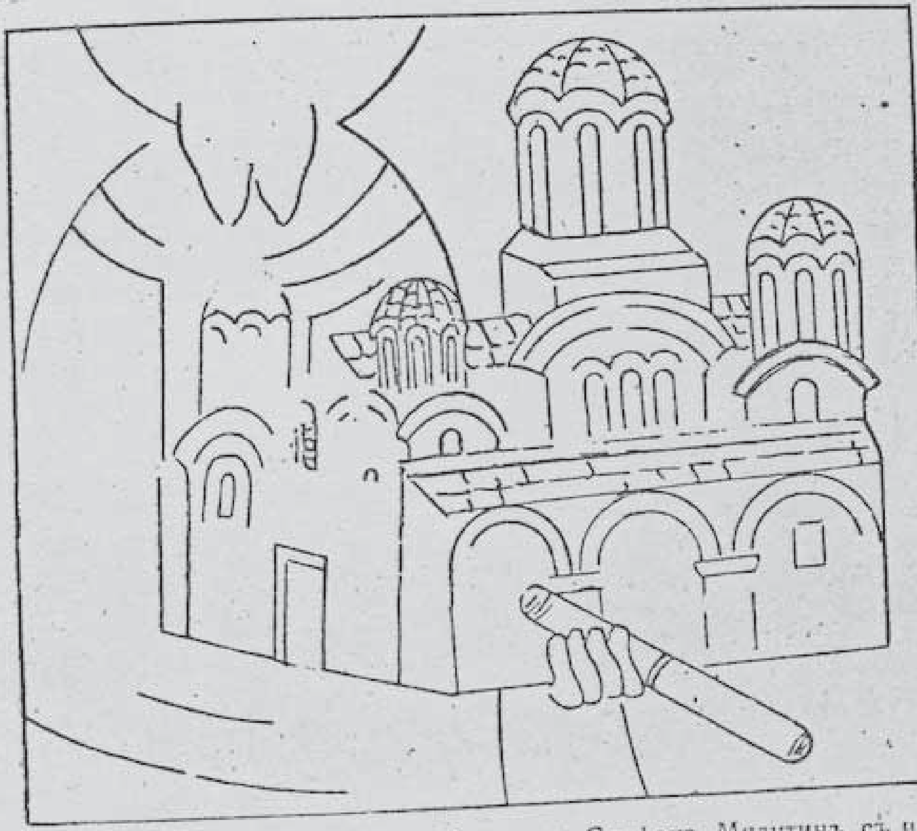

Обр. 8. — Рисунка на часть отъ образа на Стефанъ Милутинъ съ изображението на църквата (рис. арх. Бошковичъ)

бава църква съ манастира. Повтаряна отъ монаситѣ, тя е повтаряна и отъ селянитѣ.

Причината да се усъмня въ истинностьта на това известие бѣше не само, че мѣстото, на което се намира църквата, не отговаря на описанието на житието, а и една друга особеность, която ми направи впечатление въ самата църква. На юго-западния ѫгълъ на църквата, на западната ѝ стена, е изписанъ образътъ на св. Прохора Пчински до тоя на св. Якима Осоговски, но въ църква издигната първоначално въ паметь на единъ светецъ и на мѣстото, до което е живѣлъ, бихме очаквали да видимъ изписано цѣлото му житие. Стенописьта е отъ 1317—18 год., когато църквата е била манастирска. Тоя образъ на св. Прохора е само единъ отъ сто и деветтѣ образи на светци изписани въ нея. Ние виждаме изписани подробнитѣ жития на св. Никола и на св. Георги, виждаме изписанъ и цѣлиятъ животъ на Богородица, но житието на св. Прохора липсва. Явно е, че прибавената къмъ житието легенда не е сѫществувала въ XIV вѣкъ.

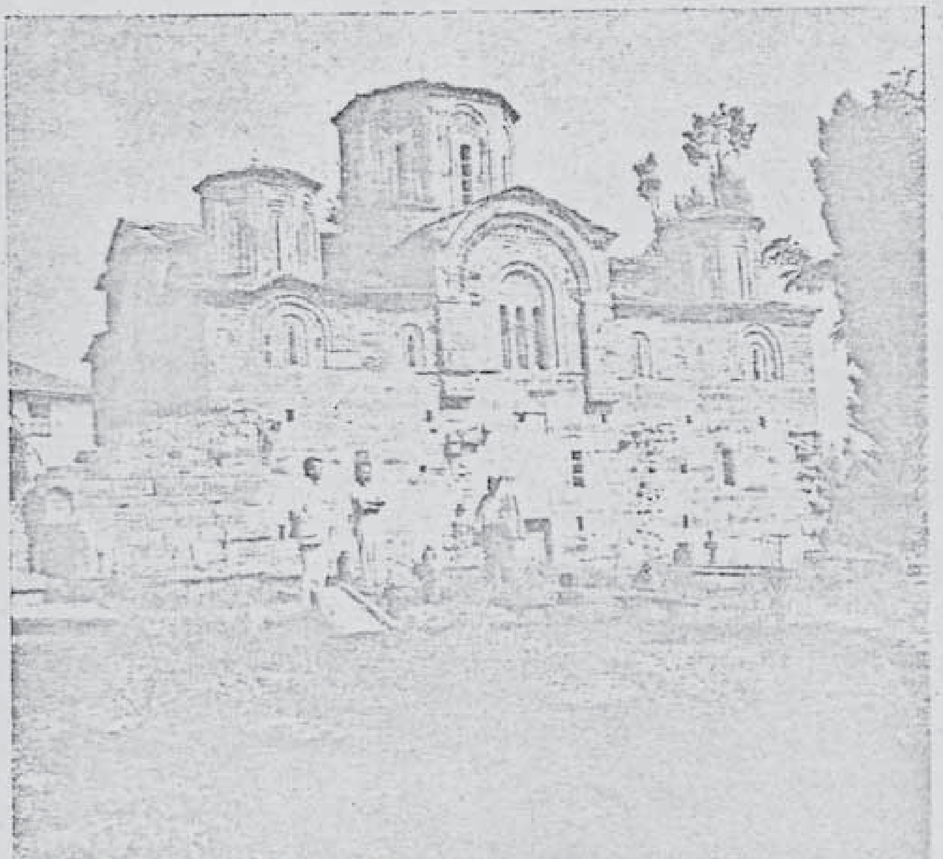

Обр. 9. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино отъ югъ и западъ
(Фот. Ас. Василиевъ)

Трудно е да се установи планътъ на първоначалната постройка. По изображението на църквата, което изписаниятъ въ нея кралъ Стефанъ Милутинъ държи въ рѫцетѣ си (обр. 8) виждаме на южната ѝ фасада аркада отъ три голѣми арки, които падатъ въ срѣдата на пиластри. Цѣлата аркада е покрита съ триреденъ покривъ, който показва, че се е издавала доста отъ стената. Остатъцитѣ отъ тая аркада се виждатъ и днесъ не само на южната, но и на северната стена на църквата (обр. 9). Тя не е измислена значи въ изображението. Мѣстата на разрушенитѣ вече пиластри личатъ въ стенитѣ. Часть отъ крайния западенъ пиластъръ стои още на около 2·5 м. височина. Като тръгна тъкмо отъ това изображение, арх. Бошковичъ направи една идеална предполагаема реставрация на аркадитѣ1)). Той предположи, че тѣ сѫ дълбоки, открити, засводени съ по три кръстати свода, галерии. Той предположи значи, че пиластритѣ, които се виждатъ на изображението, сѫ били свободни и отдалечени отъ стенитѣ стълпове, а тия, остатъцитѣ отъ които се виждатъ сега по стенитѣ и които, явно е, сѫ били вградени, сѫ получавали само тежестьта на малки напрѣчни арки, които сѫ ги свързвали съ първитѣ. Тѣ не сѫ носѣли аркада споредъ г. Бошковичъ. Единъ день открититѣ галерии сѫ паднали и монаситѣ не сѫ ги построили наново така, както сѫ били. Тѣ сѫ построили аркадитѣ само на вѫтрешнитѣ вградени въ стенитѣ пиластри, като сѫ ги издигнали малко така, че срѣдната арка е прекѫсвала долната часть на украсата на южния фронтонъ и достигала до тройния прозорецъ.

Азъ се съмнявахъ въ тая предполагаема реставрация на църквата, както и въ тия обяснения и затова не ги споменахъ дори въ работата си върху „Еднокорабната и кръстовидната църква". Вграденитѣ пиластри сѫ били издадени 70 см. отъ стенитѣ и това толкова силно издаване правѣше предположенията на г. Бошковичъ съмнителни. Защо е било необходимо да се строятъ толкова силни вградени пиластри, когато самитѣ стени, дори безъ да сѫ засилени съ консоли, могатъ да поематъ тежестьта на аркитѣ? Въ вѫтрешностьта на църквата ние не виждаме никѫде вградени пиластри въ стенитѣ. Надлъжнитѣ арки падатъ тамъ навсѣкѫде на конзоли, а напрѣчнитѣ на самитѣ стени. Изключение отъ това правило не прави и северната приапсидна надлъжна арка, при все че въ плана на г. Бошковичъ тя пада на леко издаденъ пиластъръ, тъй като въ действителность тоя пиластъръ не сѫществува. Той е погрѣшно указанъ въ тоя планъ, както може да се види не само отъ надлъжния разрѣзъ на църквата, но и отъ по-стария, проправенъ отъ самия арх. Бошковичъ2)), а и отъ по-стария, про-

---

1)) G. Gošković. Deux églises de Milutin: Staro Nagoričino et Gračanica. Recueil Uspenskij, I, 1. Paris, 1940, стр. 195 сл. и обр. 139.

2)) П. т., цит. съч., табл. XXI.

вѣренъ отъ г. Габриелъ Мийе планъ на г. Иовановичъ[1]). Тоя фактъ показва ясно, че архитектитѣ на църквата не сѫ обичали изобщо вграденитѣ пиластри и че тия пиластри не сѫ заемали никакво мѣсто въ тѣхната архитектурна система. Той прави съмнителна цѣлата предполагаема реставрация на арх. Бошковича.

Но отъ тая идеална предполагаема реставрация г. Бошковичъ се отказа напълно самъ още въ 1931 год. следъ разкопкитѣ, които той самия, а следъ него инж. М. Симоновичъ отъ Куманово направиха въ църквата[2]). (Обр. 10). Отъ южната ѝ страна — тамъ гдето г. Бошковичъ очакваше да открие основитѣ на свободнитѣ стълпове на предполагаемата галерия — се откриха къмъ изтокъ, основи на малъкъ параклисъ, а къмъ западъ часть отъ стена, която завива подъ правъ ѫгълъ къмъ западната стена. Г-нъ Бошковичъ се пита тоя пѫть, дали наистина първоначалната църква е строена отъ Романъ Диогена и дали Романъ Диогенъ не е поправилъ самъ една по-стара постройка. Той смѣта отъ друга страна, че страничнитѣ аркади, които се виждатъ на изображението, сѫ по-стари отъ епохата на Стефана Милутина. Ние трѣбва да оставимъ на страна неговитѣ колебания и догадки и трѣбва да изяснимъ поне до известна степень въпроситѣ свързани съ постройката на църквата.

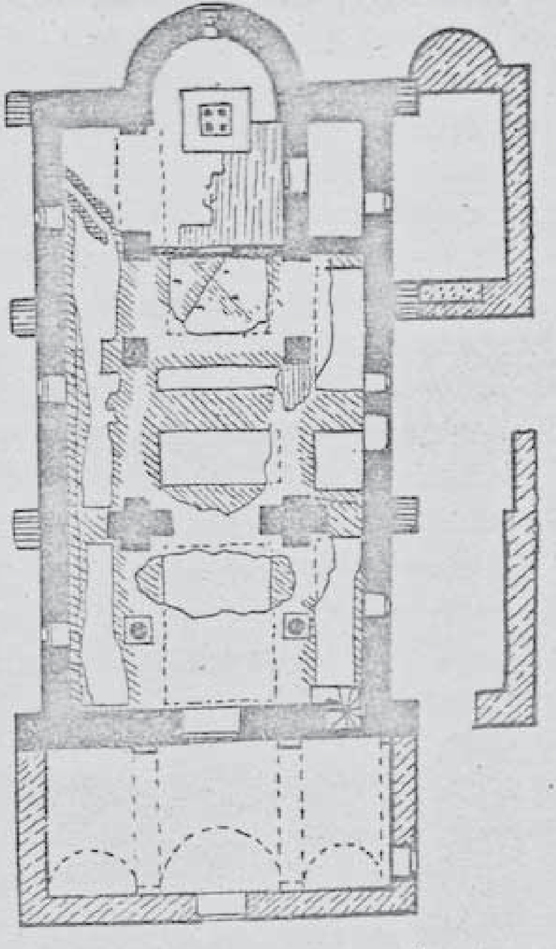

Обр. 10. — Планъ на разкопкитѣ въ и около църквата Св. Георги въ Старо Нагорячино (Бошковичъ)

---

[1]) G. Millet, L'art Serbe. Les églises, Paris, 1919, обр. .96

[2]) Ђ. Бошковић, Старинар, VI, 1931, стр. 174; Гласник скопск. науч. д-ва, XI, Одел друш. наук, 5, стр. 215 сл.

Ние трѣбва да установимъ преди всичко еднажъ за винаги, че църквата такава, каквато я виждаме днесъ, има само два периода на градежъ. Нейната стара часть е преправяна само въ времето на Милутина. Ние се интересуваме отъ въпроса, какво е заварилъ Милутинъ и какво е направилъ. Въпроса за вграденитѣ въ стенитѣ пиластри е най-важниятъ. Тѣ сѫ отъ първия периодъ на градежъ. Азъ изтъкнахъ, че и първитѣ и вторитѣ майстори на църквата не сѫ поставяли въ вѫтрешностьта ѝ вградени пиластри, тамъ гдето е трѣбвало да падне тежестьта на нѣкоя арка. Тоя начинъ на градежъ имъ е билъ чуждъ. Стенитѣ сѫ били достатъчно здрави, за да носятъ тая тежестъ. Странно е значи сѫществуването на тия пиластри по северната и южната фасада на църквата. Тѣхното сѫществуване е странно дори, ако приемемъ, че отъ тия две страни е имало отворени галерии — нѣщо съвършено изключено следъ разкопкитѣ, които показаха, че такива галерии не е имало. При това положение ние можемъ да ги обяснимъ само по единъ начинъ, който ще ни позволи да направимъ една само вѣроятна идеална предполагаема реставрация на църквата. Първото обяснение е, че тѣ не сѫ били пиластри, т. е. че не сѫ носили въ тая първоначална постройка никакви арки, а сѫ били контрафорси, които сѫ отивали право до покрива. Въ тоя случай, като си спомнимъ за контрафорситѣ на Симеоновия дворецъ[1]) и на Крѫглата църква[2]) въ Преславъ, ние ще датуваме тая първоначална постройка отъ епохата на Симеона (893—927) и по подстройката отъ основи, разкопана въ вѫтрешностьта на църквата, ще се помѫчимъ да реставрираме вѫтрешния ѝ видъ. Тая датировка и тия успоредици могатъ да бѫдатъ потвърдени и отъ три особености на църквата: 1) контрафорситѣ тукъ се издаватъ 0·70 м. отъ стенитѣ, т. е. точно толкова колкото се издаватъ тѣ и въ двореца въ Преславъ; 2) градежътъ е еднакъвъ съ градежа на преславскитѣ укрепителни стени и съ тоя на източната часть на крѫглата църква — камънитѣ образуватъ въ повечето случай извънредно удължени правоѫгълници, като между надълго поставенитѣ камъни сѫ поставени тукъ-таме и напрѣчно сложени по-малки камъни; 3) единствената апсида на Крѫглата цръква е сѫщо полукрѫгла и много добре изрѣзана. Великолепно изрѣзаната апсида на църквата въ Старо-Нагоричино показва ясно умението на майсторитѣ строители да градятъ крѫгли форми — умение, което показватъ най-вече майсторитѣ на Крѫглата църква въ Преславъ. Нека да отбележимъ освенъ това, че сѫществуването на контрафорситѣ въ преславскитѣ постройки е нѣщо съвършено изключително за тая епоха, въ която тѣ сѫ напълно изхвърлени отъ Цариградъ. Тѣ сѫ единъ отъ отличителнитѣ белези на римската архитектура и преславскитѣ архитекти сѫ ги заели отъ мѣстната традиция. За епохата тѣ сѫ отличителенъ белегъ единствено на преславската архитектура. Че тѣ не сѫ носили първоначално арки, се вижда ясно по самитѣ стени на църквата. Арки имъ сѫ прибавили майсторитѣ на Милутина въ 1312—13 год. Контрафорситѣ сѫ били чужди на строителната система на тия майстори — тѣ сѫ били строители на арки. Тѣ сѫ засилили контрафорситѣ тамъ, гдето е трѣбвало да паднатъ петитѣ на аркитѣ и въ началото на тия пети, като сѫ извадили камъни отъ стената и сѫ прибавили други издадени навънъ камъни, за да поематъ тежестьта на аркитѣ. Но самитѣ арки не сѫ били свързани съ стенитѣ. Тѣ сѫ били долепени до тѣхъ и тъкмо затова сѫ паднали. Фактътъ, че сѫ били долепени, показва именно, че тѣ сѫ били прибавени въ втори периодъ на градежъ, т. е. че тѣ не принадлежатъ на първоначалната постройка.

---

[1]) Кр. Миятевъ, Разкопкитѣ въ Преславъ презъ 1930 год., Годишникъ на Народния музей, V, 1926—31, Обр. 100

[2]) Кр. Миятевъ, Крѫглата църква въ Преславъ, София, 1932, Обр. 35 и 37

За да реставрираме вѫтрешностьта на църквата, ние не трѣбва да взимаме предъ видъ мѣстата на тия контрафорси по стенитѣ. Въ двореца въ Преславъ само единъ отъ тритѣ запазени контрафорси е отговарялъ на вѫтрешното разпредѣление, като е продължавалъ отвънъ единъ напрѣченъ зидъ. Двата други сѫ били чисто декоративни. Като разгледаме подстройката отъ основи разкопана въ вѫтрешностьта на църквата (обр. 10), ние ще разберемъ веднага, че и нашитѣ контрафорси сѫ имали чисто украсителенъ характеръ, тъй като третиятъ чифтъ отъ западъ къмъ изтокъ не отговаря на напрѣчната близка до него основа. За да направимъ тая реставрация ние ще вземемъ предъ видъ значи само тия разкопани основи. Нека да започнемъ отъ западъ къмъ изтокъ. Въ юго-западния ѫгълъ е била открита презъ 1930 год. стълба изрѣзана въ стената и която води нагоре. Входътъ ѝ е билъ зазиданъ и дърху тая зидария сѫ изрисувани стенописи презъ 1317—18 год.[1] Явно е че тя е служила въ първоначалната сграда. Тя е тѣсна 1 метъръ и вита, но тя не е стълба, която отива въ кула, тъй като въ плана на притвора не е предвидена никаква кула. Тя е отивала значи на горния етажъ на притвора, въ който може би е водила и втора по-широка стълба отъ югъ. Отъ тая втора стълба е навѣрно разкопаната стена, която се чупи на юго-западния ѫгълъ. Витата стълба показва значи, че притворътъ е ималъ два етажа и че църквата е имала галерия поне отъ западъ (обр. 11). Тъй като тя е въ ѫгъла на притвора, ние можемъ да кажемъ съ сигурность, че галерията се е простирала по ширината на тритѣ кораба

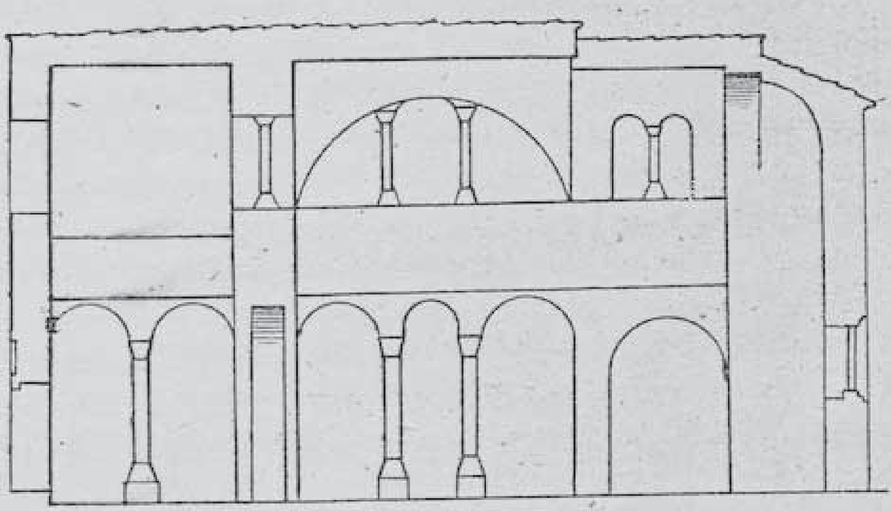

Обр. 11. — Идеална предполагаема реставрация на първоначалната църква въ Старо-Нагоричино. Надлъженъ разрѣзъ

на църквата. Това заключение ще ни покаже отъ своя страна, че църквата не е била кръстовидна, защото знаемъ, че междурамията на кръста, въ кръстовиднитѣ църкви, сѫ засводени много по-низко отъ рамената му, т. е. че въ кръстовиднитѣ църкви галерия въ притвора може да има само къмъ срѣдния корабъ. Изключение отъ това правило прави църквата Св. Титъ въ Гортина въ Критъ, но тая църква, въ която надъ западнитѣ междурамия е имало низки галерии, е отъ VI вѣкъ и то отъ единъ преходенъ и съвършено особенъ и различенъ по планъ отъ нашата типъ. При това положение ние трѣбва да приемемъ съ най-голѣма сигурность, че първоначалната църква се е различавала по планъ отъ Милутиновата. Двет̀ѣ колони, които сж сега въ западната ѝ часть, сж стояли на това мѣсто и въ първоначалната постройка, но тѣ сж носили пода на горния етажъ. Двата кръстовидни по планъ пиластра, които следватъ следъ тѣхъ, сж принадлежали също сигурно и на първоначалната постройка. Тѣ сж отдѣляли притвора отъ корабитѣ. На изтокъ отъ тѣхъ обаче разположението на подпоритѣ е било друго. Тукъ е нѣмало куполъ. На първата напрѣчна основа на разкопаната въ църквата подстройка е имало сигурно две колони, които сега липсватъ. На мѣстото на сегашнитѣ източни подпори на купола сж лежали други две колони. Стаичката въ юго-източната часть на олтара и стълпа съ арката на юго-западната сж принадлежали и на първоначалната постройка. Че такова е било разпредѣлението на подпоритѣ показва ясно подстройката. Между кръстовиднитѣ стълпове и срѣдата на първата напрѣчна основа къмъ изтокъ има 2·20 м., т. е. точно толкова колкото е разстоянието между сегашнитѣ източни подпори на купола (т. е. на предишния втори чифтъ колони) и олтарния стълпъ и олтарната стаичка. Това показва, че двата чифта колони въ първоначалната постройка сж били еднакво отдалечени отъ съседнитѣ подпори, съ които сж били свързани съ арки, и че сж образували една симетрична, добре измѣрена форма отъ две колони и три арки — форма, която е достатъчно добре позната въ византийската архитектура — форма на троенъ входъ, на тройна арка, на троенъ прозорецъ, употрѣбявана и въ българската архитектура тъкмо въ епохата, въ която датувахме тая първоначална църква. Ние я виждаме не само между притвора и наоса въ църквата на манастира Св. Наумъ на Охридското езеро[1]), цѣлата долна часть на която датува споредъ мене отъ началото на X вѣкъ, но и въ голѣмата базилика въ Плиска. Каква е била църквата нагоре? Тоя въпросъ има само две възможни разрешения. Ако предположимъ, че тя е имала куполъ, то ние ще реставрираме горната ѝ часть по подобие на горнитѣ части на Митрополията и на Вронтохиона въ Мистра.[2]) Тия две късни куполни базилики сѫ отъ единъ особенъ типъ, чието начало трѣбва да се търси въ плана на Гюлъ-джамия въ Цариградъ[1]) — която е навѣрно отъ срѣдата на IX вѣкъ. Но докато въ Гюлъ-джами квадратътъ на купола е предвиденъ въ плана, въ двѣтѣ църкви въ Мистра той не личи и въ тая особеность е тѣхната главна характерна черта. Въ Св. Георги въ Старо-Нагоричино никакъвъ квадратъ не е предвиденъ въ първоначалния планъ. Ако е имало значи куполъ, той ще е билъ сложенъ надъ двата чифта колони и безъ да бѫде означенъ въ плана — особеность извънредно странна и изключителна, но която намираме, ако и въ много късна епоха, въ Мистра. Тая възможность азъ допустнахъ още въ 1931 год.[2]) Подробното изследване на църквата, което можахъ да направя на мѣстото, едва сега, следъ като българскитѣ войски окупираха поробена Македония, ме наведоха на друга, може би по-вѣроятна, възможность. Отъ прегледа, който направихъ и на останалитѣ църкви въ тая область азъ дойдохъ до мисъльта, че похватътъ да се поставя куполъ на сграда, безъ да се означи неговия квадратъ въ плана, е особеность, която показва вече единъ декадансъ на класичнитѣ византийски архитектурни закони, декадансъ характеренъ единствено за XIV вѣкъ. Митрополията въ Мистра е отъ 1310 год., а Вронтохионъ (Св. Богородица) се датува отъ началото на тоя вѣкъ. Тоя похватъ не е значи свойственъ на епохата, въ която азъ датувахъ църквата въ Старо-Нагоричино и единственото предположение, което трѣбва да направимъ за структурата на горната ѝ часть е това, че тя е била безкуполна базилика. Въ тоя случай тя е била правена по подобие на базиликата въ Плиска, но навѣрно е била засводена цѣлата. Нейниятъ планъ е полученъ чрезъ съкращаването на плана на архиепископската базилика въ Плиска. Въ Плиска тройната аркада се повтаря два пѫти и е удължена и съ една двойна аркада. Тукъ имаме само една единствена тройна аркада. (обр. 11) Това съкращаване на плановетѣ на голѣмитѣ базилики е характерно за епохата на цѣлия X вѣкъ и то върви прогресивно отъ началото до края на вѣка. Гебе-клисе въ Преславъ[1]) е два пѫти по-малка отъ базиликата въ Плиска. Малката Митрополия въ Месемврия, тритѣ костурски базилики, Св. Наумъ на Охридското езеро сѫ съвършено малки. Тѣхнитѣ планове сѫ получени всички отъ съкращаването на плановетѣ на голѣмитѣ базилики. Голѣмиятъ и много широкъ срѣденъ корабъ на базиликата въ Плиска е билъ покритъ съ дървенъ покривъ, но тукъ въ Старо-Нагоричино тоя срѣденъ корабъ е тѣсенъ и е билъ навѣрно засводенъ съ цилиндриченъ сводъ.

---

[1] Бошковић, Старинар, 1931, обр. 54

---

[1]) Б. Филовъ, Старобългарското изкуство, София 1923, Обр. 31

[2]) G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, табл. 17 и 23.

---

[1]) A. van Millingen, Byzantine churches in Constantinople, London, 1912, стр. 164 сл., Обр. 56—60; Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2 изд., I, Paris, 1925, стр. 433—434;

[2]) Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 88.

Така реставрацията, която давамъ на обр. 11, е най-вѣроятната. Предположилъ съмъ, че както въ Плиска[2]) галериитѣ надъ притвора сѫ продължавали и надъ страничнитѣ кораби. За височината и направата на колонитѣ съмъ взелъ височината и направата на двета колони, които стоятъ и сега въ притвора. Тая направа не е обикновена. Базитѣ на тия две колони иматъ формата на обърнати наопаки капители, които сѫ поставени на висока четвъртита основа. Бихме помислили, че тая основа е случайна, ако точно сѫщата направа нѣмаха и двете колони между притвора и наоса въ Св. Наумъ[3]), колони, които принадлежатъ на първоначалния периодъ на градежъ и могатъ да се датуватъ къмъ годината 900 — т. е. пакъ отъ епохата на царь Симеона. Ние имаме значи работа съ установена за епохата форма. Естествено е, че подробноститѣ на моята реставрация не могатъ да бѫдатъ съвършено точни. Тройната аркада на долния етажъ е могла да бѫде обхваната отъ една голѣма арка, както е случая въ Св. Наумъ, по прозорцитѣ на Св. София въ Цариградъ[4]) или по аркадитѣ на Св. Виталий въ Равена[5]). Но тая форма сѫществува и безъ голѣмата арка, която я обхваща и която тукъ би отишла много високо. Надъ тройната аркада горе азъ прибавихъ полукрѫгълъ творъ съ две колонки — форма сѫщо така позната въ византийската архитектура и която придружава обикновено формата на тройната аркада[1]). Височината на тая аркада стана по-голѣма отъ тая на северната приапсидна арка, която сѫществува и сега. Това ме накара да предположа, че, както въ Плиска, олтарътъ е билъ покритъ малко по-низко отъ срѣдния корабъ. Тъй като страничнитѣ галерии сѫ навѣрно продължавали и тукъ, азъ поставихъ горе малъкъ двоенъ отворъ. Сигурниятъ фактъ, че галериитѣ на притвора сѫ се простирали на ширината на тритѣ кораба показва, че тия три кораба на църквата сѫ били подъ единъ покривъ. Ние можемъ да кажемъ съ положителность, че долниятъ етажъ на притвора е билъ засводенъ съ три надлъжни цилиндрични свода, но какъ е билъ покритъ горниятъ етажъ, е неизвестно. Възможно е неговитѣ сводове да сѫ опредѣляли тричлененъ покривъ, по-низъкъ отъ тоя на наоса. Въ моята реконструкция азъ го поставихъ условно на една и сѫща височина съ него. Тая реконструкция е въ общи черти най-вѣроятната реконструкция, която може да се направи на първоначалната църква.

---

[1]) В. Иванова, Проучване на църквата Гебе-клисе въ Преславъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 189 сл.

[2]) В. Иванова, Голѣмата базилика въ Плиска, Изв. арх. и-тъ, XII, 1938, стр. 370; Н. Мавродиновъ, Базиликата въ Плиска и българскиятъ дворцовъ церемониалъ, Изв. арх. и-тъ, XIII, 1939, стр, 251,

[3]) Б. Филовъ, Старобългарското изкуство, София, 1923, обр. 31.

[4]) C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Textband, Berlin, 1912, табл. 8е.

[5]) Diehl, Manuel, I, обр. 85.

Да разгледаме сега Милутиновата постройка. Сръбскиятъ краль заварилъ старата църква полуразрушена. Неговитѣ архитекти сѫ били строители на кръстовидни църкви и когато имъ е било порѫчано да я реставриратъ, тѣ сѫ решили да издигнатъ върху стенитѣ ѝ една кръстовидна куполна църква. Тѣ сѫ използували тия стени до височината, на която сѫ били запазени и сѫ ги доградили. Тѣ сѫ използували и тия колони и стълпове въ църквата, които сѫ могли да имъ послужатъ за новата постройка. Галерията обаче е била паднала. Въ кръстовиднитѣ куполни църкви, отъ типа употрѣбяванъ по нашитѣ земи, не е имало галерии. Ето защо тѣ не сѫ възстановили галериитѣ. Контрафорситѣ по стенитѣ сѫ стояли на доста голѣма височина. Майсторитѣ сѫ се изправили съ очудване предъ тѣхъ. Тѣ сѫ разваляли тѣхната архитектурна композиция съ отвѣснитѣ си форми и линии. Ето защо сѫ имъ прибавили арки. Тъй като западното рамо на кръста е влизало въ стария притворъ и той, безъ галериитѣ си, е станалъ нераздѣлно цѣло съ нея, тѣ сѫ прибавили новъ притворъ, чиито сводове сѫ паднали, както и аркитѣ на контрафорситѣ, но чиито стени стоятъ още на из вестна височина. Неоспоримиятъ фактъ, че тѣ сѫ заварили старата църква полуразрушена, ни казва, че манастирътъ, ако изобщо преди Милутиново време църквата е била манастирска, е билъ запустѣлъ. Той е билъ или основанъ или възобновенъ именно отъ Милутина.

---

[1]) Gurlitt, цит. мѣсто.

За да разберемъ какви сѫ били майсторитѣ на сръбския краль, отъ кѫде сѫ дошли или отъ кѫде сѫ били повикани, ние трѣбва да разгледаме внимателно това, което тѣ сѫ надстроили. Азъ нѣма да описвамъ ни великолепната тухлена украса на горнитѣ части на църквата, ни тая на куполитѣ или на фронтонитѣ. Изкуството на тия майстори е имало три главни особености: 1) тѣ сѫ познавали чисто византийската петкуполна система; 2) тѣ сѫ познавали глиненитѣ панички и четирилистници, които сѫ поставени въ редове между камънитѣ или покрай аркитѣ; 3) тѣ сѫ строили съ мѣстния македонски клетъченъ градежъ. Най-важна отъ тия три особености представятъ глиненитѣ боядисани зелено и гледжосани четирилистници. На южната фасада, въ тимпана на тройния прозорецъ (обр. 12) тѣ сѫ поставени въ четири реда. Тѣ извиватъ и покрай цѣлия архиволтъ на тоя прозорецъ. Надъ него ги виждаме наредени въ форма на обърната наопаки буква Т. Тѣ извиватъ и покрай голѣмата арка, която отбелязва отвънъ свода на западното рамо на кръста на църквата. Но ние ги виждаме и поставени случайно, да запълнятъ празднитѣ мѣста между два камъка, въ дѣсното стѫпало на тая арка. По западната фасада тѣ не само вървятъ по извивкитѣ на всички архиволти на прозорцитѣ, но и образуватъ кръстове надъ тѣхъ и въ тимпанитѣ имъ (обр. 13). Тѣ сѫ поставени въ редове и по тимпанитѣ на аркитѣ на куполитѣ (обр. 13). Азъ изтъкнахъ на друго мѣсто[1], че тѣ се явяватъ за пръвъ пѫть въ източната срѣдновѣковна архитектура въ Преславъ. Виждаме ги въ края на X и началото на XI вѣкъ и въ Месемврия, а въ XII, XIII и XIV в. въ Търново, Никополъ, Ловечъ и дори въ Долна-Каменица на Тимокъ. До края на XIII в. тѣ сѫ характерна черта единствено на северобългарската архитектура и като изключение на тая на Месемврия — градена, както по всичко изглежда, отъ търновски майстори. Къмъ примѣритѣ, които дадохме тогава сега ще прибавимъ още единъ. При подновяването на външната мазилка на старата източна часть на Боянската църква, подновяване което стана миналата година, г-жа Вѣра Иванова откри такива панички и четирилистници покрай джгитѣ на аркитѣ, които красятъ страничнитѣ фасади на тая сграда. Тя е навѣрно отъ XII вѣкъ. Така до края на XIII вѣкъ ние нѣма да срѣщнемъ тоя украсителенъ мотивъ ни въ Цариградъ и Солунъ, ни въ Гърция или Сърбия. Църквата въ Старо-Нагоричино е първиятъ паметникъ, въ който той се срѣща вънъ отъ границитѣ на тогавашна България. Въ сжщинска Сърбия той отива едва въ втората половина на XIV вѣкъ, въ Гърция едва въ първата половина XV вѣкъ[1]). Тия факти показватъ ясно, че тукъ сж работили майстори дошли

---

[1] Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. бъл. арх. и-тъ, VIII, 1934, стр. 312—13.

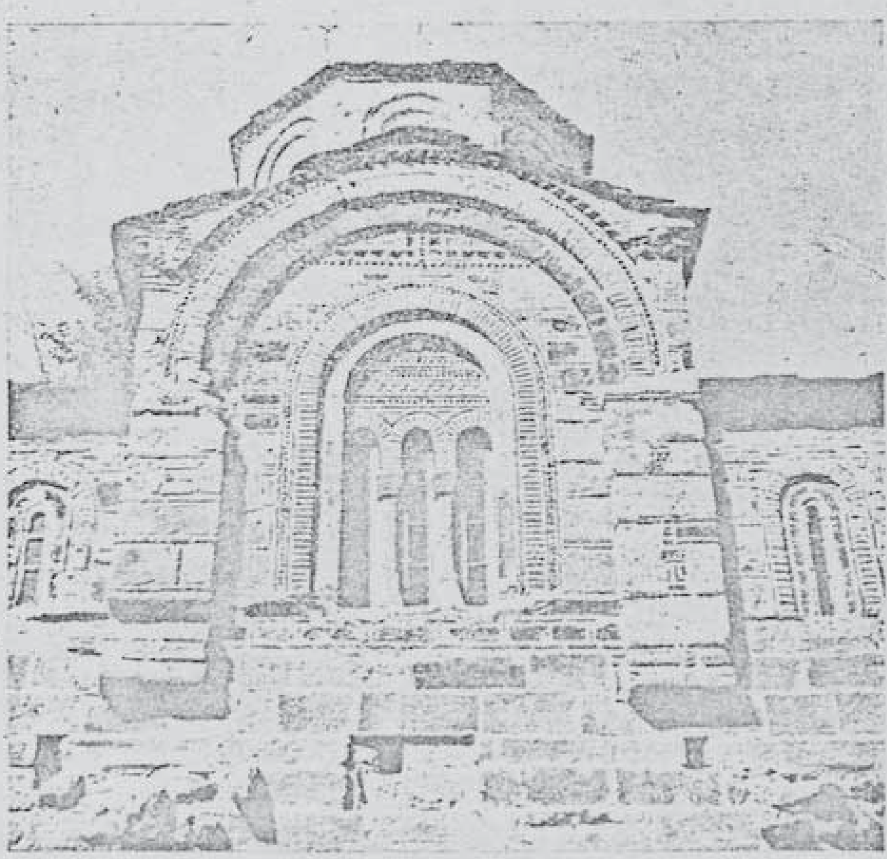

Обр. 12. — Тимпанъ на южната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

отъ България. Но тия майстори сж били отъ область проникната отъ византийски влияния, тъй като тѣ сж построили петкуполна църква. Азъ посочихъ сжщо на друго мѣсто[1]), че византийскитѣ влияния въ архитектурата проникватъ въ България много порано отколкото въ Македония, гдето ги установяваме за пръвъ пжть въ 1295 г. въ Св. Климентъ въ Охридъ. По течението на р. Струма тѣ навлизатъ сигурно най-късно въ началото на XII

---

[1]) G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, стр. 283 сл.

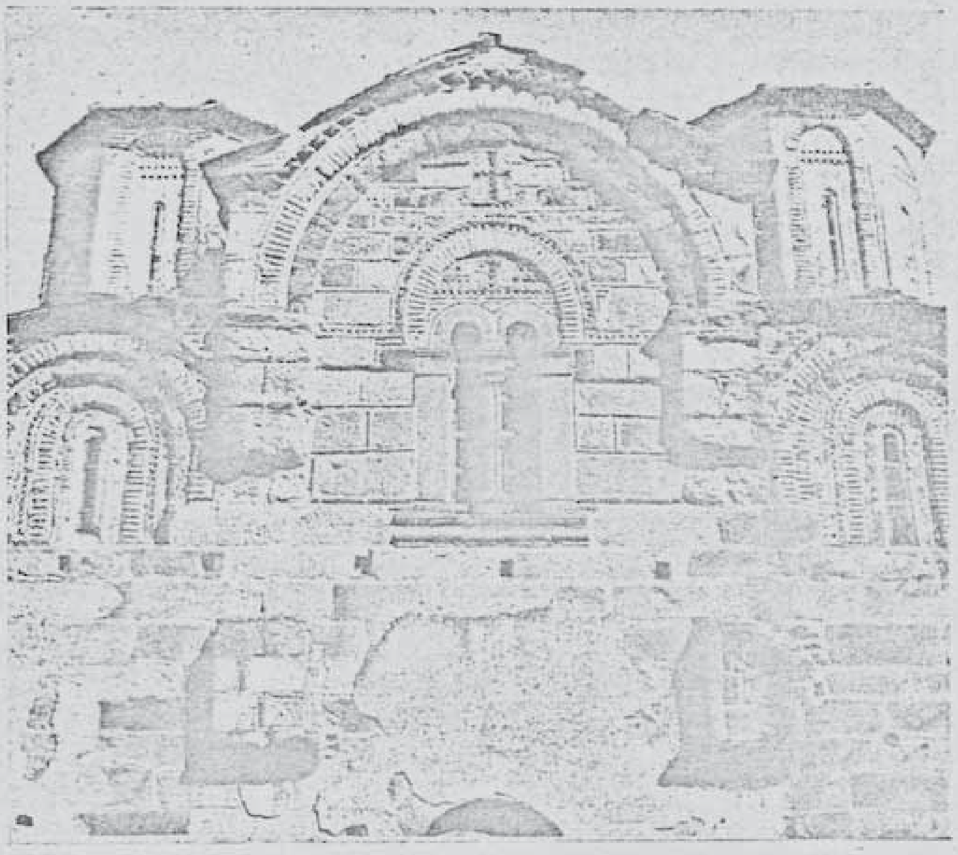

Обр. 13. — Тимпанътъ на западната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

вѣкъ, както ни показватъ църквитѣ въ Земенъ и Колуша до Кюстендилъ. Тѣ идатъ тамъ навѣрно отъ Солунъ. Въ Търново тѣ личатъ още въ края на XII или началото на XIII вѣкъ въ плана на патриаршеската църква Св. Спасъ. Ние можемъ да кажемъ съ сигурность, обаче, че майсторитѣ, които сж подновили църквата въ Старо-Нагоричино не сж дошли тукъ отъ кюстендилската область, тъй като не виждаме гледжосанитѣ четирилистници ни въ Земенъ ни въ Колуша, ни въ строената презъ време на царь Иванъ Александра църква въ Орѣховския монастиръ до Земенъ[1]). Тѣ сѫ могли да дойдатъ или отъ София или презъ Морава отъ видинската область, гдето въ църквата на с. Долна-Каменица до Княжевацъ виждаме между 1323 и 1330 год. тия гледжосани четирилистници. Третата особеность на изкуството на тия майстори — македонскиятъ клетъченъ градежъ — показва, че тѣ сѫ дошли въ македонскитѣ земи малко по-рано и сѫ успѣли да си приобщатъ тоя особенъ видъ градежъ въ самата область, въ която сѫ били повикани да работятъ. Тѣ сѫ строили сигурно и други църкви.

---

[1]) Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 156 сл.

За да завършимъ съ архитектурнитѣ особености на църквата въ Старо-Нагоричино, ние ще трѣбва да хвърлимъ още единъ погледъ на плана, който показва разкопанитѣ основи край нея (обр. 10). Интересуватъ ни тия на малкия параклисъ долепенъ до южната ѝ страна. Той не принадлежи на първоначалния ѝ градежъ, защото не само, че не е свързанъ съ него, а и е лошо долепенъ. Но той не принадлежи и на Милутиновата постройка, тъй като не го виждаме въ изображението на църквата, което Милутинъ държи въ ръцетѣ си. (обр. 11). Той е строенъ значи следъ 1312—1313 год. и ние мислимъ, че не е изключено да е направенъ, за да приюти тѣлото на българския царь Михаилъ Шишмана.

Подробно проучване на стенописитѣ на църквата, рисувани въ 1317—18 год., още не е направено. Тѣ не сѫ и издадени всичкитѣ. Иконописцитѣ сѫ се подписали. На северното лице на юго-западния пиластъръ, върху дрехата на изобразения тамъ светецъ, ние четемъ името на Евтихий — подписано на гръцки[2]). На гръцки се подписва на южната стена и втория майсторъ — Мануилъ[3]). Двамата живописци сѫ изглежда гърци. Тѣ принадлежатъ на южномакедонска гръцка школа, чийто центъръ е билъ навѣрно нѣкѫде къмъ Янина. Когато влѣзохъ за пръвъ пѫть въ църквата азъ бѣхъ много очуденъ. Многобройнитѣ стени и сводове на тоя не толкова голѣмъ, колкото високъ храмъ, сѫ изписани съ нѣколко десетки образи на светци и съ много, извънредно много, но малки по размѣри сцени. Вижда се ясно, че иконописецътъ е билъ навикналъ да изписва малки кръстовидни цѣркви, въ които се е стремилъ, като умалява сценитѣ, да вмѣсти поне главнитѣ случки изъ живота на Христа и че сега, като е попадналъ на една по-голѣма цѣрква, не е знаелъ какво да прави. Вмѣсто да уголѣми сценитѣ и образитѣ, той ги е умножилъ. За да можемъ само да разгледаме високо изписанитѣ сцени ни е нуженъ бинокълъ. Тѣ изглеждатъ като петна на килимъ, пъстри съ яркитѣ си бои и ни една отъ тѣхъ, съ изключение на голѣмото Причастие на апостолитѣ въ апсидата, не обръща внимание. Само тия отъ живота на Христа до влизането въ Иерусалимъ сѫ тринадесеть на брой. Двадесеть и три сцени описватъ събитията отъ тоя мигъ до Възкресението, а четиринадесеть — отъ Слизането въ ада до Възнесението. Но освенъ тѣхъ въ западната часть на цѣрквата е календарьтъ на всички месеци и житието на Св. Георги въ деветнадесеть други сцени, а въ страничнитѣ части на олтара — житието на св. Никола (въ диаконикона) и живота на Богородица въ протезиса. Образитѣ на светцитѣ сѫ сѫщо малки, но многобройни. Нѣкжде, като въ олтаря или по стълповетѣ тѣ сѫ въ два реда, единъ надъ други. Тѣхниятъ брой само въ тритѣ кораба достига до сто и деветь. Тѣ сѫ отъ всички видове — постници и основатели на монастири, лѣчители, мѫченици, военни светци, пророци и пр. Въ олтара и то само въ срѣдната му часть сѫ изписани тридесеть и осемь цѣрковни отци-владици. Умножаването на сценитѣ се дължи до голѣма степень и на това, че майсторъ Евтихий се е ползувалъ отъ илюстровани жития или евангелия, въ които, както винаги, текстътъ е предаденъ въ образи подробно. Ржчникътъ на майсторъ Евтихий е билъ, както г. Габриелъ Мийе откри[1]), четириевангелие подобно на това въ библиотеката Лауренциана въ Флоренция и което носи сигнатура Laur. VI. 23. То е отъ цариградски произходъ, но пази старата александрийска традиция. Но Евтихий не е копиралъ слѣпо това евангелие. То му е послужило само за основа.

---

[1]) В. Иванова, Орѣховскиятъ монастиръ и неговитѣ грамоти, Извѣстия истор. д-во, XI—XII, 1931—1932, стр. 84, обр. 2.

[2]) G. Millet, L'École grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, Обр. 2.

[3]) V. Petković. Un pentre serbe du XIVe siècle, Mélanges Charles Dichl, II, Paris, 1930, стр. 134.

---

[1]) G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, Paris, 1916, стр. 639 сл.

Необикновената свобода, съ която се е ползувалъ той, личи най-вече въ самитѣ сцени. Той ги е претрупалъ съ много и различни допълнителни образи, а нѣкѫде е прибавилъ и цѣли тълпи. Така Успението Богородично има видъ на грамадна процесия[1]). Четирма апостоли носятъ на раменетѣ си смъртното легло и въ тая съвършено нова за византийското изкуство композиция ние ще видимъ влиянието на италианския майсторъ Дучо, който още къмъ 1308 год. рисува Богородица носена на раменетѣ на апостолитѣ. Предъ четирмата носачи вървятъ останалитѣ апостоли, задъ тѣхъ голѣма тълпа отъ светии и жени. На втория планъ, въ срѣдата на който е Христосъ, две голѣми тълпи отъ ангели съ свѣщници въ рѫце придружаватъ шествието. Горе небето не е празно и то. Въ отдѣлни облаци сѫ изобразени втори пѫть апостолитѣ, а подъ тѣхъ пророци и пророчици. Сѫщото претрупване на образи има и въ останалитѣ сцени. Така — въ апсидата четири ангела придружаватъ Христа, който дава причастие на апостолитѣ. Въ Разпятието сѫ изобразени не само двамата разбойника отъ двeтѣ страни на Христа, сѫщо по италиански маниеръ, не само тълпа отъ жени около Богородица, а и две други тълпи отъ зрители. Гѫсти тълпи има и около Анна, Каиафа и Пилата. Тълпата въ Гетсиманската градина въ мига, въ който Юда цѣлува Христа, е безбройна. Пълната свобода, съ която се е ползувалъ майсторъ Евтихий, се чувствува и въ архитектуритѣ и въ пейзажа. Художникътъ пълни фоноветѣ най-вече съ прелестни фантастични елинистични и помпейски архитектури. Колони и колонки сѫ поставени навсѣкѫде, драперии съединяватъ зданията, отъ тия здания се издаватъ въ различни посоки малки архитрави. Стенитѣ на сградитѣ сѫ украсени съ рамки, съ крѫгли или вертикални петна. Действителни архитектури обаче той рисува по-малко. Тукъ-таме ще видимъ вѣрна и точно нарисувана градска врата, като тая на града, който св. Георги спасява отъ дракона и надъ нея антична маска поставена въ люнета. Въ Кръщението той рисува алегорията на рѣката Йорданъ по античенъ маниеръ — старецъ съ ваза въ рѫка, а до него морско животно, което е видѣлъ съ очитѣ си — амеба. Въ пейзажътъ високи и фантастично изрѣзани елинистически хълмове сѫ поставени дори единъ задъ другъ, единиятъ въ лѣво, а другиятъ въ дѣсно и задъ тѣхъ сѫ скрити по източенъ маниеръ нѣкои образи — зрители или участници въ сценитѣ, които ставатъ на първия планъ. Пейзажътъ и архитектуритѣ запълватъ цѣлия фонъ. Така въ изкуството на майсторитѣ Евтихий и Мануилъ се чувствува опиянение отъ свободата, която сѫ придобили да рисуватъ, както знаятъ. Тѣхниятъ стилъ е единъ бароковъ стилъ.

---

[1]) V. Petković, La peinture Serbe au Moyen Age, I, Beograd, 1930, табл. 41 a.

Но тѣ сѫ си приобщили и старата мѣстна македонска живописна традиция. Тѣ сѫ тръгнали отъ нея. Тя е по-драматична, по-емоционална и по-човѣчна отъ чисто византийската. Въ погребението на св. Георги виждаме група отъ петь образа, които наведени скърбятъ и плачатъ. Единъ си е закрилъ лицето съ двета ржце. Една жена бърше сълзитѣ си. Най-интересно е обаче Разпятието[1]). Мария припада отъ скръбь. Младиятъ апостолъ Иоанъ я придържа отъ едната страна, а една отъ женитѣ, отъ другата. Тя се навежда напредъ. Тя не може да устои на мѫката, която я обзема. Че майсторитѣ продължаватъ старата македонска живописна традиция, близка съ източната живопись, се вижда и отъ това, че тѣ рисуватъ сцени въ непрекѫснатъ фризъ, неотдѣлени една отъ друга. Жалко е, че тѣ не сѫ отишли по-далече въ изобразяването на тия дълбоки човѣшки чувства. Тѣхнитѣ интереси сѫ ги водили другаде — къмъ живописното и раздвиженото, къмъ прелестнитѣ подробности на пейзажа и на архитектуритѣ, къмъ умножаването на образитѣ. Така вмѣсто да отидатъ въ дълбочина, тѣ сѫ се разпиляли на ширина.

Живописьта имъ съвсемъ не е лишена отъ качества. Тѣ удължаватъ образитѣ си и ги рисуватъ пълни и високи (обр. 14). Г. Габриелъ Мийе намира, че тѣ сѫ обладани отъ сиенска грация. Тѣ нѣматъ много плъть, при все че членоветѣ на тѣлата имъ се различаватъ подъ драпериитѣ. Гънкитѣ на тия драперии сѫ многобройни и образуватъ прави и пречупени или лѫчисти линии. Тѣ ги обезплътяватъ. Живописьта на Евтихия и Мануила, раздвижена и елегантна, е много по-малко експресивна, обаче, отколкото бихме очаквали да бжде. Изразитѣ на лицата сж едни и сжщи (обр. 15) — сериозни, намръщени и малко печални. Стилътъ — раздвиженъ и живописенъ — не е лишенъ отъ известна сухота.

---

[1]) G. Millet, L'art des Balkans et l'Italie au XIVe siècle, Atti del V congresso di Studi byzantini, II, Roma, 1940, стр. 281 сл.

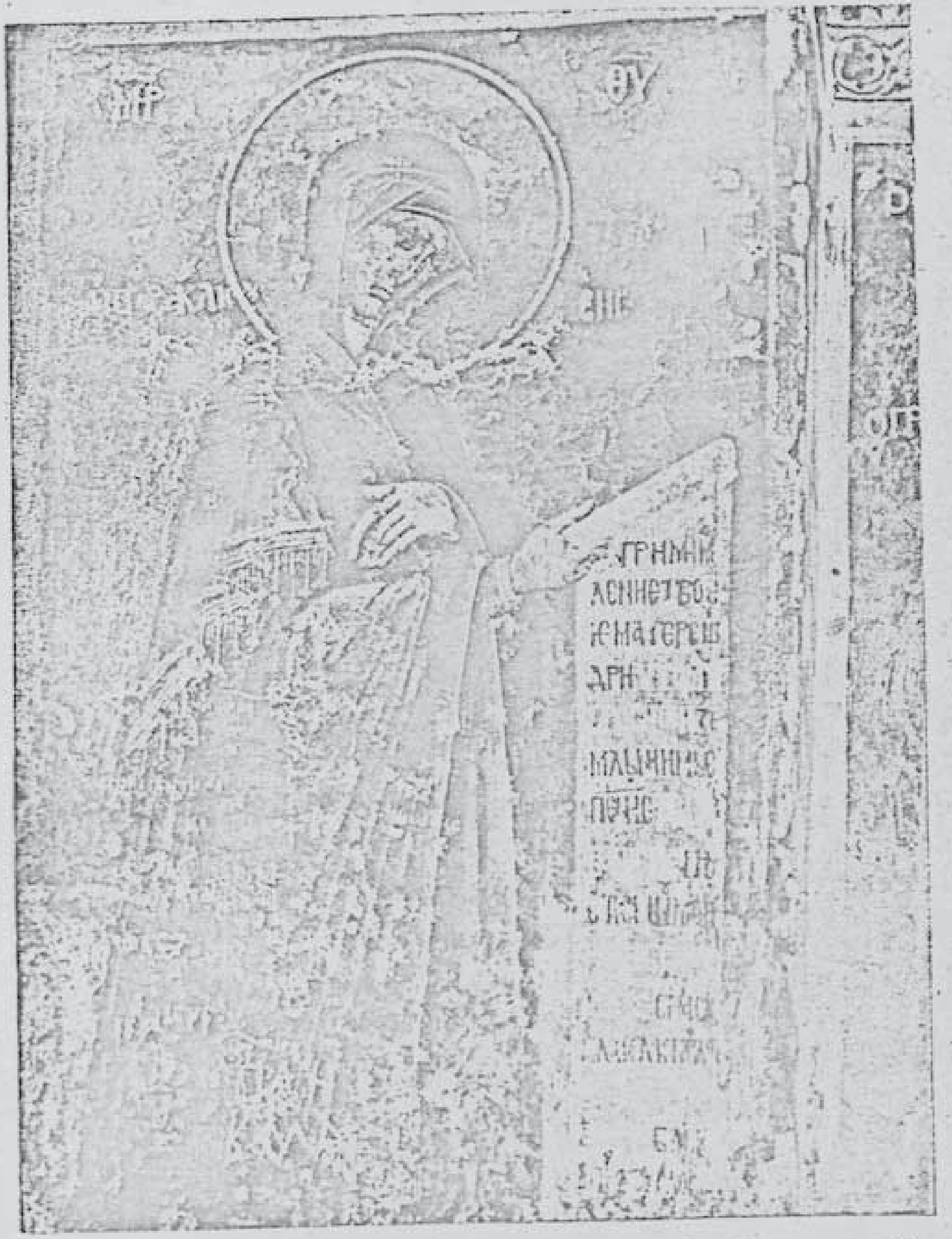

Обр. 14. — Образъ на Богородица отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино (Фот. Н. Окуневъ)

* * *

Селото Матейче се намира на 15 клм. западно отъ Куманово, въ подножието на планината Църна-гора, а прочутиятъ манастиръ, който носи името на селото е горе въ самата планина. Азъ заварихъ неговата великолепна църква напълно реставрирана архитектурно и обезобразена отъ архитектитѣ на сръбския скопски митрополитъ Иосифъ (обр. 16 и 17). Доколко тѣ сж разбирали това, което сж правили се вижда отъ факта, че покривитѣ на петьтѣ купола на църквата вървятъ въ прави линии, а тия на многобройнитѣ фрон-

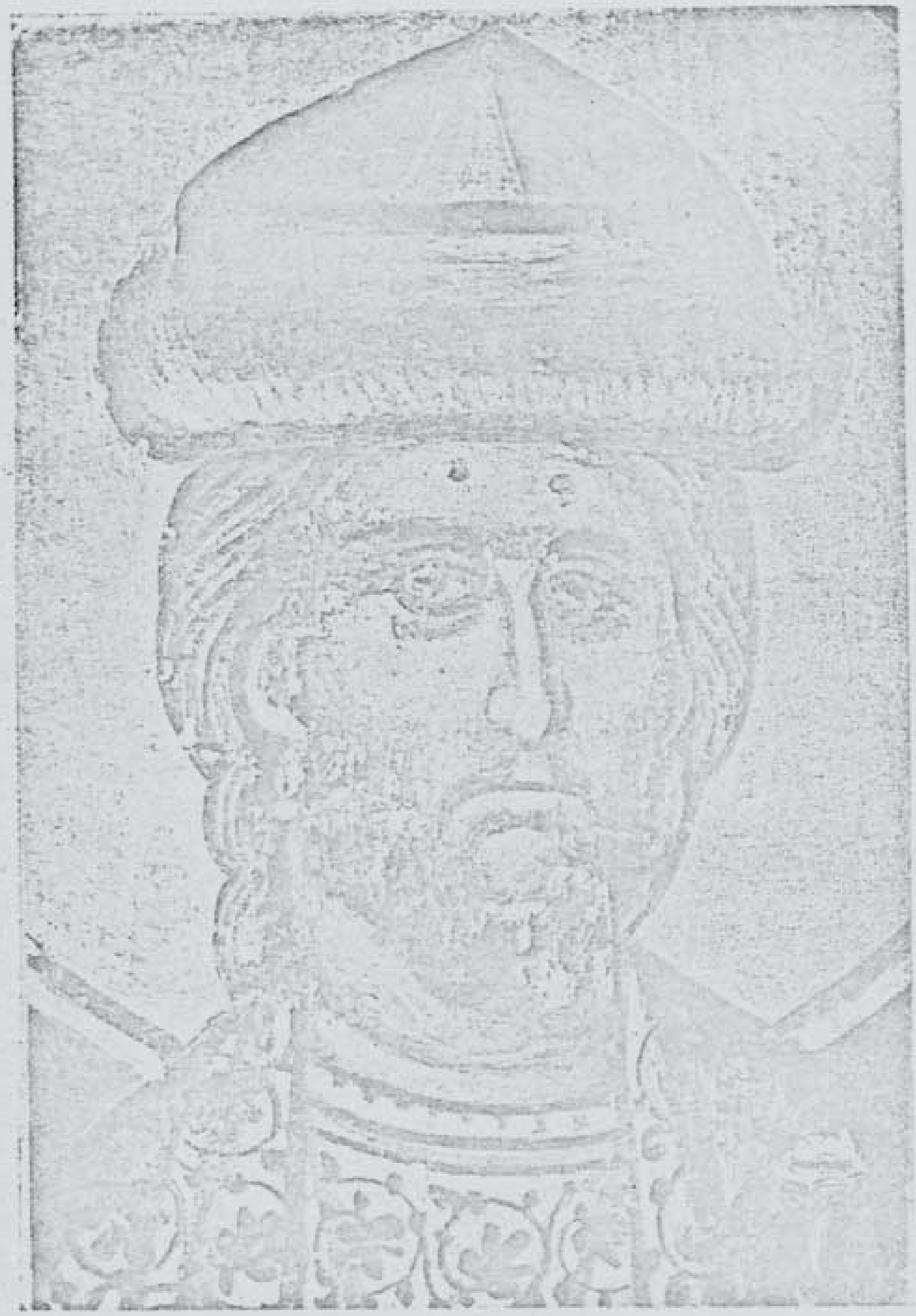

Обр. 15. — Глава на светецъ отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино
(Фот. Н. Окуневъ)

тони сѫ въ криви. Прибавили сѫ на западното рамо на кръста и единъ прозорецъ — розета, за да свържатъ, съ тая очевидна фалшификация, църквата съ сръбската и далматинска архитектура. Недостатъцитѣ на тая реставрация сѫ отбелязани и отъ арх. Бошковичъ[1]. Църквата е изучавана архитектурно нѣколко пѫти[2].

Тя бѣше несигурно датувана ту отъ XI в., ту отъ XII—XIV в. и най-после отъ самия XIV в.[3] Азъ я поставихъ въ XIV вѣкъ и то къмъ годината 1350[4]. Следващитѣ изследвания потвърдиха моята датировка. Тя е строена сигурно

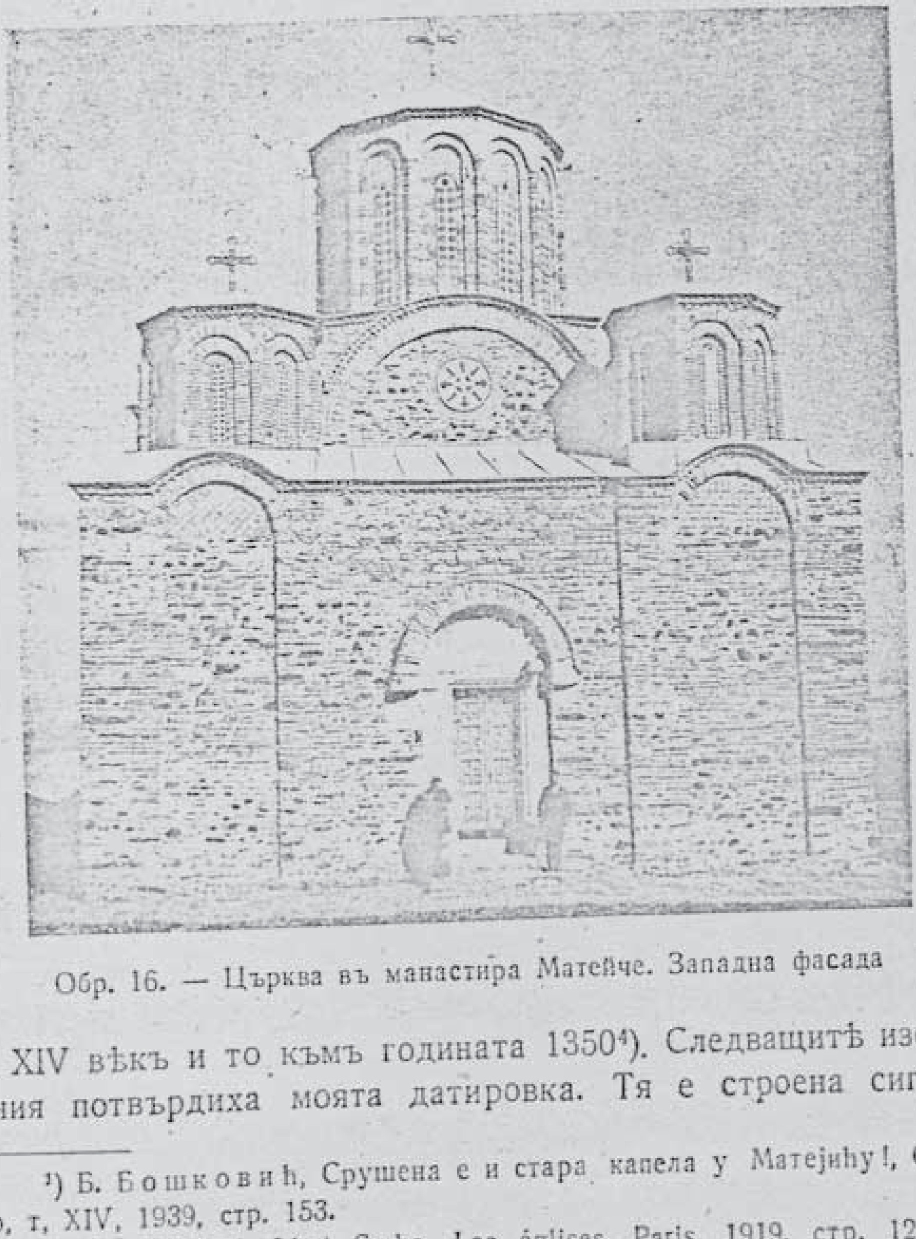

Обр. 16. — Църква въ манастира Матейче. Западна фасада

наскоро следъ смъртьта на Душана отъ жена му, българската царица Елена, сестра на царь Иванъ Александра, нав҄ѣрно къмъ 1356—1357 г.[1]) На мѣстото на тая църква е имало преди това друга, отъ която майсторитѣ сѫ оставили само една отъ страничнитѣ апсиди въ олтаря на сегашната църква. Въ XVI вѣкъ тая апсида била доградена съ стени къмъ западъ, северъ и югъ и по тоя начинъ е билъ направенъ малъкъ параклисъ въ самия олтаръ. Архитектитѣ на скопския митрополитъ сѫ разрушили цѣлия параклисъ, въпрѣки протеститѣ на сръбскитѣ археолози, защото прѣчелъ на новата олтарна преграда![2]) Върху части отъ основитѣ на старата църква, градена само отъ камъкъ, майсторитѣ на царица Елена сѫ поставили стълповетѣ и стенитѣ на цѣлата срѣдна и югозападна часть на новата църква.

---

[1] Б. Бошковић, Срушена е и стара капела у Матејићу!, Старинар, т, XIV, 1939, стр. 153.

[2] G. Millet, L'art Serbe. Les églises, Paris, 1919, стр. 120 сл.; Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.

[3] В. Иванова, Стари църкви и монастири по българскитѣ земи, Годишникъ Народ. музей, 1922—25, стр. 516.

[4] Мавродиновъ, цит. мѣсто.

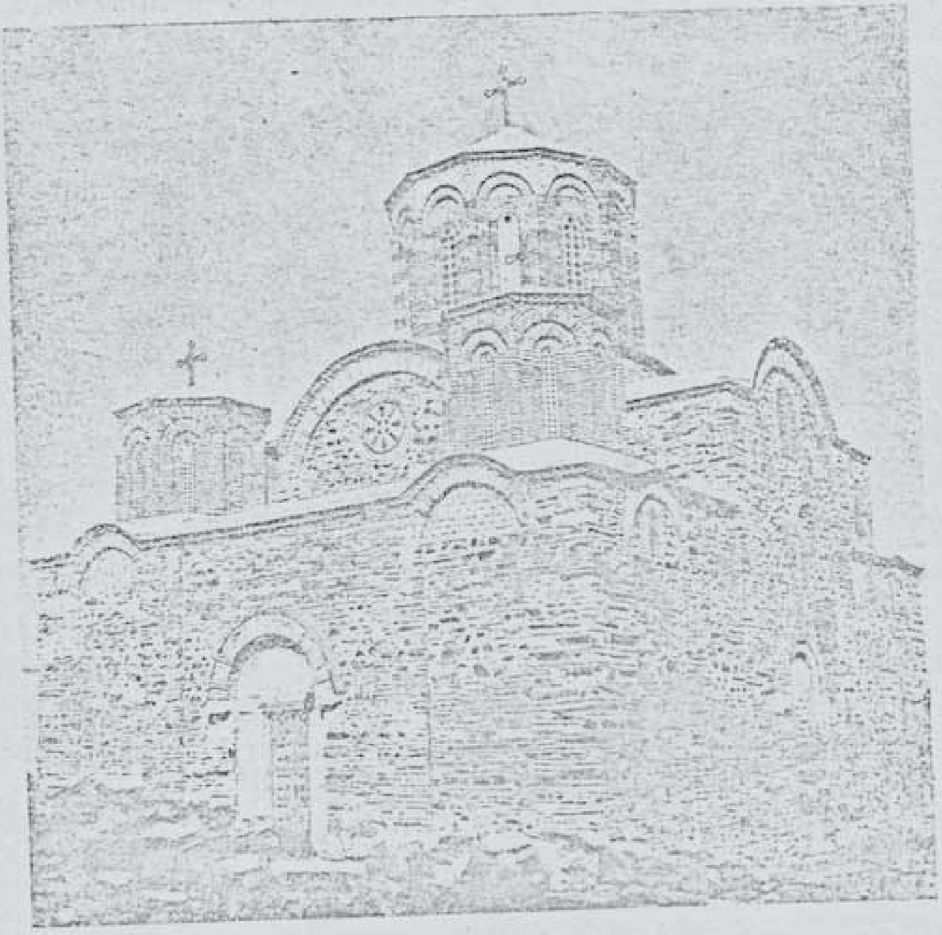

Обр. 17. — Църква въ манастира Матейче отъ югозападъ

---

[1]) Н. Окуневъ, Гласник Скоп. Науч. Д-ва, VII—VIII, 1930, стр. 89 сл.

[2]) Бошковић, цит. съч., стр. 153—154.

За насъ е важенъ въпросътъ, какви сѫ били тия архитекти и откѫде сѫ дошли тукъ. Като тия на църквата въ Старо-Нагоричино, тѣ не сѫ имали нищо общо съ Сърбия. Азъ установихъ на друго мѣсто, че цѣлата македонска архитектура отъ времето на сръбското владичество почива на мѣстни по-стари традиции и се оформява подъ силно византийско влияние, но че нѣма нищо общо съ сръбската архитектура, отъ която се отличава не само по градежъ, но и по похвати и форми. Това се отнася за всички правени презъ това време църкви, но то личи най-вече въ голѣмитѣ строени или поправяни отъ сръбски крале или кралици храмове като Старо-Нагоричино, Матейче и Грачаница. Майсторитѣ на тия църкви не сѫ познавали, не сѫ виждали дори сръбскитѣ църкви въ Рашка. Никакво, дори и най-малко сръбско влияние не може да се забележи въ тая късна македонска архитектура. Напротивъ, източно-българското влияние е очевидно не само въ Старо-Нагоричино, но и тукъ — въ Матейче, гдето се проявява много силно въ градежа. А тоя градежъ е особенъ. Той е неправиленъ. По-голѣми дѣлани камъни сѫ смѣсени въ него съ плочесто отрѣзани тънки блокчета. Между тѣхъ има хоризонтални редове отъ тухли, прекѫсвани на нееднакви разстояния отъ вертикално, сѣкашъ случайно, поставени тухли. Често вертикалнитѣ тухли сѫ замѣняни съ по две кѫси хоризонтални тухлички. Влиянието на клетъчния градежъ е тукъ явно, но самиятъ градежъ не може да се нарече клетъченъ. Той е единъ срѣдновѣковенъ opus incertum отъ тухла и камъкъ. Втората му особеность е тухлената украса. Нѣкои отъ тимпанитѣ подъ ѫгловитѣ куполи сѫ цѣли украсени съ рисунки отъ тухли. Така на главната фасада виждаме въ лѣво рисунка, която прилича на рѣдко тъкано платно — вертикалнитѣ редове тухли сѫ пресѣчени отъ малки тухли, които даватъ илюзията за хоризонтални, губещи се отдолу, като въ плетка, редове. Въ дѣсно цѣлия тимпанъ е украсенъ съ ромбове. Подобенъ, несигуренъ, дребенъ, но повлиянъ отъ клетъчния, градежъ ние виждаме за пръвъ пѫть въ църквата Св. Никола въ Мелникъ, която датува най-късно отъ първата половина на XIII вѣкъ[1]). Въ нея тухлитѣ сѫ повече отъ камънитѣ, но сѫщата неправилность и сѫщото далечно влияние отъ клетъчния градежъ може да се установи. Съвършено подобенъ на градежа на църквата въ Матейче е тоя на Хрельовата кула въ Рилския манастиръ[1]), градена въ 1335 година съ срѣдствата на протосеваста Хрельо. Тя е строена значи двадесеть години преди църквата въ Матейче. Тя има сѫщо тухлена украса отъ ромбове, отъ рибя кость или зигъ-зази. Въ 1335 год. е строена навѣрно, пакъ съ сѫщия градежъ, и отъ сѫщитѣ майстори непубликуваната църква въ с. Рила. Отъ 1369 год. е друга, правена отъ рѫцетѣ на сѫщия майсторъ съ съвършено сѫщия градежъ, църква Св. Андрей на р. Треска юго-западно отъ Скопие[2]). Отъ това време сѫ и дветѣ съседни до тая църква манастирски църкви Св. Богородица въ Матка и западната часть на Св. Никола. Ако наредимъ сега тия църкви въ хронологиченъ редъ и проследимъ пѫтя на майсторитѣ, които сѫ ги градили ще видимъ, че тѣ започватъ въ 1335 г. въ Рилския манастиръ, пѫтуватъ на западъ и работятъ въ 1356—7 год. въ Матейче, а следъ това се спущатъ къмъ Скопие и къмъ 1369 година ги виждаме на р. Треска. Началото на тая школа, както ни казва Св. Никола въ Мелникъ, е по срѣдното течение на р. Струма.

---

[1]) Н. Мавродиновъ, Църкви и монастири въ Мелникъ и Роженъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 292 сл., стр. 169.

Отъ стенописитѣ, за които ще говоримъ общо следъ малко, мене ме интересуваше преди всичко генеалогичното дърво на царица Елена, сестра на царь Иванъ Александра, изписано на западната стена на църквата на лѣво отъ входа (обр. 18). То е било видено за пръвъ пѫть отъ Евансъ[3]), който около единъ отъ многобройнитѣ образи е прочелъ надписътъ: ICAAKIOC BACIΛEVC PΩMEΩN и е помислилъ, че е това на Комнинитѣ. Той е погрѣшилъ бележкитѣ си и съобщава, че тоя надписъ стоялъ около образъ отъ най-високитѣ редове на дървото. По него Иречекъ погрѣшно датува църквата отъ XI вѣкъ[4]). Азъ отбелязахъ тая грѣшка своевременно1)). Първото проучване на генеалогичното дърво направи г. Николай Окуневъ2)). Той установи именно, че то е дърво на царица Елена и че съдържа образитѣ на нейнитѣ

---

[1]) Йор. Ивановъ, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ, София, 1917, стр. 33.

[2]) G. Millet, L'art Serbe. Les églises, обр. 136; Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 62 сл., обр. 74.

[3]) A. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum, part IV, Archaeologia, v. XLIX, 1885, стр. 155.

[4]) K. Jireček, Staat und Gesellschaft in mittel. Serbien, Denkschr. der Akademie der Wiss. in Wien, кн. 56, г. III, стр. 4.

Обр. 18. — Генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче
(Фот. Радойчичъ)

---

1) Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.

2) Н. Окуневъ, Граћа за историју српске уметности. 2. Црква Свете Богородице — Матеич, Гласник Ск. н. д-ва, VII—VIII, Одел. друш. наука, 3—4. 1930, стр. 92.

прадѣди отъ родоветѣ на Асеновци и на Комнинитѣ. Знае се, че нейниятъ братъ царь Иванъ Александъръ произхождалъ отъ рода на Иванъ Асена II.[1] Отъ друга страна потомцитѣ на Асеновата династия (следъ бѣгството на Иванъ Асена III въ Цариградъ) сж заемали важни длъжности въ Византия, защото, споредъ Окунева, тѣ сж били навѣрно въ роднински връзки съ византийскитѣ царе, т. е. били потомци на Комнинитѣ. Отъ трета, по-малкиятъ братъ на царица Елена и на царь Иванъ Александра, който се е наричалъ сжщо Иванъ, жененъ за Анна Палеогина, билъ управитель на Албания и се е титулувалъ Иванъ Комнинъ Асенъ. Така — обяснимо е, защо тукъ фигурира портретътъ на византийския императоръ Исакъ Комнинъ.

Тия бележки на Окунева ме накараха да проуча наново генеалогичното дърво на царицата. То има осемь хоризонтални реда (а не седемь, както пише Окуневъ), отъ които двата горни сж имали по петь образа, а останалитѣ шесть по три. (Обр. 18). То е извънредно много повредено. Въ срѣдата на най-горния редъ е царица Елена, въ лѣво Душанъ и синътъ й, въ лѣво двѣтѣ й дъщери. Отъ втория и отъ третия редъ не сж останали никакви образи. Въ четвъртия редъ се виждатъ части отъ двата крайни образа. Сравнително добре запазени сж срѣдниятъ и дѣсниятъ образъ на петия редъ (обр. 19). Срѣдниятъ образъ е тоя на монахъ, облѣченъ въ монашеска кафява мантия. Отъ легендата въ лѣво отъ главата се четатъ два реда отъ едно разположено на три реда име. . . ΟΚΤΙϹΤΟϹ, което ще е ΘΕΟΚΤΙϹΤΟϹ. Допълненитѣ две букви се виждатъ и тѣ, смжтно, на горния редъ. Първитѣ две отъ последнитѣ четири букви сж предадени завързани въ буква ς. Отъ легендата на дѣсния образъ, който е царски (корона, лоронъ, жезълъ и византийско императорско облѣкло) се чете отъ лѣво на главата разположено въ четири реда името ΙϹΑΑΚΙΟϹ. а въ дѣсно отъ главата, по-смжтно, титлата ΒΑϹΙΛΕΥϹ. Това е името, което Евансъ е челъ. Сега то е много повече повредено отколкото въ времето, по което Евансъ е билъ тукъ. Отъ означението ΡωΜΕωΝ не се вижда нищо. На следния — шестия отъ горе на долу — редъ най-добре е запазенъ дѣсния образъ, който е подъ тоя на императора Исакъ. Той е образъ на императоръ (корона, жезълъ, облѣкло). Запазена е, смѫтно, въ дѣсно титлата въ петь реда ВАСІΛЄΥС РОМЄО. . . Срѣдниятъ образъ подъ образа на монаха Теоктистъ е тоя на благородничка. Той е слабо запазенъ. Жената има на главата си бѣла широка забрадка. Въ лѣво третиятъ образъ е още по-слабо запазенъ. Той е изглежда образъ на младъ мѫжъ. Подъ тоя шести редъ има още два реда съ по три лошо запазени медалиона. Окуневъ отбелязва, че на единъ отъ медалионитѣ е прочетено името Василий. Азъ не намѣрихъ никакви слѣди отъ такова име и заключихъ, че навѣрно титлата на императора отъ шестия редъ е била прочетена погрѣшно като име.

---

[1] К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, Одесса, 1878, стр. 392; Б. Филовъ, Миниатюритѣ на Манасиевата хроника, София, 1927, стр. 11.

Обр. 19. — Срѣднитѣ и дѣснитѣ медалиони отъ петия и шестия редъ на генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче

За да разберемъ оскѫднитѣ данни, които това генеалогично дърво ни дава, ние трѣбва да направимъ следнитѣ забележки. Гранкитѣ на лозата, които обхващатъ бюстоветѣ, сѫ разположени тукъ по особенъ начинъ. Две стъбла тръгватъ отъ долу (и въ срѣдата) и вървятъ нагоре, като се преплитатъ и образуватъ, двѣтѣ, осемь медалиона въ срѣдата на дървото отъ долу нагоре. Последниятъ е тоя, който съдържа образа на царица Елена. Отъ тия срѣдни стъбла излизатъ страничнитѣ гранки. Тоя начинъ на композиране на дървото показва, че срѣднитѣ медалиони съдържатъ прѣкитѣ прадѣди на царицата, а страничнитѣ — роднинитѣ по странична линия или съпрузитѣ, съпругитѣ, братята или други синове, дъщери или племенници на прѣкитѣ прадѣди. Обикновено тѣ съдържатъ потомци на прѣкия прадѣдъ отъ предидущия редъ[1]. Така единственниятъ прѣкъ прадѣдъ, чието име знаемъ, е тоя Теоктистъ, който се намира на петия редъ на дървото. Въ дѣсно отъ него е императорътъ Исакъ. Ние не знаемъ, дали той е Исакъ I Комнинъ (1057—1059) или Исакъ II Ангелъ (1185—1195) и трѣбва да обсѫдимъ тоя въпросъ, тъй като той е сигурно роднина на нашия Теоктистъ. Ако приемемъ, че е Исакъ I Комнинъ трѣбва да си спомнимъ, че тоя императоръ е жененъ за Екатерина, внучка на царь Самуила[2] и че е първиятъ императоръ отъ династията на Комнинитѣ. Че той не може да бѫде прѣкъ прадѣдо знаемъ отъ това, че единствения му синъ е умрѣлъ младъ, а единственната му дъщеря, изглежда, е приела монашество заедно съ него и жена му. Той може да фигурира тукъ като основатель на династията на Комнинитѣ, за да покаже, че приелиятъ монашество Теоктистъ произлиза отъ тоя императорски родъ. По-вѣроятно е обаче той да е Исакъ II Ангелъ. За тоя императоръ ние трѣбва до знаемъ следнитѣ факти. Неговиятъ дѣдо Константинъ Ангелъ е билъ жененъ за Теодора Комнина, дъщеря на императора Алексий I Комнинъ, който билъ племенникъ на Исакъ I Комнинъ и билъ жененъ за Ирина Дука — внучка на Троянъ — внукъ на царь Самуила[3]. Като имаме предъ видъ, че подъ тоя пети редъ въ генеалогичното дърво на царица Елена има още три развалени реда, ние можемъ да приемемъ съ сигурность, че царица Елена е изкарвала своята генеалогия отъ царь Самуила. Фактътъ, че редоветѣ сѫ три, а колѣната между Исакъ II Ангелъ и Самуила сѫ повече, не говори непремѣнно въ полза на Исакъ I Комнинъ, тъй като и въ горнитѣ редове дървото е съкратено, т. е. между епохата на тоя императоръ и епохата, въ която живѣе Елена, е имало сигурно повече отъ три колѣна, докато въ дървото нѣма мѣсто за повече. Какво сѫ съдържали тия три колѣна, мѫчно можемъ да опредѣлимъ. Въ срѣдата на втория редъ е билъ навѣрно образътъ на Елениния баща, българския боляринъ Страцимиръ или на майка ѝ Кераца. Третиятъ и четвъртиятъ редъ е съдържалъ въ срѣдата двама прадѣди, които сѫ създавали връзката между династията на Комнинитѣ или Ангелитѣ и бащата или майката на Елена. Тѣ сѫ били навѣрно отъ рода на Асеновци. Тукъ е стоялъ образътъ на Иванъ Асена II. Тая връзка не може да бѫде създадена чрезъ Константинъ Тиха, тъй като той нѣма деца отъ жена си Ирина, която е едновременно внучка на Иванъ Асена II и дъщеря на Теодоръ II Ласкарисъ, който по рода на баща си (Ватаци) е сѫщо потомъкъ на Самуила1). Тя може да се установи чрезъ децата на Иванъ Асена II отъ жена му Ирина (Михаилъ II Асенъ, Мария женена за Мицо, майка на Керамария — жена на Георги I Тертеръ, Теодора женена за севастократоръ Петра), тъй като царицата Ирина е отъ рода на Ангелитѣ2). Но тая връзка е могла да бѫде установена и другояче, чрезъ Асена I — ако майка му или баба му сѫ били отъ нѣкой отъ двата византийски рода. Ние знаемъ, че въ първото си писмо до царь Калояна папата казва: „Ние пъкъ като чухме, че твоитѣ прадѣди водили потеклото си отъ благородното поколѣние на града Римъ и че ти си придобилъ отъ тѣхъ благородството на кръвьта. . ."3), а отъ друга страна Калоянъ слага въ списъка на своитѣ прадѣди царетѣ Самуила и Петра. Тая генеалогия, която изглежда фантастична на пръвъ погледъ, е много вѣроятна ако майката на Калояна е била отъ рода на Ирина Дука — женатa на Алексия I Комнинъ, — тъй като Ирина Дука

---

[1] Emile Mâle, L'art religieux du XIII-e s. en France, Paris, 1923, стр. 172 сл.

[2] В. Златарски, История на бълг. държава, II, България подъ византийско владичество, София, 1934, стр. 136.

[3] Златарски, П. т., стр. 134.

---

1) Основательтъ на рода Теодоръ Ватаци е жененъ за третата дъщеря на Иванъ II Комнинъ, синъ на Алексий I Комнинъ и на българската княгиня — правнучка на Самуила.

2) Тя е дъщеря на Теодоръ Комнинъ, синъ на Иоанъ Ангелъ, който е чичо на Исакъ II Ангелъ.

3) Златарски, История, III, стр. 151-52 обяснява това мѣсто съ факта, че Калоянъ билъ царь и на „власитѣ", които били отъ римско потекло

е не само внучка на царь Самуила, а и потомка на рода Дука, — родъ чиито прадѣди, споредъ Ана Комнина и Никифоръ Вриений[1], сж произхождали отъ римскитѣ императори. Най-вѣроятно е все пакъ предположението, че тя е била създадена чрезъ Асена I, тъй като Теоктистъ въ нашето генеалогично дърво е съвременникъ на Исака II Ангелъ.

Азъ не можахъ да установя, кой е таинствения монахъ Теоктистъ. Фактътъ, че тоя прѣкъ прадѣдъ на царица Елена е на единъ редъ съ императора Исакъ, показва, че е живѣлъ въ XII вѣкъ. Толкова много византийски благородници сж взимали монашеско расо на края на живота си, толкова много други сж били ослѣпявани и сж слизали отъ историческата сцена, че ми бѣше невъзможно да открия това лице. Не е ли той неизвестниятъ баща на Асена I, Петра и Калояна? Ние знаемъ, че монашескитѣ имена на тия, които приемали монашество сж започвали съ сжщата буква, съ която сж започвали мирскитѣ имъ имена. Петъръ, братътъ на Асена I, е нареченъ въ синодика на Борила „Теодоръ нареченъ Петъръ“[2]. Не е ли името Теодоръ име на баща му — монаха Теоктистъ? Като имаме предъ видъ, че имената на българскитѣ царе, чиито бащи или прадѣди познаваме, се състоятъ отъ име и презиме (Иванъ Асенъ) или отъ име и фамилно име (Михаилъ Асенъ, Константинъ Асенъ, Георги Тертеръ, Иванъ Шишманъ и пр.), ние можемъ да предположимъ, че думитѣ „Теодоръ, нареченъ Петъръ“, трѣбва да се разбиратъ въ смисълъ на Теодоръ (презиме или фамилно име). „нареченъ въ кръщение Петъръ“ както, по патриархъ Евтимия, „Асенъ е наименованъ въ светото кръщение Иоанъ“.[3] Това тълкувание, което за мене е единствено възможно, ще ни даде действително едно име на прадѣдъ, който може да бжде нашиятъ Теоктистъ. То е името Теодоръ (може би дори Теодоръ Бѣлгунъ). Жената, която е подъ Теоктиста, не е ли Ана Комнина, прочутата писателка, дъщеря на Ирина Дука и жена на управителя на Одринъ Никифоръ Вриений? Тя е по-скоро сестра ѝ Теодора Порфирогенета, чийто синъ

---

[1] F. Chalandon, Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081—1118), Paris, 1900, стр. 21

[2] М. Г. Попруженко, Синодикъ Царя Борила, София, 1928, стр. 77.

[3] Йор. Ивановъ, Български старини въ Македония, 2° изд. стр. 382.

Алексий Комнинъ прави въ 1164 год. стенописитѣ на църквата въ селота Нерези до Скопие и която е баба на Исака II Ангелъ[1]). За да бжде тя баба и на монаха Теоктистъ, трѣбва да предположимъ, че нейна дъщеря се е оженила за неговия баща. Така връзкитѣ между династията на Асеновцитѣ и тия на Комнинитѣ, на Самуила и на „благородното поколѣние на града Римъ" може да сж били действителни. Това предположение ще обясни сжщо и факта, че Асенъ и Петъръ се смѣтатъ въ правото си да искатъ отъ императора самостойна, владѣна отъ тѣхъ, область въ България, да вдигатъ възстание и да прогласятъ второто българско царство.

Генеалогичното дърво на царица Елена се отличава, както е забелязалъ и Св. Радойчичъ, отъ тия на Немановцитѣ въ Дечани[2]), въ Печь[3]) и въ Грачаница[4]) по това, че образитѣ не сж изрисувани въ цѣлъ ръстъ, а сж само бюстове. Тая особеность ги сближава, споредъ Радойчича[5]), съ византийскитѣ и българскитѣ изображения на Йесейовото дърво и това е действително така.

Стенописитѣ въ църквата принадлежатъ на късната барокова македонска живопись на XIV вѣкъ. Майсторътъ, който е рисувалъ сценитѣ отъ страстната седмица, е продължавалъ изкуството на майсторитѣ на Грачаница и на Св. Климентъ въ Охридъ. Той е принадлежалъ навѣрно къмъ охридската школа. Той прави едри и широки образи, пълни, съ грамадни бедра. Той обхваща драпериитѣ съ плътни, дебели и твърди линии, като ги реди въ успоредни прави или криви снопове. Неговиятъ рисунъкъ е много слабъ, обаче, несигуренъ, неизразителенъ, въпрѣки, че той е наследилъ отъ предишнитѣ майстори това чувство за монументалность, което характеризува стенописитѣ на двѣтѣ споменати църкви. Архитектурнитѣ му фонове сж едри и мощни и тѣ, опредѣлени съ широки, хоризонтални и дебели вертикални линии. Италиянското влияние е тукъ много силно — то личи и въ лицата и въ брадитѣ. Въ архитектуритѣ се виждатъ шестостранни или кръгли куполи, кули, статуи на високи колони, на стенитѣ се облѣгатъ зрители на това, което става отпредъ. Италиянски влияния забелязваме и въ Поклонението на влъхвитѣ, гдето едно момче държи поводитѣ на конетѣ, въ Умиването на краката, гдето, като у Дучо следва сцената, въ която Христосъ говори на апостолитѣ за мисията имъ, въ сцената на пѫтя за Голгота, гдето както у Симоне Мартини йерусалимскитѣ момичета гледатъ задъ хълма, въ Разпятието, гдето като въ Асизи или въ Сиена, войникътъ разперва рѫка къмъ Христа. Лицата сѫ тъмни. Тия на младежитѣ сѫ обхванати отъ широка плътна сѣнка. По лицата на старцитѣ сѣнката е превзела всичко. Тя пада и на странитѣ и отъ двѣтѣ страни на носа и по челото. Силни свѣтлинни блѣсъци отбелязватъ издадинитѣ на скулитѣ, на брадата, на носа и на челото. Единъ новъ живописенъ стилъ се вмъква значи въ нѣкои образи — единъ раздвиженъ стилъ на свѣтлини и сѣнки. Но тоя майсторъ е отишелъ още по-далече, когато е правилъ великолепното Рождество Христово и образитѣ на пророцитѣ. Многобройнитѣ ангели, които се подадаватъ горе задъ планината и женитѣ, които кѫпятъ малкия Иисусъ, иматъ лица и шии изрѣзани като тия на дървенитѣ статуи. Тѣ сѫ опредѣлени отъ по-силни тъмни и по-слаби сѣнки, отъ силни блѣсъци, които закрѫглятъ формитѣ и ги правятъ прилични на гумени топки. Тѣ сѫ моделувани съ силни триизмѣрни форми. Много отъ мотивитѣ на тая живопись сѫ еднакви съ подобнитѣ имъ отъ стенописитѣ на Перивлепта въ Мистра — Тайната вечеря, Отказването на Петра, Двѣтѣ Марии на гроба. Основата на иконографията на стенописитѣ въ Матейче е обаче мѣстна — майсторитѣ сѫ се водили по традицията на илюстрованото византийско четириевангелие № 74 на Парижката национална библиотека[1]. То имъ е служило за основа, върху която сѫ се натрупвали чуждитѣ, италиянски или южни, влияния. Намиратъ се и мотиви еднакви съ тия на стенописитѣ на Св. Климентъ въ Охридъ, като Качването на кръста и пр.

---

[1]) Evans, цит. съч., стр. 96; Г. А. Острогорскій, Возвышеніе рода Ангеловъ, Юбилейный сборникъ Русс. Археол. Общ. въ Югославіи, Бѣлградъ, 1936, стр. 111 сл.

[2]) Св. Радојчић, Портрети српских владара у среднем веку, Скопље, 1934, стр. 57.

[3]) П. съч., стр. 48 сл.

[4]) П. съч. стр., 38 сл.

[5]) П. съч., стр. 57.

---

[1] Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, стр. 643.

ПИСМА НА ГОЦЕ ДѢЛЧЕВЪ

МАТЕРИАЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКИТѢ ОСВОБОДИТЕЛНИ БОРБИ

Отъ **К. Мирчевъ**

Въ обнародвания до сега материалъ за историята на македонскитѣ революционни борби преобладава мемоарната литература. Първо мѣсто държатъ публикуванитѣ отъ Македонския наученъ институтъ спомени на видни македонски революционери, записани въ по-голѣмата си часть грижливо отъ проф. Л. Милетичъ. Отъ личната кореспонденция на македонскитѣ революционери обаче е публикувано извънредно малко. То си има своето оправдание. Голѣмъ дѣлъ отъ тая кореспонденция трѣбва да се смѣта за безвъзвратно загубенъ. Предимно дѣлова по своя характеръ, свързана най-често съ моментни, нагледъ дребни прояви въ бурната и рискована дейность на революционеритѣ, тя или съзнателно е бивала унищожавана или пъкъ е бивала отправяна къмъ лица, които въ напрегнатото време, въ което сѫ живѣели и работѣли, не сѫ могли да иматъ ясно съзнание за особената важность на всѣки написанъ до тѣхъ редъ.

А имало революционери, които сѫ подържали доста обширна кореспонденция. Такъвъ е билъ Гоце Дѣлчевъ. Ролята му на необикновено способенъ и енергиченъ организаторъ го е карала по необходимость да бѫде въ жива писмовна връзка съ мнозина свои съмишленици, които той е успѣвалъ да възпламенява за революционна дейность. Главнитѣ си грижи за организувана цѣлостна бунтовническа проява Дѣлчевъ бѣ насочилъ въ първо време къмъ Щипския край. Тукъ спада и кратката негова учителска дейность следъ бурнитѣ преживелици, които предизвикаха изключването му отъ Софийското военно училище. Малко по-късно, като задграниченъ представитель на Централния революционенъ комитетъ въ София, той има за първа своя задача устройването на канали, по които да се изпраща тайно орѫжие въ Македония. Обнародванитѣ по-долу писма сѫ именно отъ този периодъ на неговата дейность. Тѣ сѫ изпращани до Никола Зографовъ, часовникарь въ Кюстендилъ, родомъ отъ Велесъ, довѣрено лице на Революционната организация,[1]

---

[1] Въ своитѣ спомени Гьорче Петровъ твърди, че Гоце е ималъ въ Кюстендилъ за свой човѣкъ, къмъ когото се е обрѫщалъ на частна нога, Димитъръ попъ Георгиевъ (вж. Спомени 49). Сѫщото повтаря и Хр. Силяновъ въ книгата си „История на македонскитѣ освободителни борби", вѣроятно възъ основа на твърдението на Петровъ. Въ сѫщность най-довѣреното лице на Гоцета въ Кюстендилъ, чрезъ което той е вършелъ цѣлата тайна работа по канала Щипско-Кочанско, е билъ Никола Зографовъ.

Градъ Кюстендилъ, благодарение на своето мѣстоположение, бѣ единъ отъ най-важнитѣ пунктове за тайна връзка съ вѫтрешностьта на Македония, особено съ Щипско-Кочанския край. Писмата разкриватъ предимно грижитѣ, които се полагатъ отъ Дѣлчева за тайното въорѫжаване на тая македонска покрайнина. Необикновената енергия, вложена отъ Дѣлчева въ тая насока, непрестаннитѣ му борби съ редица несгоди, които сѫ се изпрѣчвали въ пѫтя на тая му дейность, на първо мѣсто болезненото безпаричие и неискреностьта на българскитѣ управляващи крѫгове, проличаватъ въ всѣки редъ на тия писма. Вънъ отъ това тукъ откриваме и множество ценни податки, които биха били отъ полза за една бѫдна по-пълна история на македонскитѣ освободителни борби.

Надъ всичко обаче стои очарованието отъ личностьта на революционера, станала отдавна вече истинска легенда, отъ прямотата и ударностьта на неговитѣ слова, отъ пламъка на неговитѣ увлѣчения, отъ чистотата и благородството на поривитѣ му. Връзкитѣ между Дѣлчевъ и Зографовъ не сѫ били само служебни. Тѣ сѫ били връзки между близки и задушевни приятели. Това проличава най-ясно отъ ония мѣста въ писмата на Дѣлчева, гдето той не се стѣснява да зачекне най-интимното въ преживяванията си, да даде свободенъ изразъ на колебливитѣ си настроения. Струва ми се единствено тукъ ни се разкриватъ нѣкои страни отъ неспокойната натура на революционера, които ни го правятъ още по-симпатиченъ. Тежки, потискащи мигове изглежда не сѫ били рѣдкость въ живота на Дѣлчева. Въ писмо отъ 24 мартъ 1899 година той се оплаква: „ептенъ съмъ оглупѣлъ, отѫпѣлъ съмъ до толкова, щото пишението е станѫло за мене една отъ най-труднитѣ работи.“ Въ друго (отъ 1898 г.) четемъ: „Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнъ на пълната раскапация.“ Въ трето (отъ 7 май 1899 г.) неговитѣ оплаквания стигатъ почти до отчаяние: „...тъй съмъ занесенъ!...Па що мога да правѫ, когато има минути, когато човѣкъ представява единъ движущъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Дали не вървѫ къмъ...“ Това сѫ били временни душевни настроения, които бързо сѫ бивали преодолявани отъ силната натура на бунтовника. Знаменателни ще останатъ следнитѣ думи на Дѣлчева, които така пълно и рѣзко го очертаватъ като човѣкъ съ морална здравина и непоклатима устойчивость на характера: „Нъ силенъ съмъ ще победѫ всичко, освѣнъ една съвѣсть.“

Дѣлчеви писма сѫ публикувани до сега малко. Две писма, отправени до Никола Малешевски, бѣха публикувани въ факсимиле доста отдавна отъ П. К. Яворовъ въ книгата му „Гоце Дѣлчевъ“. Други две писма, едното отъ които въ факсимиле, писани до Иванъ М. Бележковъ съ псевдонимъ Асенъ, бѣха публикувани отъ Л. Томовъ въ „Илюстрация

Илиндень“, год. IV, кн. 6, стр. 6—8. Едно доста дълго писмо до Карановъ бѣ изнесено въ „Сборникъ Илиндень“. (Издава македонското студентско дружество Вардаръ) год. 1926, стр. 15—20. Между писмата, които се публикуватъ по-долу шесть сѫ писани съ шифъръ. Това не е шифърътъ, който Гоце разкрива на Зографова въ писмото си отъ 24. III. 1899 год. (вж. по-долу). Благодарение на обстоятелството, че върху едно отъ тѣзи писма датата е написана съ обикновено писмо, но отъ друга рѫка, вѣроятно отъ получателя Н. Зографовъ, можахъ съ малко усилие да разчета шифъра и предлагамъ по-долу писмата въ напълно отключена форма. Доста отъ писмата носятъ подписъ Ахилъ, псевдонимъ, съ който е билъ известенъ Гоце Дѣлчевъ между другаритѣ си революционери. Истинскитѣ имена на останалитѣ псевдоними, главно имена на селища, доколкото бѣ възможно да бѫдатъ разгадани, се привеждатъ подъ линия.

Господинъ Зографовъ 1896 г.

Бърза да Ви извѣстѫ, че прѣдметитѣ пратени отъ
Васъ ги приехъ. 10 лева ще проводѫ идущата недѣля. Не
могѫ да Ви пишѫ надълго, защото нѣмамъ врѣме. Писвате
ми да чакамъ инструкци, а не ми пишете да ли ще могѫтъ
ни помогнѫ съ орѫжие отъ тамо. При това азъ не се водѫ
отъ ничии инструкци, защото знаѭ много добрѣ, че тѣзи
които пращѫтъ инструкции могѫтъ да рѣшаватъ въпроси
относящи се до тамкашното течение на работитѣ, а не и ту-
кашното. Пишете ми, че Г-нъ Чакъровъ не ми праща револ-
вери, защото нѣма патрони. Нима той не може да проводи
своя, като знае. че азъ всѣкога съмъ въ опасность и безъ
него не могѫ никѫдѣ да се движѫ. Момъкътъ бѣше ми далъ
преди 3 недѣли писмо за Васъ, което и проводихъ още то-
гава, да ли не сте го получили не знамъ. Отъ Раздоловитѣ
книжки има повече отъ 100. Пазете въ Кюстендилъ да не се
разгласи за сѫществуването на нашата поща. Поздравлява Ви
момъкътъ. Идущата недѣля ще получите отъ него писмо

Съ братски поздравъ
Ахилъ

Прищина[1]) 1896 г. 2 януарий

П. П. Тукъ приключеното молѭ прѣдайте на пощата като го турите въ другъ пликъ и напишете сѫщия адресъ. Свѣдете ме ако знайте, кѫдѣ е Чакъровъ.

---

[1]) Псевдонимъ на гр. Щипъ

Върху визитна картичка: Никола Наумовъ
Редакторъ на в. „Право“

Приятелю,

Днесъ ти пратихъ писмо, нъ едно забравихъ да ти пишж, което е най-важното. Пиши на Петъръ[1]) въ недѣля непремѣнно да прати човѣкъ и два коня.

[1]) П. Димитровъ

София 1896 8/II Твой Ахилъ
търговецъ отъ Прищина

Конетѣ трѣбва да бждатъ съ човѣкъ
Сжщи

Бай Никола

Пристигнжхъ благополучно, макаръ и отчаяно да се борихъ съ студъ и снѣгъ. Нѣмамъ време да ти опишж пжтуването ми, нъ ако въ такъво врѣме си пжтувалъ, ще можешъ си представи какъ съмъ прѣкаралъ. За сега нѣма нищо освѣнъ убиства и обезчестявания. Распореди се за поскорошното провождание на останжлитѣ тамъ вѣщи; ако доджтъ други, нито 2 дни недѣй ги държи. Съобщи Т-ву, че съмъ пристигнжлъ — Камитѣ поскоро нека се направжтъ, ако не ги правитѣ тамъ, пиши Т-ву да поржчи отъ Варна.

Много ти здраве отъ момъкътъ.

Прищина 1896 20. II Съ братски поздравъ
Ахилъ

Бай Зогравский,

Преди всичко поканвамъ те по скоро да проводишъ камитѣ и още ако сж останжли въ твоята кжща 8 екземпляра „Биографията на Левски“ при моето заминаване, проводи и тѣхъ. Каквото има за сега това провождай, нъ гледи по важнитѣ материяли по скоро да доджтъ. Всичкитѣ нѣща провождани добрѣ ще бжде, ако се миюрлидисатъ. Въ Еф. К-въ има една шашка на Г. Ив. донесена отъ Чакъровъ; часъ поскоро да се прати; нъ ако се може да я размѣнитѣ съ нѣкоя офицерска или джандарска. Прати ми смѣтка за камитѣ. Пратихъ ти още 2 наполеона, колко ще искашъ още ще ти пратж до пжть. Много съмъ разсѣянъ, не могж ти пишж.

Поздрави всички ни познати.

Прищина 1896 12. III. Съ братски поздравъ
Ахилъ

Братъ,

Получихъ писмото ти, както и поржчанитѣ устно нѣкои свѣдения по младия момъкъ, заминжлъ наскоро презъ вашенско. До тоя часъ чакахъ свѣдения отъ К-не за въпросната личность, нъ за жалость не сж пристигнжли. Азъ доколкото знаѭ най-отличителната черта на казаний господинъ е, че очитѣ му кривы, кривогледъ, затова, види се и се именува Кйоръ Шашевъ. За Чакжровъ не могж ти дамъ за сега никакви свѣдения, а ще кажж, че азъ просто съмъ силно възмутенъ отъ неговитѣ шарлатански постжпки. Кждѣто е минжлъ безобразно лжгалъ проститѣ хорица, въ нѣкои и други мѣста раздѣлилъ хората на парти, дезорганизиралъ пощата, съ една дума той навсѣкжде е подълствувалъ — ще си видимъ смѣтката при една лична срѣща... Пратенитѣ три наполеона се повърнжхж назадъ, защото не се намѣрилъ човѣкъ да ти ги донесе и още страхувайки се да не попаднжтъ въ ржцетѣ на Чакжровъ.

За сега толкозъ, пиши ми кждѣ се намира.

Съ братки поздравъ

Ахилъ

Прищина 1896 г. 25/V

Никола,

Нещж да те мжчж утрѣ първия день отъ празницитѣ да гълташъ шифровано писмо. Писмото, въ което бѣхж приключени и онѣзи отъ С-въ и П-въ, получихъ както и понапрѣжната картичка. Писмото на П-въ не ми направи впечатление, защото то ми бѣ извѣстно, та и това бѣ прѣчката ми да заминж въ Дупница. Отъ нѣколко дни насамъ мжчж се да се промжкнж до най-високото мѣсто, отъ което мѣсто е и повъзможно да се узнае истината. Колкото за писмото на Сарафовъ, нѣма какво да кажж, а те подканямъ щомъ получишъ настоящето и веднага понѐ съ една картичка да ми явишъ адресътъ му, за да му пишж направо.

Вѣрвамъ стоката испратена въ двѣ коли да е стигнжла благополучно. Много се възмущавамъ отъ гаминската подвижность на Н-ка, бжди малко потърпеливъ, едно само гледай, щото съсвоитѣ постжпки да не наруши вжтрѣшния редъ.

Съ идущата поща ще пишж и за Прищина. Незнамъ шотолко се бавихж повиканитѣ хора. Щомъ стигнжтъ съобщи ми.

Честитявамъ Ви Рождество Христово.

София 96 г. 24/XII

Съ поздравъ

Ахилъ

(шифровано) 1897 г.

висока[1]) деветдесет и седма йдинадесети февруарии друже писмото ти приех на време радваш ме со известието за препраштанието на дългите — колкото за паланечкия канал ште требва да се йевѫ чак там но туй да оставим за по кѫсно — а сега да гледаме и дупничкия, който впрочем е готов но оште не сме почнѫли да пренасиме — единствената пречка е беднотията която много бърка да можем да уредим пренасанието до дупница затова ште чакам всичката сума която остава во тебе или ти сам да я донесеш или пѫк ако не додеш скоро препрати я по некого — ако додеш скоро веднага ми сѫобшти за да не отпѫтувам на некѫде недей забравя оште и да вземеш от кантарджиите вештите долни дрехи за гиорге па незабавно да ги препратиш, заштото горкия нема со какво да се преоблече — псевдонимите на кратово, паланка и пехчево сѫ по ред: бояновци, прешово и дечани. До редакцията на странджа е писано само че при отсѫтствието на редактора не могѫт се оправи работите — што стана со кипров дали оште не е турен во клопката — отговори ми — ако е вѫзможно по скоро парите ми проводи — те течѫт като вода но изворъ за приходи никакѫв

с братски поздрав

Ахилъ

(шифровано)

висока седми март деветдесет и седма година. Никола обештахъ ти се оште со пѫрва пошта да ти проводѫ исканото полномоштно но ето и втората ште мине без да получиш пѫлномоштното — надевам се со третата пошта ште го получиш тѫй като по со време ште вземѫ мерки а не както до сега да зависѫ отъ маловажни причини — днес говорихме со никола иванов да се пратѫт отведнѫш около петстотин дѫлги че да видим колата сѫ вече хванати гледайте вия во най бързо време да и прехвърлите на границата по трите посоки: коприва ветрен и саждени — ако не е дошел от там человек пиши ми веднага за да можем се распореди — во паланечко непременно да има по голема сума големците много штедри се показват вчера испратихме такѫва сума и во дупница взел сѫм една машина за хектографирание ште я проводим през ветрен во солун но нека да видим може заедно со нея да пратѫ и прахѫт за който сѫм ти говорил.

Гледи по скоро да се пратѫт дѫлгите — со поздрав

Ахилъ

---

[1]) Псевдонимъ на София.

(шифровано)

Никола тук приключвам желаното от вас пжлномоштно — както виждаш самото пжлномоштно е во много стеснена форма, когато за насжрчение на другаритѣ требваше нешто по обширно — но за жалост листжт е во много малжк формат — при показванието на листа пази се да не попадне на слаби очи со тесен акжл — че вместо вежли да вадим очи. Вчера испратихж една сума от около двесте или двесте и петдесет не помнж ведно с тех и мартини гледайте повече от сто да прокарате во паланечко — не ште сжмнение ште има нѣкоя пратка и во кочанско презъ сажденик — тези дни мисля да идж кжм тракииско но преди да тржгнж ште пратж една голема кутия която ще препратиш во гиляни незабавно — ште проводж оште един револвер со сто патрони за груев и две ками едната за пелаги(—) во радович а другата за груев — след моето тръгване от тук ште пишиш на братя иванови да ме известжт че има сжобштение отъ куманово как до сега не е бил пренесен всичкия динамит а само около осемстотин и седемдесет и четири кила и че добре ште бжде да заминж во сърбия — освен туй во сжштето писмо ште ми известиш как до сега всичкия прах е прекаран но сто кила по малко отколкото аз сжм ти писал тоест вместо седемстотин и осемдесет и две само шестотин и седемдесет и две кила ако има некои писма препрати ги незабавно.

София 97 г. 9/III

со поздрав
Ахилъ

(шифровано)

[1]) четиринадесети март никола аз отказах се да оти-
дам кжм тракията заштото гиоре петров тржгнал за тук
пжк ште мине през цариград варна и некои места от по-
граничната тракия — страшно си любопитен момак беййй
постоянно ме питаш дали сжм ходил при стоилов — не сжм
ходил — завчера се пратихж за вашенско около 361 джлги
па и днес се мисли да пратжт около четиристотин — искай
сведения колко сж пристигнжли во гиляни и прешово — ако
е отворен канала през цжрварица прати и нататжк некои
товар — когато стигне гиорето тук ште имам веч вжзмож-
ност да отивам пак вжтре не само на пограничните станци
— какви вжпроси си ми задавал не помнж пжк и… зиме ар-

---

[1]) Писмото не носи дата. Но очевидно трѣбва да се отнесе по време
веднага следъ предходното. Това се разбира отъ отказа на Дѣлчева да за-
мине въ Тракия, следъ като уведомява въ писмо отъ 9. III. 1897 год. прия-
теля си, че има такова намѣрение.

хивата да я претжрсам вештите изпратени по раздолов требва да сж стигнжли — разпореди се за разпраштанието на револвери ште взема когато стигнжт от евтините — брошка ште идж сега да купж колкото за тренжт ништо не зная

со братски поздрав

Ахил

пиши на братя иванови като че ли не знаеш де сжм

Гйорге и Никола, 1898 г.

Писмата и на двамата ви получилъ съмъ на врѣме. Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнъ на пълната раскапация. И сега даже, като ви пишж повече мислж кого да пипнж и да го ударж 15 стотинки. Ако не намѣрж рѣшавамъ неплатено да ви пратж настоящето — недѣйте ми се сърди бе човѣци, не ми знайте положението. Не стига безпаричието, което за менъ не прѣдставлява никаква болѣсть, нъ което спира всичкитѣ функции, ами отъ вжтрѣ ни день не минава отъ да не ни донесе пощата (било правителствената било нашата) едно отъ друго по жестоки извѣстия. Въ Кратово уловени Христомана и Коце отъ Дѣдино, за които има съобщение да сж станжли прѣдатели. Думевъ и Гочевъ арестувани ужъ по прѣдателството на горнитѣ двама (?) — бакалинътъ Гйорге Ивановъ освободенъ отъ Хафъза; навѣрно съ благи задължения. Въ Конче Тодоръ Станковъ и другаритѣ му Гйорге Турчето и Василъ Юрука уловени отъ властитѣ, има дума послѣднитѣ двама да сж почнжли да прѣдаватъ — подълъ свѣтъ!... И кой знае още що работи има, които ние не сме ги чули!

Гйорге, ти искашъ да додешъ тукъ, за което и ме запитвашъ. По моему по добрѣ подобна мисъль да не се роди въ глава, а камо ли да направишъ това. Сѣди си, брате, че ще почнешъ да викашъ ела зло, отъ тебе по зло имало. Не стига дѣто не можемъ да ти платимъ нищо, нъ извѣстявамъ ти, че ако додешъ и съ единъ левъ макаръ не ще можешъ да му се нарадвашъ, ще ти се нахвърлимъ като вълци. На да ли е изпитвалъ нѣкой другъ такъвъ гладъ като менъ — разкапация, разкапация и пакъ тя. Жалъ ме е много дѣто на бабата на могж да й пратж 10-на лева. Голѣма добрина бихте направили, ако можехте отъ нѣкжде да й намѣритѣ 10 лева — Много ще ви благодарж. Знаж че нѣмате, нъ погрижете се отъ нѣкждѣ да заемете. Нека да върви така, че да видимъ, кой ще побѣди ния или разкапацията. Никола, вземи коньтъ отъ Глигора, като му дадишъ и единъ силенъ конфусъ, па го предай на Ангелъ. Съ Миро отъ Ветрѣнъ ако можешъ ти да се расправишъ, по какъвто и да е начинъ, не исключая и грубия, расправи се, ако не ще остане, когато азъ се срещнѫ съ него. Върховиститѣ тукъ и тѣ сѫ се раскапали. На краятъ на идущий месецъ ще свикатъ конгресъ. Споредъ отговоритѣ на Ляповъ изглежда малко дружества да взематъ участие. Коя полза бе брате! Бѫдете бодри, не изгубвайте куражъ. Кое царство не се раскапало, безъ да има предъ себе си врагове съ положение, каквото е нашето. Ний сме силни; защото и това което имаме е насочено противъ турското царство

Здравѣйте

София 98 г.

Гйоргие Дѣлчевъ

Гйорче Петровъ щѣлъ да прати револвери, когато продаде твоя

Сѫщи

Никола,

Всичкитѣ до сега испратени отъ тебъ писма съмъ ги получилъ. Недѣй се сърди, че до сега нито единъ пѫть не ти писахъ. Страшенъ хайлязлъкъ ме е нагънѫлъ, който, както виждашъ, забравилъ съмъ вечъ да пишѫ. Пъкъ и хайлязлъка ли е само?

Съ едно отъ послѣднитѣ писма ме запитваше да ли съмъ прѣдалъ всичкитѣ вѣщи на баща ти, испратени чрѣзъ менъ по Наковъ. Би се слѣдвало веднага да ти отговоря, нъ ей тъй дойде работата, че чакъ сега ти отговарямъ, като искамъ да вѣрвамъ и баща ти да е писалъ по рано по това. Ето какъ стой работата: Наковъ още първата вечерь ме намѣри и ми каза, че ималъ нѣкои вѣщи да ми прѣдава, за да ги дадѫ на баща ти. Следъ малко прѣдаде ми двѣтѣ кутии, а за други не знамъ що ми каза. На другия день се научихъ, че Наковъ заминѫлъ, безъ да знаѭ за кѫдѣ.

Когато доде баща ти съ едно твое писмо, тогава узнахъ какви още вѣщи останѫли въ Наковъ. Като предполагахъ да ги оставилъ въ Чакъровъ, потърсихъ ги отъ него, указа се, че и тамъ не само не оставилъ, ами нито е загатнѫлъ. Навѣрно ги е забравилъ съ себе си. Незнамъ нито азъ, нито Чакъровъ, въ кое село е учитель, за да му пишѫ. Ако знаешъ ти пиши му.

Що е направилъ до сега Мито, не е ли заминѫлъ? Ангелъ навѣрно ти съобщи, че рѣшихъ да прѣстанемъ врѣменно да работимъ съ Виница. Утрѣ или другия день ще пратѫ писмо за Развигоровъ, нъ не чрѣзъ Виница, а направо за Кочани.

Много съмъ разсѣянъ, не могѫ повече да ти пишѫ. Сѣднѫхъ ужъ и за другитѣ кардаши да пишѫ; нъ нека се задоволѭтъ съ едно много здраве и да имъ напомнѫ, че трѣбваше поне една картичка до сега да пратѫтъ — ептенъ онѣмѣхѫ. Ако има нѣкои отъ тѣхъ да прави кондури нека земе мѣрка, па да я прати тукъ, за да му прави Митката Йосковъ кондури — по ефтини и здрави.

Тукъ приключеното прѣдай на Янаки, до когото отъ нѣколко испратени писма само едно е получилъ.

Поздравъ на всички не исключая и Гйорета.

Гйорги

София, 1898 г. 13 октомврий.

Никола, Ефреме[1]) 1899 г.

Приносящий настоящето чичото Гаврилъ извади паспортъ, за да си иде. Дадохъ му пѫтни. Дайте му вия малко куражъ, защото много го е страхъ. Пратете ми веднага по нѣкого 3 чейрека отъ бѣла меджидия, които да сѫ много чисти и ясни. Отговорете ми на последното писмо.

София, 1899 г. 1 февруарий

Съ поздравъ

Гоце

Колйо

При настоящето приключвамъ ти и единъ банкнотъ отъ сто (100) лева златни; които сѫ прѣдназначени исключително за кирия при прѣнасянието на патронитѣ отъ София до Кюстендилъ и отъ тамъ до Църварица; затуй задръжъ ги въ себе, та links послѣ да не си имаме главоболие и за нѣколко лева да бѫдемъ питимни що казватъ. Води и точна смѣтка. Отъ сега нататъкъ прѣнасанието отъ тукъ ще става отъ наши колари, така щото не ще има нужда да прибѣгваме до други лица. Първия пѫть ще изпратя съ колата двама, отъ които единия ще доде по напрѣдъ, за да ве прѣдизвѣсти. Защо пъкъ до сега не си ме извѣстилъ за пристиганието на десетѣ каси (сандѫка) чрезъ Манчо? Писмото по Якимовъ приехъ.

Много ме очуди запитванието на Ангелъ и Манчо да ли Такеджиевъ е въ Македония! И-то не бѣ запитвание, а просто твърдение, че той е тамъ. Отъ кого ли се е разгласило? Нѣма ли да туримъ край на тѣзъ наши диарий да гласимъ, кой кѫдѣ е и що върши? Що мълчи Ефремъ? Ще докаратъ ли Васе и Тоде коне за прѣнасание на патронитѣ отъ Църварица за вѫтрѣшность? Писмата адресирай до „Прилепски ханъ" за Гоце.

---

[1]) По всѣки вѣроятность Ефремъ Чучковъ

Съ поздравъ на всинца ви, а не забравяй Райна и Любето па и Стария.

София 99 г. 10 февр. Гоце

Никола

Вчера испратихме чрѣзъ Манчо 16 каси патрони, а днесъ ще пратимъ пакъ чрѣзъ сѫщия още 8. Дадени сѫ наставления на колара, щото още когато се намира вънъ колата да извѣсти на Манчо, та по такъвъ начинъ да може тебъ да извѣсти, за да откарате колата право въ кѫщата. За всичко разпореждай се както знаешъ. Нѣма ли нѣщо отъ вѫтре?

Поздрави всички

София 99 г. 2 мартъ Съ поздравъ

Гйорги

Р. Р. Кирията е 18 гр. на стотѣ ока. Нищо не пишишъ за бащата на Васе

Сѫщи

Никола,

Утрѣ ще ти пишѫ по дълго писмо, въ което ще приключа и едно за Гиляни. За сега съ настоящето ще те подканя да укажешъ съдѣйствие на Бабамова въ всичко. За да замине вѫтрѣ азъ мислѭ подобрѣ ще направи да почака, та когато пратимъ и вѣстницитѣ съ тѣхъ ведно да преведѫтъ и него, макаръ и да закъснѣе. При това ако замине сега, много по не сигурно ще бѫде пѫтуването му, отколко, когато има пазаръ въ Гиляни и Баня. Поздрави на всички.

София 99 11/III Съ поздравъ

Гоце

(на сѫщия листъ)

Никола,

Бѣхъ съ намѣрение да ти пишѫ подълго писмо и едно такъво за Гиляни, обаче, като не намѣрихъ свободно врѣме, ще остане съ настоящето само, съ което ще ти явѭ, че още осемь сандъка патрони съмъ купилъ, които тѣзи дни ще ги пратѫтъ, та вижъ разпореди се да ги стоварите и да ги прѣпратите или къмъ Църварица или къмъ Вѣтренъ. Утрѣ ще ви пратжтъ и вѣстници броятъ на връзопитѣ не знамъ, нъ знай, че измежду тѣхъ ще има и единъ връзопъ подъ № 79, който е предназначенъ за Солунъ, за което ти пъкъ съ едно писмо до Гилянци да имъ пишешъ и то непрѣменно да го прѣпратжтъ. Останжлитѣ пъкъ (вѣстници) да ги распрѣдѣлжтъ така щото една трета часть да пратжтъ въ Малешевията, а другитѣ $^2/_3$ за Гиляни Прищина и Баня.

Пиши на Гйорги, че търсения антимонъ и тукъ не намѣрихъ, нъ съмъ поржчалъ чакъ отъ Вѣна, който ще доде най-кжсно следъ 6 дена. Нека се погрижжтъ да испратжтъ и единъ калъпъ, за който е станжлъ въпросъ между ни.

Кажи на бабата, че се срѣщнахъ съ сина ѝ и че не остава друго нищо, ами да стане самичка да доде тукъ, за да се разбере въ полнѣ работата. Нека доде непрѣменно. За да се намѣрж и азъ тукъ, нека дойде въ петъкъ. Ти ми телеграфирай, когато потегли. Утрѣ заминавамъ за Самоковъ.

Поздрави всички
твой Гйорги

Никола,

Сетнѣ повече ще ти пишж, а сега се ограничавамъ само съ туй, че прѣдоставамъ тебе грижата да прѣпратишъ пристигающето съ бабата момиче, Мария баба Цвѣтина, родомъ отъ Виница, въ селото ѝ. Вижте съ Ангелъ, намѣрете нѣкой кираджия и я проводете по скоро. Кирията и другитѣ разноски плати ги ти за наша смѣтка. Недѣйте я задържа много, а гледайте по-скоро да я пратите. Тя може да иде и въ Ангелъ да живѣе, за да бжде стаята праздна за желѣзаритѣ, които ще доджтъ утрѣ или другия день.

Утрѣ ще пратж пари и за Зафировци и за другитѣ. Кажи на Ангелъ да внимава, че либералитѣ сж такива само въ лжжитѣ. Нека се прѣнася по възможность най скрито. Байо ти Радославовъ тукъ е обѣщалъ, а тамъ е испратилъ, види се, добритѣ распорежданиия за конфиска. На добъръ имъ часъ — честита имъ ржка. Това е севтето. Не консерваторска византийщина има тука, а напротивъ либерализма изиска отъ подржжателитѣ си курвинската тактика, която, както се вижда съ голѣма вѣщина ще я приложжтъ. Е, що да правишъ, когато трѣбва да се гледа доброто на вжтрѣшнитѣ.

Поздрави всички. Поздравляватъ те всички

Гоце

1899 г. София 23 мартъ

София 99 г. 24/III

Никола,

Писмата пратени по бабата и това по пощата получихъ, нъ отговоръ нито на едно до сега не съмъ пратилъ — знаешъ защо? — защото ептенъ съмъ оглупелъ, отжпѣлъ съмъ до толкова, щото пишението е станжло за мене една отъ найтруднитѣ работи — санки масата е нѣкой каторжнически тезгяхъ.

Съобщавашъ ми, че окржжний управитель е прѣдписалъ на околийския да прибере патронитѣ. При все и да имаше обѣщания отъ тукъ, за да ги освободятъ, пакъ не ме очудва горното съобщение — горко на грѣшнитѣ парички дадени за купуването имъ; а тѣжко на наивнитѣ, които никогашъ не могжтъ да се освободжтъ отъ надѣждитѣ си, че ще се намѣри поне едно правителство, което, ако не друго, баремъ не ще бърка на революционнитѣ приготовления на вжтрѣшното население. Да, нима тѣ сж прѣстжпници? Пази боже! *Патриотически* дългъ имъ налага, когато сж въ опозиция, да пълнжтъ вѣстника си съ статии пламенни и по революционни, отколкото сж ония въ самитѣ революционни вѣстници, а *отечественний* дългъ пъкъ диктува, когато поематъ управлението въ ржцетѣ си, да апелиратъ къмъ патриотизма на всички истински патриоти и да въспѣватъ благоразумието. Който не разбира, който не иска тѣхъ да слуша, нека знае, че има цѣръ за него. Конфискуването на патронитѣ е прѣдговора на оная драма, която въ скоро време, вѣрвамъ, ще почне да се разиграва и краятъ на която още отъ сега могж го прѣдвидя. Голѣмецътъ не е тукъ та нищо по това не може се направи.

Момичето на баба Цвѣта трѣбва снощи да е пристигнжло съ бабата Дона въ града ви. Ако до сега съ Ангелъ не сте се погрижили да намѣрите кираджия, за да я прѣведе и я отведе чакъ въ Виница, вижте по скоро да стане туй и разноскитѣ ти ѝ плати.

Пишишъ ми за пари. Пуститѣ му пари! Какво да се прави и азъ самичъкъ не знамъ, още повече когато самъ знаж, до колко сж нуждни и че безпаричието ще бжде причина да изгубимъ най цѣнното за нащитѣ дѣйствия врѣме. Благодарение, че сега се намиратъ у мене, макаръ и чужди, испращамъ ти по приносящий настоящето, нашъ бай Петъръ, осемь наполеона, които гледи да ги употрѣбишъ при най голѣмо ограничение на нуждитѣ, като не забравишъ да платишъ отъ тѣхъ и дългътъ на Зафиръ и Тасе и още да дадишъ на Ангелъ за сега 1 наполеонъ за дома му.

Ами я ми кажи що направи съ дюкянътъ, който е билъ гледанъ отъ тебе и другара на железара Велко Миковъ? Той, Велко, утрѣ или другия день ще доде, та ако не си го хваналъ, когато доде хванете го веднага и да го отвори.

Ще испратя по него и антимонъ за Гйорги Ивановъ.

Ето ти и азбуката, съ която кореспондираме и ще кореспондирашъ съ вѫтрешнитѣ:

ƅ	s	j	r	d	c	z	m	φ	q	l	w	a	u	n
а	б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п

g	e	f	o	λ	i	y	v	p	x	t	k
р	с	т	у	ф	х	ц	ч	ш	щ	я	ѫ

За пренасянето на пушкитѣ, както е по добрѣ, тъй направете, само че кажи на Ангелъ да бѫде по възможности по предпазливъ. Поздрави Райна, Любе, Ангелъ, Гиоре и всички приятели. Много ви здраве отъ стария (чичо Петъръ) — Ризо

Съ поздравъ
Дѣлчевъ

Никола,

Чакъ денесъ пращамъ по колара, приносящий настоящето Димитъръ Гочевъ родомъ отъ с. Батановци, всичкитѣ желѣзарски инструменти, оставени отъ Велка. Цѣната на кирията, която оставамъ вие да я платите, е 17 гр. на сто ока. Освѣнъ тѣзи вѣщи прибавихъ още и едно чувалче, въ което има дрѣхи за Андонъ велешанеца, който работи по линията съ другитѣ, има още и разни кондураджиски алати за Гоце х. Дѣлевъ и другара му Доне Поликраповъ. Поздрави Райна, Любе, Гйоре, Велко и всички приятели.

Пиши ми, какъ сте нарѣдили съ Велко работата

София 99 г. 29/III

Съ поздравъ
твой Гоце

Никола,

Отъ дълго врѣме нѣма нищо отъ тебъ, нито пъкъ отъ вѫтрешностьта. Що направихте по избора делегатъ въ конгреса?

Отъ Никола Малешевски получихъ писмо, въ което между другото запитва ме да узная да ли Никола Русинчето се намира тукъ, като въ сѫщето врѣме ме подканя да пишѫ тебъ, въ случай не е тукъ и да ти сбърнѫ вниманието за него (русинчето), че искалъ да замине въ Малешевско, та да можешъ му попрѣчи.

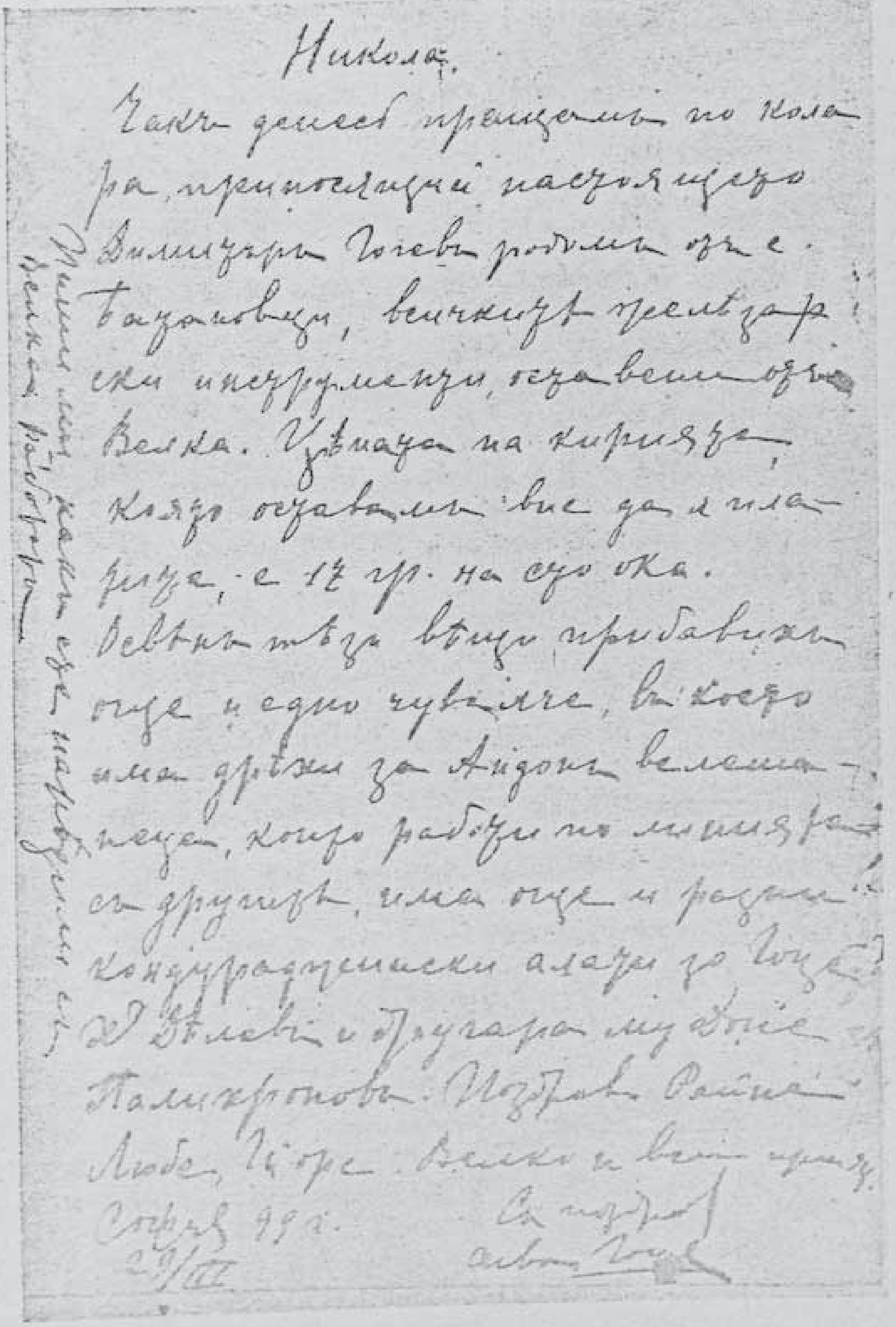

Никола.

Тукъ днесь пращамъ по колара, приносящий настоящето Димитъръ Гогевъ родомъ отъ с. Базарловци, всичкитѣ телеграфски инструменти, оставени отъ Велка. Узнахъ на кирията, която оставихме вие да я платите, с 12 гр. на сто ока. Освѣнъ тѣзи вещи прибавихъ още и едно чувалче, въ което има дрехи за Андонъ велешанецъ, който работи по минитѣ съ другитѣ, има още и разни контрабандиски алати за Гоце. Д. Въловъ и другаря му Досе Поликроновъ. Поздрави Райна Любе, Гьорче, Велко и всички прият.

София 99 г.
29/III

Съ поздравъ
Иванъ Гоцевъ

Пиши ми, какъ сте наредили съ Велка работата

Виждъ узнай дали не е тамо па дай му единъ добъръ обцесть щото да не помисли още единъ пѫть прѣзъ Кюстендилъ. Ратницитѣ ги е наплодилъ господь. Щастлива Македония!!

Много здраве на Райна, Любе, Васе, Тоде, Ангелъ Гьоре и всички

Гоце

София 22/IV 99 г.

Никола,

Писмото отъ Велко получихъ, нъ поржчката не се наема да я испълнж, защото иска ми се, не 2 лева най-много, както ще ми се пише, а $3^{1}/_{2}$ глеждосани и 3 неглеждосани, тржби въ диаметъръ 5 см. Отговорете ми, що трѣбва да направьж. Тукъ приключвамъ едно писмо за Гйорги Ивановъ, за когото испращамъ още и книжката *шпионинътъ.*1) Распорѣди се да замине веднага Ангелъ и да поржча на куриера да ги прѣдаде право въ ржцѣтѣ на Гйорги. Ако иска Ангелъ може да чака и отговоръ. Нека не те удивлява това. Пишж му, защото го желаятъ щипяни, а увѣренъ съмъ, че писмото ми не ще му повлияе. Белки книжката (шпионинътъ) ще му завържи чакржка до нѣкждѣ. Непремѣнно ти му я прати

Поздрави всички. Пиши ако знаешъ нѣщо ново отъ вжтрѣшностьта

Съ поздравъ

София 7-ий май 99 г. Гйорги

Всичкитѣ брошури ги прати — 100 и 50 чрѣзъ кочанския каналъ и Малешевията за Виница, нищо друго не пращай.

Сжщи

Никола,

Писмата ти испратихъ, нъ да ти кажж правото, почти всичко забравихъ, що имаше важно въ тѣхъ — тъй съмъ занесенъ!

Ще ме извинишъ, ако съ тая исповѣдь ти се прѣдставя за човѣкъ най-немарливъ въ длъжностьта си. Па и що могж да правж, когато има минути, когато човѣкъ прѣдставлява единъ движущъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Да ли не вървьж къмъ…

Нъ силенъ съмъ ще побѣдьж всичко, освѣнъ една съвѣсть Прати ми въ най-скоро врѣме тритѣ манлихерки, които се намиратъ въ кжщата на бабата. — Намѣри срѣдство, ако не до София, баремъ до Радомиръ до Иванчо Неврокопски, като ми, разбира се, извѣстишъ. Вземи и отъ желѣзаритѣ 6—7

1) Я покъсно [illegible]

ками, ако сѫ ги направили, па и тѣхъ нека да бѫдѫтъ испратени бържѣ. Ако пъкъ не сѫ довършени, подкани ги найскоро да ги довършѫтъ. Що правятъ Атанасъ и Ицо фигурантитѣ. Кажи имъ да живѣятъ по-економично. Пити ги съ колко лева доде тукъ Андонъ, па ми пиши.

Не сѫ ли се върнали Ангелъ, Васе и Tоде!

Поздрави Райна, Любе, Велко и другаритѣ въ работилницата и всички други приятели.

Съ поздравъ

Гоце

София 13/V 99 г.

Никола,

Вчера бѣхъ въ Радомиръ, отъ кѫдѣто взехме пушкитѣ. Нъ, виждъ ти, съ моя серсемликъ пакъ една грѣшка направихъ, а тя е, че вмѣсто да ти пишѫ всичкитѣ манлихерки да ги пратишъ, азъ съмъ писалъ за три, като прѣдполагахъ да сѫ толкозъ, а не четири. Ще направишъ труда си да я испратишъ и останѫлата пакъ до Иванчо Неврокопски, като го прѣдупрѣдишъ прави що прави да я испрати по нѣкого, защото не могѫ азъ да идѫ въ града му. Тукъ Комитета не е конституиранъ, защото на офицеритѣ още не имъ е приета оставката. Кога ще имъ я приематъ и азъ не знамъ? Нѣма ли нѣкоя новина отъ вѫтрѣ? Ангелъ не донесе ли нѣкое писмо? Ако не се видимъ вечъ остава на тебѣ и Велко съ другаритѣ да урѣждате работилницата и другитѣ работи тамъ въ Кюстендилъ. Бомбитѣ сѫ въ юрицитѣ, кѫдѣто има и нѣкои сандѫчета съ патрони и други принадлежности струва ми се има и нѣколко мартинки. Желаехъ още единъ пѫть да додѫ и уредѫ всичко, нъ не ми се удаде възможность. Вѣрвамъ, че ти ще съумѣешъ да урѣдишъ всичко що е въ полза на дѣлото. Поздрави Райна, Любе, Велко, Никола, Алексо, Гйорги, Ангелъ, Реджо и всички приятели.

Сбогомъ

София 99 г. 18/V

Гоце

Когато ти телеграфирамъ: „братъ ми да дойде тукъ“ веднага нека потеглѭтъ Атанасъ и Ицо за София.

Сѫщи

Никола,

Получихъ и писмата и телеграмата, нъ тѣ ме намѣрихѫ въ такъво настроение, че не можѣхъ, нито пъкъ сега ще могѫ да ти пишѫ нѣщо положително.

Гйоргиевитѣ прѣдателства отъ день на день взиматъ широки размѣри, нъ въ тая работа не могѫ да вѣрвамъ въ чистотата и на Сарафа, при всичко и да е арестуванъ. Ще повѣрвамъ за него само следъ като го пуснѫтъ или го осѫдѫтъ безъ да предаде нѣщо, а сега неговото арестуване за мене е примка, чрѣзъ която да могѫтъ прѣда и пушкитѣ минѫли чрѣзъ Кочанский каналъ. Тѣзи два изверга на едно вѣзне сѫ, нъ що можемъ да му правимъ сега? Азъ съмъ занятъ съ работа, която не търпи моето отстранявание. А какви мѣрки трѣбва да вземемъ? На това ще отговорѭ, че трѣбва една специялна чета прѣдназначението на която да е исключително унищожението на Гиоргия, и то ако не може иначе, да се подпали кѫщата имъ та всичко живо да изгори. Нъ кой е тоя, който ще извърши това? Ето въпроса, който трѣбва да се рѣши.

Ако можете тамъ да намѣритѣ такива хора, които да се нагърбѭтъ съ испълнението на горната задача добрѣ, ако ли не — да се подкани Атанасъ и Ицо да влѣзнѫтъ съ помощьта на Ангела вѫтрѣ, та при единъ добрѣ скроенъ планъ да прѣбиѭтъ Гиорги.

Добрѣ ще бѫде да вземете мѣрки за укриванието на пушкитѣ прѣнесени въ Кочанско.

Пишишъ ми за пари, а не знаешъ, че така съмъ голъ, щото принуденъ съмъ да просѭ. А пъкъ и въ каква нужда съмъ отъ тѣхъ!...

Не може ли Велко да се обърне къмъ другаритѣ изъ другитѣ мѣста, за да го подкрѣпѭтъ врѣменно?

Поздравъ на всички

Съ цѣлувка

София 99 г. 6/VI

Гоце

Никола,

Нищо ми не отговори на послѣдното ми писмо. Тука за сега нѣщо особено нѣма. На офицеритѣ приети сѫ вечъ оставкитѣ имъ. Сарафовъ пристигна, чака се и Давидовъ, та денесъ утрѣ ще се конституира и комитета.

Утрѣ азъ заминавамъ, та бакалъмъ да ли ще могѫ да минѭ границата. Испрати Атанасъ и Ицо въ Дубница и това да бѫде въ понедѣлникъ. Нека тоя день вечерьта пристигнѫтъ тамъ. Тѣ да търсѫтъ Димитъръ Дѣлчевъ, който живѣе въ Никола Малешевски и да се представятъ ужъ дохождатъ отъ М-ня (Кукушъ) и носѫтъ съ себе си нѣкакви порѫчки отъ баща ми. Нека нѣкакъ си я уйдурдисатъ. Съ себе си нищо да не вземѫтъ, освенъ ако иматъ пари за по единъ чивтъ здрави опинци.

Поздрави всички другари, Райна, Любето, Добре и др.

София 99 г. 11/VI

Сбогомъ

Съ цѣлувка: Гоце

Никола,

Ако да знаешъ, каква неприятность ми създавашъ съ
неточното испълнение на онова, което ти пишѫ, сигурно вѣр-
вамъ, че никогажъ не би простѫпилъ. Не само Андонъ, нъ и
Ицо не ми трѣбваше, когото викахъ само, за да му дамъ на-
ставления нѣкои. Сега Андонъ се връща, нъ вижда се съв-
сѣмъ разочарованъ, а това не щѣше да стане съ него, ако
не додеше тукъ.

Азъ заминавамъ за вѫтрѣшностьта, та незнамъ да ли ще
се видимъ вечъ.

Прѣпращамъ ти наново новопристигнѫлото писмо, което
азъ не могѫ прочетѫ. Прочети го ти и съдържанието прѣдай
Гйорету, като въ сѫщото врѣме и ти самичъкъ да се събра-
зишъ съ него вслучай има нѣщо.

Гледайте бе джанъмъ, да урѣдите уничтожението на
виничкия изродъ. Не дѣйте забравя, че и Сарафа е опасенъ.

Поздрави Райна, Любето, Гйоре, Добре, Нако и всички
приятели.

Дай на бабата ако можешъ 20-тина лева.

Съ цѣлувки

Дубница 15/VI 99 г.

Гоце

Кюстендилъ 1900 29 февруарий

1900 г.

Никола,

Що правишъ прави, гледи утрѣ порано даже и до
обѣдъ, ако можешъ да стигнишъ, че другия день да могѫ
си заминѫ. Повече да чакамъ е невъзможно, а пъкъ има
нѣкои вѣщи да земамъ.

Освѣнъ това, понеже мислѭ да заминѫ вѫтрѣ, а искамъ
да се срѣщнѫ съ Васе, Тоде, Тасе, Реджо, распореди се да
ги извѣстишъ — ако сѫ близко при тебе да доджѫтъ заедно
съ тебъ, ако ли сѫ далечъ, подкани ги да заминѫтъ за Дуб-
ница направо отъ тамъ, нъ да гледѫтъ поне въ петъкъ да
стигнѫтъ, че иначе и тамъ не ще ме намѣрѫтъ. Нека доде
съ тебе и Ангелъ. Заминаването ми ще бѫде, чакъ на ис-
точний (скѫсано).

Ела поскоро. Поздрави Васе

Съ поздравъ

Гоце

Никола,

Искаме да пратимъ една чета, която да обикаля Велешко
и Скопско отъ татъкъ Вардаръ, която, за да стигне до тѣзи
мѣста, ще иска нашата помощь по прѣвождането. Тебъ прѣд-

стои да отговоришъ веднага при получаванието настоящето да ли ще можешъ намѣри хора, които не само да я прѣводѫтъ границата, ами да можѫтъ я съпроводи прѣзъ кочанското чакъ до щипското поне до Нѣманци или св. Николско или пъкъ да може се намѣри хора, които отъ рѫка на рѫка да я препратѭтъ до казаното мѣсто. Отговори веднага.

София 1900 г. 15/VI Съ поздравъ

Ахилъ

Р. Р. Недѣй забравя да ни кажешъ едновременно и колко и какво орѫжие се намира въ васъ за подобна чета.

Сѫщи

Никола, 1901 г.

До сега не съмъ ти писалъ, защото и азъ самичъкъ не съмъ си опрѣдѣлилъ, какво може да се прави за напрѣдъ. За приятелитѣ, които сѫ тамъ, исключая нѣколцина ще се подканятъ на частна работа. А ти за сега направи следното: Направи единъ списъкъ на материяла, който е принадлежность на вѫтрешната организация, като (шифъръ) бомби и разни инструменти, прахѫт, разни патрони, револвери и всички пушки повѫрнати отъ четите, та да се знае с какво располага вѫтрешната организация без да се обрѫшта кѫм тукашния комитет и друг един списѫк на онез материали, които сѫ принадлежност и располага тукашния комитетъ, Последния списѫк ште ти послужи при сдаването на материалите. Материалите и хората от комитета които ште додат скоро при тебе. А пѫк първия ште ми требва мен да зная што има вѫтрешната организация на свое разположение. Въобште направи едно разграничение на материала (на тукашния комитет и на вѫтрешната организация). Човек, който да замести тебе още не сме определили... (край на шифъра).

Презъ есеньта бѣше минѫла четата съ която бѣхѫ и Атанасовци Пазарджиклията и Градоборлията прѣзъ Църварица. Тамъ тѣ оставили пушкитѣ си между които имало и двѣ гърцки (едната срѣдна пионерка и другата дълга) които сѫ били собственость на двама отъ четницитѣ, а именно първата на Атанасъ Димитровъ втората на Пане Петровъ. Тѣзи хора искатъ да имъ се купатъ. Виждъ да ли сѫ отбѣлѣзани въ оставения на тебъ списъкъ отъ тѣхъ, та послѣ пиши въ Комитета, за да имъ се исплатѫтъ и да станѫтъ собственость на Комитета. Тукъ Атанасовци твърдѫтъ, че наистина сѫ били казанитѣ пушки тѣхна собственость.

София 1901 6. май. Поздрави всички

Гоце

Недатувани писма

Никола,

Всичкитѣ писма отъ тебе и ония отъ Кочани получихъ
на врѣме. Отговоръ нито на тебъ, ни на Кочанци не съмъ
пратилъ до сега, защото нѣмахъ врѣме, па има и около 7—8
дена постояно съмъ на пѫть. Сега даже пишѫ ти настоящето
въ трена — тръгналъ съмъ за Дубница, кѫдѣто ще се бавѫ
до вторникъ, затуй и писмото ми ще бѫде кратко. Съ при-
носящий настоящето, нашия богданцалия, пращамъ ти 8 на-
полеона (5 въ банкноти и 3 златни), 5-тѣ отъ тѣхъ сѫ пред-
назначени за железарницата, а 3-те разподѣли ги за Ангелъ
Тоде и Васе и Раже. Ще трѣбва да дадите и на бабата, ако
въ тебе не сѫ останѫли отъ попрѣжната сума, кажи на
Велко да ѝ даде 1 наполеонъ отъ горната сума.

Незнамъ, защо нѣма писмо отъ Виница. Що е станѫло
тамъ господь знае — отъ Криволани получихъ едно писмо
съ 5 думи, съ което ми се извѣстява, че Гйорги (Ивановъ)
билъ раненъ въ Щипъ, вслѣдствие на което, види се, по
оплакванията на самия Гйорги, арестувани били Тодоръ Ла-
заровъ, Попъ Коцовъ (глав. учитель) и свѣщеникъ Христо
Мачковъ, въ чиято кѫща живѣе попъ Коцовъ. Кой го ра-
нилъ, какъ и защо до сега още непознато. Какво ще се роди
и туй не знаѭ — !...

Тодоръ билъ много истезаванъ. Ако доде нѣкой изъ
тѣзи мѣста виждъ да узнаешъ повече подробности.

Кажи на Велко да доде да го прѣгледа комисията, та да
се освободи отъ тая болѣсть. Даже още утрѣ нека потегли.

Не знамъ Гйорче да ли ти е писалъ нѣщо за взетото
рѣшение по случай свикването на конгреса за избиране
новъ съставъ въ комитета. Взе се рѣшение да си дадѫтъ
кандидатурата Сарафовъ Борисъ, Славчо Ковачевъ, Бозуковъ
и Давидовъ и двама цивилни (смѣта се да бѫдѫтъ Д-ръ Шо-
повъ и търговеца х. Кочовъ послѣдния да бѫде кассиеръ).
Ния почти открито ще дѣйствуваме, ще заявимъ на всѣки
делегатъ, че ще дѣйствуваме съгласно само съ горната листа
и за да се развие по силно сдружаването между тукашнитѣ
и вѫтрѣшнитѣ ще влизатъ въ тоя комитетъ като редовни
членове и двама отъ вѫтрѣшната организация. Да ли ще се
изпълни това решение, ще зависи отъ делегатитѣ. Погрижи
се да изберете вия за такъвъ човѣкъ, който ще гласува за
горната листа. Можете да му дадите изричното задължение
щото да гласува за хора, които иматъ довѣрието на вѫ-
трѣшнитѣ и да могѫтъ да работѫтъ съ тѣхъ.

Повече нищо не могѫ ти пишѫ. Поздрави Райнѫ, Любе,
Велко, Алексо, Гйорги и пр.

Съ поздравъ

Гоце

Приключвамъ тукъ и писмото отъ внучката ти, която дава доста вѣренъ портретъ за баща си. Благодарѭ ѝ за услугата, молѭ да извини че съмъ причината да испита нѣкоя горчевина.

Сѫщи

Никола,

Поздравъ на всинца ви, желаѭ честито да прѣкарате праздницитѣ. Приносящия настоящето е мой добъръ и интименъ приятель и другарь. Ако случай нѣкой изисква неговата помощь по дѣлото, знай че всѣкога ще намѣришъ готовностьта му да я укаже. Въ срѣда ще ви додѫ.

Съ братски поздравъ

Гоце

Никола,

Тукъ приключените 40 лева въ бонове сѫ за вѣстника. Исплатете му баремъ на него да нѣмаме да даваме. Честита ви нова година на всички ви — кой знай??

Гоце

(шифровано)

[1] Никола поврѫштам по четиридесет листа от вестниците за прешово[2] понеже от вѫрзопа заключавам да не си спрел види се оште си занят со свадбата — имай за правило който и да ме потѫрси недей го прашта тук не требва да правим тукашната колиба теке — лошо си направилъ че си допуснѫл гиорге да доде оште повече пѫк со други гости но всичката вина пада на тоя който ги испратил чак от софия (— Гиорче Петров) телеграфирай му денес непременно утре да доде и ако доде нека ти извести конете да ги пратим за тех и те разбира се вечер ште пѫтуват за насам

Илия момчето што доде тук оставило некакви книги оставени во тебе прати му ги — купете около десетина ока тънко сено — дай му на коде пари да си пусне кръв на кракат

---

[1] Писмото е изпратено отъ колибитѣ Сабляръ, гдето Гоце Дѣлчевъ бѣ уредилъ тайна работилница за производство на орѫжие.

[2] Псевдонимъ на Паланка.

(шифровано)

Никола ето илиа пак се завржшта здрав и читав во града — показа ми една призовка уж имал за утре дело да му се разглежда дали не некоя игра!... ште видим — обешта се пак да се вжрне и то со обештание вжтре да иди — а пжк ти предупреди димитри и госпожата му в случай ако иска нешто да не се излжгжт да му даджт — отказжт да бжде по един най неподозрителен начин — какво ште се прави незнам — времето време ли е! човек не може на никжде да мжрдне миял нека седе оште докато се исцери дома с поздрав

Ахил

РЕЦЕНЗИИ И КНИЖОВНИ ВЕСТИ

Н. Хр. Станишевъ. Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София, 1942, стр. 252. Цена 70 лв.

Не бѣше отдавна, когато се оплаквахме, че българската интелигенция не знае историята на своя народъ и че изобщо българското общество слабо се интересува отъ миналото на своето отечество. Явенъ показалецъ за това бѣше фактътъ, че съчиненията по история твърде бавно се разпространяваха, ако и да се издаваха въ неголѣмъ брой екземпляри. Днесъ като че ли нѣма основание за такова оплакване. Националниятъ духъ значително е повдигнатъ и заедно съ това се засили интересътъ на просвѣтения българинъ къмъ миналото на своето отечество. Той иска да знае, откога сѫществува българскиятъ народъ, каква творческа сила проявилъ той, защо се възвишавала и упадала неговата държава, по-частно каква роля сѫ играли въ сѫдбинитѣ на България толкова обичанитѣ отъ всички здрави българи земи Добруджа, Тракия, Македония. Поморавия, които въ своята по-голѣма часть сѫ вече освободени отъ политическото робство. Нѣкои книгоиздателства забелязаха тоя повишенъ интересъ къмъ историята на българския народъ и побързаха да се отзоватъ съ нуждното внимание. Тая умствена потрѣбность има за цель да удовлетвори и съчинението на г. Станишевъ. Авторътъ не е ученъ историкъ. Той за пръвъ пѫть представя историческо съчинение. Стоейки по професия малко далечъ отъ научното поле, той не би трѣбвало да се залавя за такова трудно дѣло, за което, както всѣка умна работа, си търси майстора. Обаче синъ на македонския деецъ-ветеранъ инженеръ Хр. Станишевъ, той наследилъ отъ баща си любовьта къмъ България и живия интересъ къмъ нейната история. Македонскиятъ българинъ ревностно следваше завета на отца Паисия Хилендарски — да се бори чрезъ свѣтилника на българската история за самосъзнаването на своя народъ и срѣщу заблудитѣ на враговетѣ. Македонскиятъ българинъ най-добре знаеше отъ своя борчески опитъ, че историята е учителка на живота. Ето защо за насъ, които се учихме въ българскитѣ училища въ Македония въ турско време, нѣмаше по-любимъ учебенъ предметъ отъ българската история, която учителитѣ ни преподаваха нѣкакъ скришомъ, безъ учебници, и ние запомняхме историческитѣ факти само по тѣхнитѣ въодушевени разкази. Г-нъ Н. Станишевъ, изглежда, е единъ отъ ония любознателни българи, които сѫ убедени, че историческото знание е необходима храна за възрастване на българския националенъ духъ. Той желаелъ да утоли и своята жажда за историческа просвѣта и чрезъ своя трудъ да бѫде полезенъ на своя родъ. Както казва въ своя предговоръ, неговата „книга представлява опитъ да се обхване накратко цѣлата българска история отъ най-ранни времена до наши дни". Той се стремилъ де разгледа „по-важнитѣ събития на нашата история отъ едно чисто българско гледище, споредъ общото стремление на днешнитѣ наши историци“. Споредъ посочената отъ него библиография, той използувалъ много съчинения на български и чужди езици. Ржководейки се отъ тѣхъ, той би могълъ да представи научно установенитѣ имъ резултати въ достжпна за повече български читатели форма. Вижда се, че авторътъ не е лишенъ отъ стремежъ да проникне въ историческитѣ събития, както и отъ способность да разказва ясно. Но той не е желаелъ само да даде единъ популяренъ исторически очеркъ, възъ основа на авторитетни учени историци и изследвачи, а си поставилъ за цель да изтъкне по-важнитѣ исторически събития въ другa свѣтлина, която въ действителность не иде отъ съдържанието на тия събития. Той прокарва възгледа, че българскиятъ народъ е отъ хунски произходъ и запазилъ въ течение на вѣковетѣ духа на хунобългаритѣ. Затова Ст. посвещава две глави (42 стр.) за „великата хунорска империя въ Срѣдна Азия“ съ срѣдище „Таримската котловина, днешниятъ Източенъ Туркестанъ“ — за нейното разширение и разпадане. Въ войнитѣ съ Китай се отличило хунорското силно племе „По-ле“, подъ което „за първи пжть се срѣща името на нашитѣ прадѣди българитѣ, записано отъ китайскитѣ лѣтописци“. Споредъ автора, това доказалъ Д. Сжсжловъ! Той твърди безъ колебание, че въ Азия „хуноритѣ“ наричали своитѣ заселища „жнгълъ“! Съ цель да свърже хунската империя на Атила (V в. сл. Хр,) съ срѣдноазиятската „хунорска“ империя, авторътъ приема, въпрѣки мнението на нѣкои историци, че последната не е изчезнала, а продължавала да сжществува като „Западна хунорска империя“ (отъ р. Орхонъ на изтокъ до Каспийско море и р. Волга), „ядка и срѣдищна орда“ на която било „основно-първичното племе на старото западно хунорско крило — племето „По-ле“, българитѣ“. Самъ признава, че първоначално „сведенията за Западната хунорска империя сж много оскждни“, но споредъ автора тая „хуноро-българска империя“ сжщиствувала. и, възглавена отъ Атила, тоя „бичъ Божи“, който „билъ отъ български хунорски родъ“, тя се разпрострѣла въ Европа. Добре е да се работи ad gloriam patriae, но слава, спечеляна евтино, скоро увехва. Мисля, че не е нуждно да се говори за отдалеченото и покрито съ тъмнина минало на прабългаритѣ, а трѣбва да се започва историческото описание за тѣхъ отъ момента, когато положително ставатъ известни въ Европа съ своето племенно име (отъ 482 год. сл. Хр.), и да се говори за бългирска държава оттогава, откогато имаме положителни вести за нейното сжществуване. Споредъ Ст., Куберъ не билъ синъ на хана Куртъ (Кубратъ) и не билъ подчиненъ на аваритѣ войвода въ Панония, както съобщаватъ гръцкитѣ извори. Той билъ „кавханъ на Исперихa“, но не обяснява, какъ той се втурналъ съ българска орда чакъ отвждъ Вардаръ въ „Кормесийското“[1] (?!) поле, когато Исперихъ заелъ само източната дунавска равнина до Стара-планина (въ 680—681 год., както се приема сега. а не въ 679 год.). Пита се сжщо, где се намиратъ „разполагаемитѣ данни“, споредъ които „ордата на Исперихa наброявала 800,000 до 1,000,000 д.“ (стр. 57). По въпроси, по които има положителни сведения, не бива да се отхвърлятъ тѣзи вести само, защото не сж съгласни съ наши предвзети мнения. Сжщо така не бива да се твърди решително за нѣща, за които нѣма ясни и точни сведения.

---

[1] = Керамисийско.

Както ни ги описватъ византийскитѣ писатели, славянитѣ сж били воинствени, нападатели, свободолюбиви. На какво основание авторътъ ги представя въ обратенъ видъ. За Византия славянитѣ били „мирни и безлични поселенци“ (стр. 58). „Испирихъ знаелъ славянскитѣ недостатъци, . . Славянитѣ били непостоянни и несговорчиви и се отличавали съ своята любовь къмъ безвластието и безредието“: Ако е дума за несговорчивость, то и прабългаритѣ не сж били свободни отъ тоя неджгъ. Не и на това ли се дължи разпадането на „Велика България“ следъ смъртьта на нейния владѣтель Куртъ? Прабългарската легенда за силата на снопа прѫчки не е ли отражение на вжтрешнитѣ раздори между прабългарскитѣ първенци? А междуособицитѣ въ Исперихова България презъ VIII в.? Впрочемъ на стр. 61 авторътъ самъ казва, че славянитѣ „били мързеливи (?), но храбри и воинствени“. Споредъ автора, Исперихъ си поставилъ за цель „да започне преплавянето имъ (на славянитѣ) въ единенъ български народъ. Неправилно е да се казва, че българитѣ се стопили въ многобройното славянско население — тѣ съзнателно се заловили да създадатъ единъ новъ български народъ“ (стр, 60), Странно твърдение. Ако българитѣ наистина съзнателно действували за такава етнологична промѣна, то тѣ щѣли да се стремятъ не да създадатъ новъ народъ, а да претопятъ покоренитѣ славяни, като имъ наложели своя езикъ, битъ и религия, Така сж действували римлянитѣ въ Балканския полуостровъ и после византийскитѣ гърци. По сжщия начинъ постжпвали турцитѣ и се увеличили твърде много, въ ново време —руситѣ съ татарскитѣ и др. покорени племена, сърбитѣ и гърцитѣ — въ Македония. Не зная, защо авторътъ иска да отрече историческия фактъ, че и съ Испериховитѣ българи станалъ сжщиятъ процесъ, какъвто се извършилъ съ варягитѣ-руси въ Киевската область и съ германскитѣ франки въ днешна Франция. Прабългаритѣ неволно и постепенно се пославянчили; смѣсили се чрезъ бракове съ съжителитѣ си славяни, приели тѣхния езикъ, битъ и обичаи. По закона на наследственостьта може да сж останали нѣкои черти на прабългаритѣ въ новия славянобългарски народъ, но по-скоро само като държавотворенъ стремежъ и талантъ. Сливането на хунобългари и славяни било естественъ процесъ, който се извършилъ по биологичния законъ „голѣмитѣ риби изяждатъ малкитѣ риби“. Славянитѣ погълнали прабългаритѣ, а не обратното. Дали съ това се измѣнила тѣхната кръвь, да е станала хунобългарска, нѣма биологъ, който би могълъ чрезъ анализъ да установи това. Българскитѣ славяни, наши прадѣди, сж погълнали не само хунобългарска кръвь, която била, безспорно, твърде съживителна и строителна, но и тракоилирийска, и печенежка, и куманска кръвь, която била доста дейна въ живота на второто българско царство. При все това въ тая смѣсица надмощие имала и има славянската кръвь. Българскиятъ народъ не е хунски, а ясно оформенъ славянски народъ. България била класична славянска земя, родина на славянската култура. И сега тя е славянска земя по езикъ, по народно съзнание, по битъ, обичаи, Най-голѣма пакость се нанася на единъ народъ, когато се прави опитъ да се замъгли неговото съзнание за произхода му. Такива опити безъ полза и нужда се правѣха и презъ първата всеобща война. И тогава се казваше, че не сме били славяни. Обаче съюзницитѣ ни знаятъ много добре отъ какъвъ произходъ сме, но това не имъ прѣчеше, нито и сега имъ прѣчи да иматъ пълно довѣрие въ насъ, защото тѣ знаятъ, че както има отдѣлни романски и тевтонски народи, така сжществуватъ и строго обособени славянски народи, чиито национални интереси не се схождатъ и понѣкога дори сж противоречиви, както напр. между българи и сърби, хървати и сърби, чехи и поляци, руси и поляци.

Въ логическа връзка съ погрѣшното схващане за произхода на българския народъ се намира и погрѣшното мнение на автора за покръстването на българския владѣтель Борисъ. „Византийската църква промѣнила до неузнаваемость чистата Христова вѣра и я превърнала въ най-опасното оржжие на византийския империализъмъ. Насажданитѣ отъ византийскитѣ попове учение и византийска „култура и мирогледъ“ подбивали силата на българския народъ“ (стр. 85). Споредъ мисъльта на автора, християнитѣ въ България били опасни за нея и затова „Омортагъ се заловилъ да ги изкорени като несъзнателни орждия на Византия“. Наистина, християнството сближавало народитѣ по духовна култура, но не може да се мисли, че всички негови привърженици въ България сж услужвали на Византия, сир. били нейни шпиони. Самъ Омортагъ не е могълъ да се освободи отъ влиянието на византийската култура. Каменодѣлцитѣ, които му правѣли каменнитѣ паметници съ гръцки надписи, както и други майстори сж я разпространявали. Имало и пленени гърци, като напр. Кинамонъ, които сж били приемани за учители. Едва ли може да се поддържа, че Омортаговиятъ синъ Енравотъ, който билъ християнинъ, не обичалъ отечеството си, сир. билъ пораженецъ (споредъ Ст. „визант. християнство прокарвало пораженски настроения и подкопавало силата на държавата“ стр. 85), та затова братъ му Миламиръ го наказалъ съ смърть. Ако се приеме такова гледище, тогава ханъ Борисъ, чийто вѣрски преломъ авторътъ представя за неочакванъ, билъ най-голѣмиятъ разрушитель на българската държава. Такава мисъль иска авторътъ и да ни натрапи, като говори, че при Пресиана „България била голѣма и силна. Но едно лошо стечение на обстоятелствата унищожило вѣковнитѣ усилия и подровило цѣлото по-нататъшно развитие“ (стр. 86). То е било приемането на християнството. Християнската църква, споредъ автора, нанесла нѣколко удара на българската държава и я разслабила: 1) българскиятъ ханъ станалъ послушно „чадо“ на църквата и съ това неговата власть „не била вече първа на земята“; 2) християнската църква забранила многоженството и съ това нанесла тежъкъ ударъ на българския родъ; 3) Борисъ искалъ да поправи пораженията, „които църквата нанесла“, като действувалъ да създаде независима българска църква, но той „все повече изпадалъ подъ влиянието на духовенството“ и затова осждилъ на смърть сина си Владимира. Но и Симеонъ билъ „разбралъ, че борбата съ църквата вжтре въ България е само часть отъ великия двубой между българската империя и Византия“ (стр. 97). Царь Петъръ пъкъ „подпадналъ подъ влиянието на усърднитѣ новопокръстени български църковници“ (стр. 99). „Следъ смъртьта на кавхана Сурсувула църковнитѣ отци станали всевластни господари въ византинизирания Преславъ“ (стр. 101). „Българската църква, следъ като . . . разнебитила българското държавно-народностно устройство, не могла да запази поне духовното единство на народа“ (стр. 101). Въ времето на царь Самуила Българската църква била покварена, тя улеснявала вжтрешното подкопаване на България, къмъ което се стремилъ византийскиятъ императоръ Василий Българоубиецъ, Изобщо авторътъ отрича благотворната, спасителната роля на Българската православна църква, смѣтайки я за орждие на Византия! Досега се утвърждаваше съ пълно основание, че Българската църква има голѣми заслуги за развитието на българския народъ. Но ето, че подавайки се на очарование отъ хунското величие, авторътъ я хули и отрича значението на духовната майка на българския народъ. Когато сме предубедени или хранимъ омраза къмъ нѣкого, смѣтаме, че сме много силни, като злословимъ, Най-мжчно е човѣкъ да се въздържа отъ лека преценка. Свикнали бѣхме да слушаме отъ лѣвичари нападки срещу Църквата. Авторътъ обаче е голѣмъ националистъ и при все това не обича Българската православна църква, той дори поставя по-горе мухамеданството (стр. 153). Но той мисли погрѣшно. Грѣшката му се дължи на погрѣшния методъ да прави обобщение отъ единични факти. Заради Никола да намрази и св. Никола. Да се различаватъ нѣщата, а не да се сливагъ е твърде важно условие, за да се установи истината. Дори болшевицитѣ, ако и да отричатъ религията, почнаха да признаватъ, че покръстването на руския великъ князъ Владимиръ било важно събитие въ руската история, начало на нова ера. Проф. д-ръ Станишевъ, роднина на автора, не безъ основание заяви на юбилея на Софийския университетъ, че не би сжществувалъ български народъ, ако нѣмаше Българска църква. Ние всички българи, сигурно и авторътъ, изпитваме голѣма национална радость на праздника св. Кирилъ и Методий (11/24 май). Ако приемемъ гледището на автора, трѣбва да се мисли, че сме потънали въ дълбока заблуда, защото авторътъ би трѣбвало да обяви св. Солунски братя, тѣзи голѣми мисионери на „византийската“ (Източноправославната църква), за причинители на разложението въ българския народъ. Той не прави това. Напротивъ предъ очевидната историческа истина той признава, че следъ падането на България подъ византийско иго „наследството на св. св. Кирила и Методия, св. Климента и св. Наума, на Иоана Екзархъ и Черноризеца Храбъръ било богато“, че „Малкитѣ духовни лица, свещеници и монаси, подържали писмения български езикъ и духа на народа“ (стр. 115). Но тѣзи културни дейци не сж ли били служители на Българската църква? Тъкмо чрезъ тѣхъ и чрезъ множина други знайни и незнайни свои клирици Българската църква развивала и въздигала духовно българския народъ и създала нова ера въ неговия исторически животъ, направила го носитель на нова свѣтовна култура — славянска. Безъ християнството, освѣтлено отъ св. Солунски братя и тѣхнитѣ ученици, България щѣла да остане некнижна, безъ своя писменость, безъ своя книжнина, т. е. некултурна държава и нейниятъ край щѣлъ да дойде много по-рано. Това именно предвидѣлъ князъ Борисъ I и се решилъ на всѣка цена да извърши голѣма реформа — да отхвърли езическата мраконосна религия и въведе свѣтлоносната Христова вѣра.

Трѣбва да се отбележи, че авторътъ цени ролята на Българската църква презъ време на турското робство, доколкото тя се борѣла срещу гърцизма. Той нарича Търновската патриаршия „голѣмото българско просвѣтно огнище“ (стр. 157). „Охридската архиепископия продължавала да сжществува, като споменъ за нѣкогашното Българско Царство“. Авторътъ описва съ възхвала българското възраждане и църковната борба, Въ построяването на българска църква и училище въ Цариградъ (въ квартала Фенеръ) той вижда „първата голѣма българска победа“ (стр. 173). Неофитъ Бозвели е „единъ отъ най-голѣмитѣ водачи, будитель, просвѣтитель и книжовникъ“. Следъ Берлинския конгресъ "Екзархъ Иосифъ . . . съумѣ да се запази като духовенъ баща на цѣлокупния български народъ" (стр. 218). „Българската църква даде не само съдействие, но и самоотвержени бунтовници“ (стр. 244). Въ съчинението се срѣщатъ и нѣкои фактически грѣшки: Лъвъ III Изарянинъ (вм. Исавриецъ), името Велики Преславъ било преводъ на неизвестно прабългарско название, Борисъ билъ братъ на Пресиана; бълг. държава била основана въ 679 год.; българитѣ били отстѫпчиви по чисто вѣрски въпроси (стр. 181). Може да се смѣта за несигурно обяснението, че името Котокионъ (въ житието на св. Климента) значело земя на по-малкия синъ на българския владѣтель. Но при все това, ако авторътъ не бѣше си внушилъ посоченитѣ тенденциозни идеи, книгата му щѣше само да спечели съ своето иначе ясно и смислено изложение, проникнато отъ силна любовь къмъ българския народъ.

Ив. Снѣгаровъ

Кирилъ Мирчевъ. Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. 86 стр. Цена 15 лв.

Въпросътъ за народностната принадлежность на македонскитѣ българи се поставя главно на езикова основа. Тъй като нѣма много исторически свидетелства, езикътъ се явява единствено срѣдство, което дава сигурни указания за произхода на македонското население. За насъ и за обективния наученъ свѣтъ отдавна е установено ясно и категорично, че македонскитѣ говори сподѣлятъ най-характернитѣ черти на българския езикъ. Сръбскитѣ учени обаче отъ последнитѣ десетилѣтия на миналия вѣкъ, отначало плахо, а сетне все по-настойчиво и по-настойчиво, успоредно съ политическитѣ си успѣхи, започнаха да откриватъ и да твърдятъ, че Македония имъ принадлежи езиково, исторически, географски и културно. Така тѣ трѣбваше „научно“ да обосноваватъ предъ външния свѣтъ стремежа си за разширение на югъ и заграбването на северна и срѣдна Македония.

Главнитѣ си усилия сръбскитѣ учени насочиха къмъ езика на македонското население, като не се посвѣниха да изопачаватъ и подправятъ неговия говоръ. На младото българско езикознание се постави задача да разкрие несъстоятелностьта на сръбскитѣ научни хипотези и да освѣтли научния свѣтъ върху истинския характеръ на македонскитѣ говори. М. Дриновъ, А. Т-Баланъ, Л. Милетичъ, Б. Цоневъ, Д. Матовъ, Ст. Младеновъ, Ст. Романски, възъ основа на изнесенъ конкретенъ материалъ, доказаха безъ всѣко съмнение, че македонскитѣ говори сѫ български. До сѫщото заключение дойдоха и чужди учени като В. Облакъ, А. Селищевъ, А. Мазонъ, А. Вайанъ, които имаха възможность да изучаватъ непосрѣдно тия говори.

Всичко това обаче не стресна сръбскитѣ езиковеди. Съ завидна упоритость тѣ продължаваха и продължаватъ да твърдятъ предпоставенитѣ си възгледи за македонскитѣ говори.

Презъ 1935 г. най-видниятъ сръбски езиковедъ, професорътъ отъ Бѣлградския университетъ Ал. Беличъ, въ предговора на диалектоложкия си трудъ „Галички дијалекат“ (Српски дијалектолошки зборник, кн. VII), системно и цѣлостно изложи възгледитѣ на сръбската наука за македонскитѣ говори. У насъ още веднага му отговориха проф. А. Селищевъ (Македонская диалектология и сербские лингвисты (МПр IX, 1935,21—54) и проф. Л. Милетичъ (МПр X, 1936, 51—60, 181—186), като изтъкнаха тенденциознитѣ му теории. Сега проф. К. Мирчевъ отново се връща къмъ възгледитѣ на Белича и въ труда си „Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи“ подлага на цѣлостенъ критиченъ анализъ всичкитѣ му езикови и исторически доводи.

Въ Предговора (с. 5—8) проф. Мирчевъ изтъква една сѫществена разлика въ отношението на сръбскитѣ и българскитѣ учени къмъ македонскитѣ говори. Докато сръбскитѣ учени се ограничаватъ само съ теоретически твърдения, че македонскитѣ говори имъ принадлежатъ, безъ обаче да ги проучватъ (до сега сѫ имъ посветили само нѣколко диалектоложки труда), българскитѣ учени отдавна сѫ насочили вниманието си къмъ конкретни говорни проучвания и изнасяне на материали. Тая разлика въ отношението на еднитѣ и другитѣ се крие въ факта, че сърбитѣ е трѣбвало изкуствено да подкрепятъ една предпоставена теза, а българитѣ сѫ си поставяли за цель да бѫдатъ опознати македонскитѣ говори въ истинския имъ видъ, защото сѫ били убедени, че всѣки обективенъ ученъ много лесно самъ може да си направи изводи, къмъ кой езикъ трѣбва да се отнесатъ македонскитѣ говори. И не се излъгаха.

Проф. Мирчевъ съзнателно ограничава задачата си, като не се спира на сръбско-българскитѣ езикови спорове въ миналото, а направо разглежда твърденията на Белича — най-яркия и най-авторитетния изразитель на сръбското езикознание. Мисля обаче, че би било умѣстно да се разширятъ тия уводни бележки и да се даде, поне въ общи черти, занимливата история на сръбскитѣ претезания и реакцията на българскитѣ учени. Така изложението би получило по-цѣлостенъ характеръ и неспециалистътъ читатель, за когото главно е предназначенъ трудътъ, би добилъ по-ясна представа за сѫщината и сериозностьта на разглежданитѣ въпроси. Занимливи биха били за обикновения читатель напримѣръ конкретни посочвания за съзнателно подправяне на говорни материали, за схващанията на нѣкои сръбски „учени“, че чакъ до р. Искъръ се говори сръбски и пр. и пр.

Въ първата глава Историческитѣ връзки на македонскитѣ говори съ останалитѣ български говори (с. 9—15) проф. Мирчевъ само съ нѣколко умѣло подбрани примѣра убедително очертава общия развой на македонскитѣ говори и останалитѣ български наречия отъ IX в. до наши дни.

Още въ IX—X в. македонскитѣ говори сѫ притежавали типичнитѣ български морфоложки и фонетични черти като окончание *-ме* за 1 л. мн. ч. сег. вр. срещу сръбското *-мо*, широкъ изговоръ на *ѣ* като *ä*, носовки ѧ, ѫ и пр. Отъ тогава до днесъ македонскитѣ говори вървятъ въ пълно съгласие съ развоя на българския езикъ и днесъ сподѣлятъ всичкитѣ му характерни черти, които рѣзко го отдѣлятъ отъ сърбохърватски, като аналитично склонение, граматиченъ членъ, изчезналъ инфинитивъ. Въ общата си развойна насока македонскитѣ говори съ нѣкои свои черти сѫ отишли даже по-напредъ и отъ източнобългарскитѣ говори; тѣ сж развили напр. троенъ членъ, загубили сж съвършено инфинитива и пр. Тия факти красноречиво сочатъ, че граматическиятъ членъ, изчезването на инфинитива, аналитичното склонение не сж влияния върху сръбски говори, а сж последица отъ общобългарски развойни тенденции, които лежатъ въ основата на новобългарския езиковъ строежъ. Проф. Мирчевъ изрежда още много езикови факти, които показватъ неразривната връзка на македонскитѣ говори съ българския езикъ, като окончанието *-ха* за 3. л. мн. ч. мн. св. вр., аналитични степени за сравнение, заповѣдни форми отъ типа носи-носете и пр.

Занимливъ е развоятъ на възгледитѣ за народностната принадлежность на македонскитѣ говори у проф. Беличъ. Презъ 1906 год. (Діалектологическая карта сербскаго языка) той смѣта само севернитѣ македонски говори за чисто сръбски, а срѣднитѣ — за смѣсени. Това потвърждава и презъ 1913 год. въ „Сербы и болгары въ балканскомъ союзѣ". Следъ първата свѣтовна война, съ сръбското разширение на югъ, Беличъ „разширява" възгледитѣ си и включва срѣднитѣ македонски говори въ обсега на сръбски езикъ. Сега той обявява „всички особености на македонскитѣ говори пакъ за сръбски, но не такива, които сж присжщи на днешнитѣ сръбски говори, а като черти на нѣкакъвъ архаиченъ сръбски говоръ, който по силата на редъ исторически обстоятелства е билъ принуденъ да развие главнитѣ си особености далечъ отъ останалитѣ сръбски говори" (с. 24). Споредъ него срѣднитѣ македонски говори сж типиченъ представитель на архаичнитѣ южни сръбски говори.

За да обясни особения несръбски развой на централнитѣ македонски говори, проф. Беличъ прибѣгва до една смѣла хипотеза, която обръща надолу съ главата всичко установено отъ историята и етнографията на южнитѣ славяни. Споредъ него славянитѣ, които нахлули презъ VI и VII в. въ Гърция и Южа Албания, били отъ сръбски произходъ. Тамъ, отдалечени отъ останалитѣ сърби, тѣ запазили въ езика си нѣкои архаични черти, а по-късно се върнали на северъ и заели сегашнитѣ си мѣста въ Срѣдна Македония. Въ втората глава Хипотезата на проф. Беличъ за неавтохтонностьта на македонското население въ днешнитѣ му живѣлища (с. 16—37) проф. Мирчевъ разглежда тия Беличови схващания. Следъ внимателенъ и всестраненъ анализъ на всички езикови и исторически данни, той съ пълно право заключава, че „всичко, което така самоувѣрено се установява отъ проф. А. Беличъ за езиковитѣ особености на това [македонско] население и неговитѣ придвижвания на северъ е чистъ произволъ и чиста измислица". „Цѣлата хипотеза въ сжщность е плитко скроена фантазия, която не съдържа нито капчица истина" (с. 36—37).

Третата глава—Фонетичнитѣ и морфологични особености на македонскитѣ говори и тълкуванията на проф. А. Беличъ (с. 38—73)—е срѣдище на проф. Мирчевото изложение. Тукъ подробно сж разгледани всички характерни черти на македонскитѣ говори и се изтъква тѣхното отношение къмъ българския и сръбския езикъ.

Въ желанието си на всѣка цена да изкара македонскитѣ говори сръбски проф. Беличъ умишлено отминава едни езикови черти, като ги обявява за неважни, а други настойчиво подчертава и изтъква на преденъ планъ. Така споредъ него типичнитѣ български морфоложки черти като членъ, аналитично склонение, изчезналъ инфинитивъ и аналитични степени за сравнение не били отъ голѣмо значéние. А тѣ обхващатъ цѣлостния граматиченъ строежъ на македонскитѣ говори и сѫ проведени напълно. Обявявайки морфоложкитѣ черти за неважни, проф. Беличъ подчертава безсилието на опититѣ си да изкара македонскитѣ говори сръбски. Азбучна езикова истина е, че чуждото влияние най-първо се предава въ речника, после въ фонетиката, а най-после въ морфологията. А морфологично македонскитѣ говори сѫ чисто български. Проф. Беличъ наблѣга особено на фонетичнитѣ черти, които били по-сѫществени, като мисли, че чрезъ тѣхъ по-лесно ще достигне предпоставената си цель. Проф. Мирчевъ съ пълно право отхвърля наивното обявяване за чисто сръбски черти *и* отъ стб. *ы*, *е* отъ стб. *ѣ*, *е* отъ *ѫ*, липсата на редукция, затвърдѣлитѣ съгласки и пр. Тия черти сѫ общи на много български говори, а се срѣщатъ и въ нѣкои други славянски езици.

Проф. Беличъ и неговата школа особено внимание отдѣлятъ на *к' г'* въ македонскитѣ говори като замѣстници на праславянскитѣ *tj dj*. Споредъ тѣхъ *к' г'* сѫ безспорно доказателство за чисто сръбския имъ характеръ. Единъ по-внимателенъ разборъ на езиковия материалъ обаче сочи, че тия изводи сѫ прибързани. Отъ многобройнитѣ мѣстни названия като Радовеща, Граждане, Кривогашчани, Саждани и пр. и отъ съпоставки като сношчи, на пол нош — нок', пашчерка — к'ерка, свешник — свек'а, плешка — плек'и ясно се вижда, че формитѣ съ *к' г'* сѫ нови.

Азъ смѣтамъ, че трѣбва да се обърне внимание и на една друга страна при македонскитѣ *к' г'*, за да се изясни тѣхниятъ характеръ. Преди всичко: какъвъ е слуховиятъ и учленителенъ характеръ на македонскитѣ съгласки *к' г'*, които сръбскитѣ учени бележатъ винаги съ ћ ђ? Между нашитѣ и сръбскитѣ филолози сѫществува споръ относно изговора на мекитѣ съгласки въ думи като кук'а, мег'у. Българитѣ твърдятъ, че това сѫ меки *к' г'*, а сърбитѣ — че сѫ ћ ђ. Важностьта на тоя споръ лежи въ обстоятелството, че съгласкитѣ ћ ђ сѫ характерни само за сърбохърватската звукова система, защото не се срѣщатъ въ никой другъ славянски езикъ. Тѣхното присѫтствие наистина е силно доказателство за сръбски характеръ. Сръбскитѣ учени отдавна сѫ схванали доказната сила на тия съгласки, та още отъ шестдесеттѣ и седемдесеттѣ години на миналия вѣкъ най-упорито поддържатъ, че тѣ сѫществуватъ въ севернитѣ и срѣднитѣ македонски говори. Първъ Ст. Новаковичъ въ статията си „ћ и ђ у македонским народним дијалектама“ (У Београду 1889) се помѫчи научно да докаже, че македонскитѣ съгласки *к' г'* сѫ еднакви съ сръбскитѣ ћ ђ, та трѣбвало да се означаватъ съ знацитѣ ћ ђ. Това твърдение предизвика отговора на Д. Матовъ, който разгледа подробно дългата история на споровете около македонскитѣ *к' г'* (вж. Кратка разправия по етнографията на Македония. ПСп XXXIX, 1889, 455—477) и изтъкна, че македонскитѣ *к' г'* учленително и слухово сѫществено се отличаватъ отъ сърбохър. ћ ђ и че мекитѣ съгласки *к' г'* сѫ характерни за всички български говори. Преди него това убедително подчертаха М. Дриновъ (Съчинения II, 373, 379) и А. Т.-Баланъ (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

Проф. Беличъ въ Галички дијалекат отново подхваща тоя въпросъ.
Схващайки, че македонскитѣ *к' г'* не сж сръбскитѣ ћ ђ, той признава: „Нема
никакве сумње да у изговору наших гласова ћ и ђ има различних при-
лива" (с. 127) и различава петь изговора: 1. меко *т*, 2. нормално ћ,
3. меко *ч*, 4. меко *к*, 5. твърдо *ч*. Въ сжщность въ сърбохърватски езикъ
има само два вида ћ, както това изтъква опитниятъ фонетикъ Бр. Милетичъ въ
„Изговор српскохрватских гласова" (Српски дијалектолошки зборникъ књ. V,
1933, с. 102), а тѣ сж: ћ съ фрикативенъ елементъ *ш* и ћ съ фрикативенъ
елементъ *с*. Това сж отбелязанитѣ подъ 1 и 2 съгласки у Беличъ. Остана-
литѣ три вида ћ: меко *ч*, твърдо *ч* и меко *к'* учленително сжществено се
отличаватъ отъ сжщинскитѣ ћ, макаръ че слухово грубо могатъ да се сбли-
жатъ. Милетичъ въ „Изговор" (с. 106—108) подробно изтъква учленител-
ната разлика между ћ и *ч* (вж обр. 1), а по-долу ще се изтъкне и тая
между ћ и *к'*. Грѣшката на Беличъ при събирането на тия петь съгласки
въ едно се дължи на факта, че той не е ималъ ясна представа за тѣхното
учленение, па и не е желаелъ да разчепква въпроса. Единственото му съоб-
ражение да събере тия близки слухово съгласки въ една група е, че въ
нѣкои случаи тѣ сж резултатъ на праслав. *tj*. Занимливо е тукъ да
се изтъкне, че по единъ основенъ въпросъ, върху който строи цѣла система,
Беличъ се задоволява съ приблизително означаване на разнитѣ видове
македонски *к' г'* само съ знацитѣ ћ ђ и то за краткость (ово ћ и ђ,
краткоће ради, означава све врсте тога гласа у Македонији: од подпуног,
правог ћ и ђ до *к'* и *г'* — с. 11, заб. 2).

Проф. Беличъ е чувствувалъ, че по въпроса за *к' г'* не е много ясенъ,
та го измѣства на друга основа, като привежда думитѣ на нашия проф. Б.
Цоневъ (вж. История на българский езикъ I, 1919, с. 421): „Щомъ смѣтаме
к'—г' за чужди въ македонскитѣ говори, можемъ да бждемъ и по-равно-
душни къмъ въпросътъ за тѣхниятъ изговоръ; защото изговаря ли се ћ—ђ
или *г'—к'*, сѐ нѣма да бждатъ българскитѣ *шт—жд*". Ние обаче не можемъ
да бждемъ равнодушни къмъ тоя въпросъ и да не изтъкнемъ основната
разлика между сръбскитѣ ћ ђ и общобългарскитѣ *к' г'*. Трѣбва да отбеле-
жимъ още, че Беличъ умишлено е предалъ само една часть отъ думитѣ на
Цонева, които сж му били угодни, а е замълчалъ продължението имъ
въ което Цоневъ казва: „Но пакъ, имайки предъ видъ произходътъ и
сжщинскиятъ изговоръ (к. а.) на тия звукове, не бива да ги сли-
ваме съ сръбскитѣ ћ—ђ, защото... македонскитѣ *к'—г'* сж още гърлени
палатали, докато сръбскитѣ ћ—ђ сж... шушково-зжбни палатали. Сръб-
скитѣ учени, може би, неволно смѣсватъ *к'—г'* съ своитѣ ћ—ђ, понеже
ги чуватъ сѐ тамъ, дето по сръбски стоятъ ћ—ђ; тъй че македонскитѣ
к'ерка, мег'а, въ които за българско ухо *к'—г'* звучатъ тъкмо тъй, както
и въ думи: шек'ер, г'ердан, сърбинъ неволно чува и пише както
шецер, ђердан, тъй и ћерка, међа."

Както казахъ по-горе, мекитѣ полузапорни съгласки ћ ђ сж харак-
терни за звуковата система на сърбохърватския езикъ. Тѣ не се срѣщатъ
въ никой другъ славянски езикъ, макаръ че грубо напомнятъ полскитѣ *ć dź*.
Главното имъ учленително мѣсто е на преднитѣ и срѣдни алвеоли, при
което могатъ да бждатъ засегнати и зжбитѣ (обр. I). Езикътъ учленява съ
предния си дѣлъ по странитѣ на предното твърдо небце и алвеолитѣ; вър-

хътъ му е притиснатъ задъ долнитѣ рѣзци (обр. 3). Главната учленителна сила е по странитѣ на предното твърдо небце и алвеолитѣ. Съседнитѣ самогласки не оказватъ никакво влияние (По-подробно за ħ ђ вж у Бр. Милетичъ, Изговор српскохрватских гласова, с. 102—105).

Мекитѣ съгласки *к′ г′* сж характерна черта на българския езикъ въ цѣлия му обсегъ. (За тѣхъ подробно вж. у менъ, Български книжовенъ изговоръ, СбБАН XXXVII 1942, с. 323-328). Тѣ се срѣщатъ предъ всички самогласки, но предъ преднитѣ *е и* се явяватъ винаги вмѣсто твърдитѣ *к г*. Подобно омекчаване на *к г* предъ *е и* се срѣща въ полски, руски, малоруски и словенски, но е съвършено непознато на сърбохърватски и чешки. Милетичъ (Изговор 109) отбелязва, че асимилационното влияние на *е и* върху *к г* въ сърбохърватски е относително слабо и едва забележимо. Точно обратното е въ българския езикъ; всички български говори, въ това число и македонскитѣ, споделятъ тая фонетична черта.

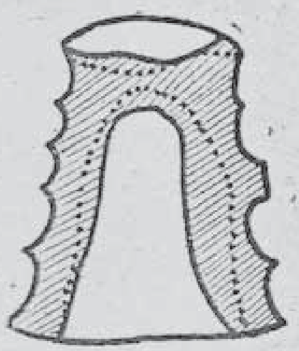

Обр. 1. Допиръ по небцето при изговоръ на сърбохърватскитѣ — ħ, . . . *ч*

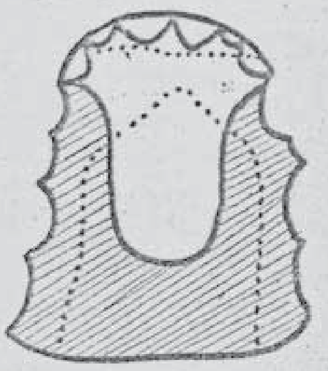

Обр. 2. Допиръ по небцето при изговоръ на българскитѣ — *к*′ . . . *ч*

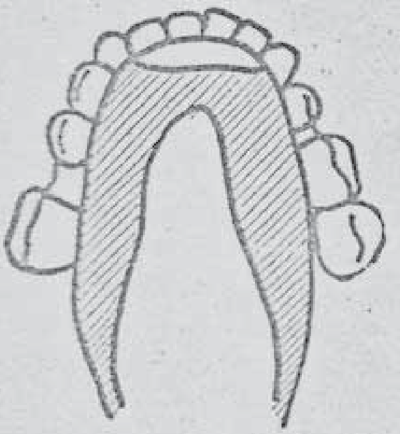

Обр. 3. Допиръ на езика при изговоръ на сърбохърватското ħ

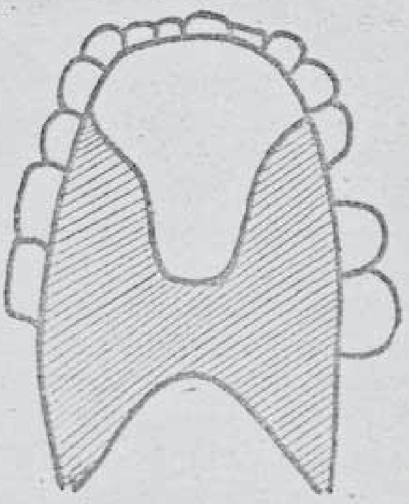

Обр. 4. Допиръ на езика при изговоръ на българското *к*′

Ако сравнимъ учленението на ћ съ *к'*, веднага ще забележимъ основна разлика. При ћ учленява предниятъ езикъ, като се притиска до алвеолитѣ, а при *к'* учленява срѣдниятъ езикъ, като се притиска до задното твърдо небце. При ћ главната учленителна сила е напредъ, а при *к'*—назадъ, както това личи отъ просто съпоставяне на палатограми и лингвограми (срав. обр. 1, 3 съ 2,4). Още презъ 1886 год. Ал. Теодоровъ-Баланъ е отбелязалъ, че „учленението на *к' г'*, ако и полнебно, ала въ основата си остава гърлено, а не шипящо (езично) каквото ћ ђ" (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

Отъ всичко казано до тукъ ясно изпъква, че проф. Беличъ грѣши като поставя мекитѣ македонски *к' г'* въ една група съ сръбскитѣ ћ ђ. Самъ той, опитнитѣ проучвания, па и всички наши филолози, безъ каквото и да е съмнение, посочватъ, че ћ и *к'* сж две различни съгласки. Грѣшката на сърбитѣ е леснообяснима. Когато човѣкъ слуша чуждъ езикъ, той свежда всички гласки къмъ звуковата система на родния си говоръ. Въ сръбски езикъ нѣма меки *к' г'*, та затова сърбитѣ погрѣшно ги свързватъ съ най-близкитѣ тѣмъ ћ ђ и ги означаватъ като такива, както това забелязва и Цоневъ (История 421). Презъ 1938 г. въ Пражката лаборатория по опитна фонетика работихъ съ младия сръбски филологъ Душанъ Урошевичъ. При насъ работѣше и единъ колега — словакъ, чието име азъ чувахъ Г'уриш, Урошевичъ чуваше Ђуриш, а самиятъ словакъ се подписваше D'uriš. Причината за това трояко чуване на меката съгласка лежи въ по-горе споменатата истина: всѣки единъ отъ насъ свеждаше съгласката къмъ най-близката ней въ родния си езикъ. Въ сръбски езикъ нѣма меко *д'*, а само меко—ћ, въ български езикъ нѣма меко *д'*, а—меко *к'*.

Когато една дума минава отъ единъ езикъ въ другъ, тя винаги се приспособява къмъ звуковата система на последния. Така думи като к'ерка, кук'а, мег'у и пр. могатъ да се приематъ като сърбизми въ севернитѣ и срѣднитѣ македонски говори. Мѣстното население, приемайки думи съ сръбски ћ ђ, ги е свело къмъ слухово най-близкитѣ имъ съгласки *к' г'*. Тукъ ще трѣбва да се изтъкне и още едно обстоятелство. Македонскитѣ меки *к' г'* се срѣщатъ въ три вида думи: 1. заемки отъ сръбски — кук'а, нок', свек'а, к'ерка, мег'а, саг'а, рг'а и пр. 2. заемки отъ турски езикъ — шек'ер, к'уп, г'ердан, г'ул и пр. 3. домашни думи брак'а, трек'и, цвек'е, к'итк'и, книг'и, ливаг'е, луг'е и пр. Последнитѣ случаи показватъ, че мекитѣ *к' г'* сж последица отъ самостоенъ фонетиченъ развой. Тѣ се срѣщатъ въ много други български източни и западни говори.

Въ заключение може да се каже, че сж необходими още опитни проучвания на самия теренъ, за да се изчерпи окончателно тоя въпросъ. За менъ обаче е повече отъ сигурно, че македонскитѣ меки *к' г'* рѣзко се отдѣлятъ отъ сръбскитѣ ћ ђ. Така пада едно отъ най-важнитѣ доказателства на сръбската наука за небългарския характеръ на македонскитѣ говори.

Изводитѣ на проф. Мирчевъ въ Заключение (с. 74—86) на разгледванитѣ въпроси около народностната принадлежность на македонскитѣ българи сж, че „опитътъ на най-авторитетния днешенъ сръбски лингвистъ проф. А. Беличъ да очертае основнитѣ схващания на сръбската езикова наука относно особеноститѣ на срѣднитѣ македонски говори съ цель да изтъкне тѣхната сърбохърватска основа, може да се смѣта за напълно пропадналъ" (с. 74).

За да бжде още по-убедителенъ, накрай проф. Мирчевъ умѣстно привежда и мненията на видни чужди учени — слависти, като холандеца Н. ванъ Вейкъ, френеца А. Вайанъ, поляка М. Малецки, ромънеца Т. Капиданъ, русина А. Селищевъ, които посочватъ несъстоятелностьта на Беличовитѣ умопостроения и открито заявяватъ, че македонскитѣ говори по всичкитѣ си характерни черти сж български.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи" е предназначенъ за широкъ кржгъ читатели, незапознати съ особеноститѣ на македонскитѣ говори и характернитѣ черти на български и сърбохърватски езикъ. Това е наложило и напълно достжпното изложение, безъ типичнитѣ забѣлежки и цитати подъ линия. На мѣста обаче то пакъ си остава академично. Мисля, че френскитѣ цитати на с. 27—28, 30 би трѣбвало да бждатъ преведени, както това е направено другаде. Проф. Мирчевъ проявява голѣма пестеливость и при примѣритѣ, а тѣ оживяватъ изводитѣ и ги правятъ убедителни и леснoразбрани. Освенъ това, както вече споменахъ, въ Уводнитѣ бележки той би трѣбвало да даде поне въ общи черти историята на сръбско-българскитѣ езикови спорове. Така релефно би изпъкнала широтата на повдигнатитѣ въпроси и би се подчертала голѣмата заслуга на българското езикознание за установяване българския характеръ на македонското население.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи" е първо по рода си дѣло, което достжпно и убедително запознава читателя съ въпроситѣ около македонскитѣ говори и красноречиво подчертава, че езикътъ си остава най-важно свидетелство за народната принадлежность на всѣко население. Езиковитѣ занимания, често сухи и дребнави за непосветения въ сжщината на разглежданитѣ проблеми читатель, иматъ грамадно народностно значение. Всестранното проучване на нашитѣ говори, установяването миналитѣ развойни фази въ езика ни представя не само наученъ интересъ, а е въ жива връзка съ българскитѣ народностни проблеми.

Д-ръ Ст. Стойковъ

Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV (1940 до 1942) София, 1943, стр. 392.

Следъ едно доста продължително закъснение, което се дължи на тежкитѣ моменти, които преживяваме, излѣзе презъ тѣзи дни отъ печатъ XIV томъ отъ ИБАИ. Покрай университетскитѣ издания и ония на Българската академия, публикациитѣ на БАИ допринасятъ безъ съмнение извънредно много за честьта не само на българската наука, но и на нашата печатарска техника. Човѣкъ трѣбва просто да се възхищава отъ формата на изданието, както и отъ изкусностьта на нареждането и отпечатването на материалитѣ.

Този томъ като че ли надминава досегашнитѣ не само въ техническо отношение, но особено съ своето съдържание и прави наистина честь на много известния и заслужилъ професоръ Йорданъ Ивановъ, комуто е посветенъ по случай неговата седемдесетгодишнина (1872—1942). Този нашъ голѣмъ ученъ, заедно съ проф. д-ръ Б. Филовъ, проф. д-ръ Г. И. Кацаровъ и проф. д-ръ Д. Дечевъ, е единъ отъ стълбоветѣ на БАИ и той си придоби едно извънредно голѣмо име не само чрезъ многобройностьта на своитѣ изследвания, но и чрезъ тѣхната удивителна многостранность, задълбоченость и обективность. Най-забележителни измежду тѣхъ сѫ тъкмо ония, които се отнасятъ до Македония¹).

Като съжаляваме извънредно много за неговото негласно и скромно оттегляне отъ университетската катедра — по силата на закона —, да ни бѫде позволено оттукъ поне да му изкажемъ най-сърдечни пожелания за пълно здраве и бодрость, за да може спокойно и безъ прекѫсване по разни служебни задължения да предаде на новитѣ поколѣния и останалитѣ още непубликувани свои ценни материали, ученость и мѫдрость.

Следъ едно кратко (стр. 1—7), но много духовито и, изглежда, правилно обяснение и допълнение на единъ фрагментаренъ латински надписъ отъ с. Войвода, при Плиска, написано на френски отъ М. Нидерманъ, следватъ 44 страници текстъ и обяснения и 41 таблици съ изображенията на 176 гръцки надписи отъ Варна и Варненско, събрани отъ К. Шкорпила, отъ които най-голѣмата часть не сѫ били още никѫде публикувани. При избирането и подреждането за обнародване на тѣзи материали е помогналъ и д-ръ Х. Дановъ. И отъ него, както и отъ самия К. Шкорпилъ знаемъ, че последниятъ разполага съ много други материали. По важностьта на тѣзи материали могатъ да се изкажатъ особено ония, които познаватъ въпроситѣ въ връзка съ разграниченията между романизиранитѣ и елинизиранитѣ области на Балканския полуостровъ. Границата между тѣзи области бѣше веднажъ преди много години установена отъ К. Иречекъ²) и тя претърпѣ после известни промѣни отъ страна на много обективния румънски ученъ — вече покойникъ — Александру Филипиде³). Материалитѣ публикувани сега отъ Шкорпила идватъ да подсказжатъ, че за въпросната область ще трѣбва следъ време да се предприематъ пакъ корекции, като по този начинъ известни твърдения на нѣкои други ромънски учени ще изпъкнатъ

---

¹) Северна Македония. Исторически издирвания. София, 1906, стр. VII+420; Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. V+310, съ второ допълнено издание София 1931 г., стр. VIII+671; Царь Самуиловата столица въ Прѣспа. ИБАД I 1910. стр. 55—80; Епархиитѣ на Охридската архиепископия презъ началото на XI в. Сп. БАНИ, I 1912, 93—122. Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народность. Съ етнографска карта и статистика. София, 1915, стр. VII+238, съ второ допълнено издание, София 1917, стр. VII+381. Les Bulgares devant le Congrès de la Paix. Documents historiques, etnographiques et diplomatiques. Berne, 1919, 225; II-o изд. 1919, стр. 304. La question macédonienne au point de vue historique, etnographique et statistique, Paris 1920, стр. 292. Произходъ на царь Самуиловия родъ, въ Сборникъ Златарски, София, 1925, стр. 55—62; Българитѣ въ Солунско, Сборникъ, Солунъ, София, 1934. За другитѣ негови трудове вижъ Алманахъ на Соф. Унив., II изд. 1940, стр. 227—230.

²) Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Ak. d. Wiss. in Wien, philos. — hist. Kl. 48—49 (1902—1904) I, 13.

³) Originea Romînilor I Iaşi, 1923—1925, стр. XL+889, на стр. 71—72.

като ялови и необосновани. Това обаче отъ друга страна подсказва, че за обективната наука неприкосновени авторитети надъ истината не сѫществуватъ, дори и когато тѣ носятъ най-знаменити имена на специалисти, защото само времето не остарява.

По този поводъ бихъ искалъ да дамъ нѣкои обяснения за моето държане спрѣмо К. Шкорпила, когото може би нѣкои смѣтатъ, че не зачитамъ достатъчно, тъй като въ редица проучвания и сказки се заехъ да критикувамъ неговата теория за прабългарския произходъ на всички землени валове на българска земя и въ съседнитѣ области[1]). Въ моитѣ проучвания, които сѫ подъ печатъ, азъ подчертахъ преди всичко, че въпросната теория се дължи изключително на него, като всички други, които сѫ засѣгали този въпросъ, сѫ го почти напълно игнорирали, при все че и идеитѣ и материалитѣ се дължатъ само на К. Шкорпила[2]). Следователно, азъ не искамъ да понижавамъ или да засѣнчвамъ заслугитѣ на Шкорпила въ нашата наука. За мене К. Шкорпилъ е единъ истински феноменъ въ българската наука и една отъ неговитѣ най-голѣми и незаличими заслуги е, че той откри и представи научно на свѣта Плиска, старата столица на първото българско царство. Очудвамъ се просто предъ неговата събираческа и изследваческа дейность[3]). При условия, които не сѫ били никога отъ най-добритѣ, той е събралъ и проучилъ или поне описалъ и запазилъ така за бѫдещето толкова голѣмо множество паметници, че едва ли една или дори сега втората генерация ще може да ги обгърне, проследи, изучи и оцени критически, както се полага. Неговата дейность, започнала тукъ още преди съединението на Румелия съ Княжеството, продължава съ Божия благословия и сега. Всѣки единъ българинъ може да бѫде само признателенъ на хората които, като Шкорпила, си посветиха усилията и живота за нашата наука, като започнемъ отъ К. Иречека и дори преди него.

Но, ето, преди малко години, Българската академия издаде единъ цѣлъ томъ „Добавки и поправки" къмъ Историята на К. Иречекъ[4]), направени отъ него самия. Това показва пакъ, че въ науката, и особено въ историческата, спиране и застой нѣма. По въпроса за теорията на Шкорпила показвамъ, че отъ него изтъкнатитѣ аргументи: 1) топографски или териториаленъ[5]), 2) литературно-исторически[6]) и 3) технически (бермата)[7]) не сѫ достатъчно разгледани и че въпросътъ за произхода на валовetѣ не може да се смѣта за приключенъ. Възъ основа на исторически сравнения — конкретни и понятни за всѣкиго — азъ обръщамъ внимание къмъ простата дей-

---

[1]) Валоветѣ въ Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория, въ Годишникъ на Соф. унив., истор.-филолог. факултетъ, 1942—1943 г. (подъ печатъ.)

[2]) Сборникъ Абоба—Плиска (1905) passim.

[3]) Вижъ Ив. Стояновъ, Карелъ Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука. Byzantinoslavica, Praha V (1934) 183—234.

[4]) София, БАН (1939) стр. 448.

[5]) „Единъ мнимъ прабългарски валъ" въ Сборникъ въ память на проф. П. Мутафчиевъ (подъ печатъ).

[6]) „Арабскиятъ писателъ Алъ-Масуди отъ X вѣкъ и неговитѣ сведения за борджанитѣ (дунавскитѣ българи)" въ Годишникъ на Нар. археол. музей, София, 1943 (подъ печатъ).

[7]) „Характерна ли е бермата за прабългарскитѣ валове", въ Известия на българския археолог. институтъ, т. XV (подъ печатъ).

ствителность, като изоставямъ недавна заловения отъ други учени пжть на
сложни предположения и въ това мое научно усилие успѣхъ да убедя
и покойния проф. П. Мутафчиевъ, който бѣше привърженикъ на Шкор-
пиловата теория за прабългарския произходъ на южния добруджански
валъ[1]). Сигуренъ съмъ, че Шкорпилъ никога не е мислилъ какво
отъ неговата теория ще излѣзе едно подобно смѣшение на езицитѣ, въ
което да се ржкуватъ хуни и китайци, при пълното отсжтствие на ония,
които сж заемали тия земи преди идването на прабългаритѣ. При това не
отричамъ, че, настанени веднажъ тукъ, прабългаритѣ или тѣхнитѣ потомци
не сж правили валове. Тъкмо напротивъ, посочихъ и азъ нѣколко такива, пакъ
споредъ Шкорпила. За мнозина отъ тѣхъ обаче това остава отъ сега
нататъкъ да се установи. Да се направятъ разкопки и единични изследва-
ния и възъ основа на чисто археологически данни да се докаже, кой
отъ тѣ[illegible] кой византийски, прабългарски, славянски и пр.
[illegible]ово доказателство въ смисълъ, че сегашнитѣ ни разбирания
[illegible] културата на прабългаритѣ трѣбва да претърпятъ известни про-
мѣни идва и обширната студия на д-ръ Кр. Миятевъ „Крумовиятъ дво-
рецъ и други новооткрити постройки въ Плиска", публикувана въ този
брой на ИБАИ (стр. 73—135). Подъ т. н. Голѣмъ дворецъ въ Плиска той
разкопалъ и установилъ плана на една много по-голѣма каменна сграда
която той смѣта за Крумовия дворецъ, изгоренъ отъ Никифора I презъ
811 г. Сравненията, които прави авторътъ между плановетѣ и архитекту-
рата на двѣтѣ сгради съ такива на много други византийски постройки, сж
поразителни и за много учени тѣ ще дадатъ сериозенъ поводъ за ново
обмисляне на въпроса. Нѣма нищо чудно въ това, че единъ варварски на-
родъ — а всички народи сж били първоначално такива —, настанилъ се
на територия съ по-стара култура, се приспособява къмъ нея, възприема я,
асимилира я и така успѣва да прескочи опасностьта отъ заличаване на
неговото физическо сжществуване. Сжщото е станало съ гърцитѣ, които
възприеха старата микенска култура; съ римлянитѣ, които възприеха гръц-
ката; съ франкитѣ, нѣмцитѣ, маджаритѣ, голѣма часть отъ западнитѣ сла-
вяни, които възприеха късно — римската и пр. Може да се каже дори, че
тъкмо тѣзи способности за приспособяване къмъ новото сж допринесли
най-много, щото тия народи да станатъ исторически и да преживѣятъ ста-
ритѣ култури, отъ които сж се напоили здраво първоначално — нѣщо, което
на толкова други варвари не се е удало и така за една нескончаема ре-
дица отъ тѣхъ да има днесъ само спомени.

Пакъ въ връзка съ Плиска и тамошнитѣ нови изследвания сж ста-
тията на Иванъ Молловъ „Почиствания и проучвания въ Плиска презъ
1930—31 г." (стр. 69—72), на инж. П. Карасимеоновъ „Нови разкопки
при столицата Плиска" (на нѣмски, стр. 136—69), както и оная на Т.
Герасимовъ „Византийски оловни печати отъ Плиска" (169—81). И отъ тѣхъ
се вижда ясно, че проучванията при Плиска не бива да се смѣтатъ за
привършени, защото тамъ на кждето погледнете и гдето и да копнете, на-

---

[1]) Като титуляръ на катедрата покойниятъ нашъ ученъ разгледа презъ
миналата есень моята работа — Добруджанскитѣ и бесарабскитѣ валове —
и я удобри за печатане въ ГСУ. Той отхвърля вече прабългарския произ-
ходъ и на южния добруджански валъ и на бесарабскитѣ, въ История на
българския народъ. Томъ I, София 1943, стр. 121 и 123.

мирате нови работи, идеи и материали, които не бива да отстраняваме отъ нашия наученъ и изследвачески погледъ.

Многоизвестниятъ и заслужилъ нашъ ученъ проф. д-ръ Г. Кацаровъ представя въ този томъ една нова редица интересни „Антични паметници отъ България“ (стр. 54—59), сжщо както и г. проф. д-ръ Д. Дечевъ (на нѣмски, стр. 234—8), а г. Цончевъ съобщава привлѣкателно и предметно резултатитѣ отъ една разкопана отъ него „Антична могилна гробница при Сърневецъ“ (стр. 60—68).

Почти равенъ по размѣри и интересъ съ отдѣла на статиитѣ е и отдѣлътъ „Археологически вести“ (стр. 182—294). Може би защото ИБАИ не бѣха излизали вече две години да се е събрало толкова много най-различни данни въ връзка съ новооткрити паметници. Това е — за да кажа така — кошерътъ на Известията, въ който трудолюбиви научни пчели събиратъ плодоноснитѣ богатства на тѣхнитѣ ежедневни научни старания, открития, пжтувания и пр. Повечето отъ тѣхъ се дължатъ на д-ръ И. Велковъ (10), като следъ това идватъ Т. Герасимовъ, С. Бобчевъ, С. Покровски, проф. д-ръ Д. Дечевъ, Вѣра Иванова—Мавродинова, Ю. Господиновъ и Хр. Райковъ.

Въ замѣна на това отдѣлътъ за „Оценки на книги“ е сравнително анемиченъ (295—311). Много по-добре е застжпена археологическата „Библиография“ (311—339), съставена отъ г. Д. П. Димитровъ. Отдѣлътъ на библиографията тукъ се подсилва и съ една нова за този томъ на ИБАИ глава за библиография, което показва и готовностьта на управата на БАИ за нови почини. Това е съставената отъ г. д-ръ П. Миятевъ „Маджарска библиография по български въпроси“ (295—310). При все че самиятъ авторъ се пази по понятни причини да подчертае нейната важность, тя е единъ приносъ, който има значение поне за да събуди интересъ върху въпроса, да привлѣче и други изследвачи и да покаже, че и едно чисто археологическо списание може да помѣсти въ своитѣ страници библиография, която не е чисто археологическа. У насъ броятъ на научнитѣ списания, въ сравнение дори съ съседнитѣ държави, е невѣроятно малъкъ и ограниченъ. Затова всѣки може само да се радва, когато едно сериозно списание като ИБАИ отваря вратитѣ си и за библиография, която впрочемъ е основа за всѣко систематично, методично издържано и изчерпателно изследване по даденъ въпросъ.

Въ това отношение трѣбва да се подчертае и друга една заслуга на ИБАИ. Тѣ помѣстватъ и показалци за съдържанието на всѣки томъ, което у много други научни списания у насъ не се прави. Този томъ съдържа показалци за самия него, както и за предишния XIII томъ.

Томътъ завършва съ XX и XXI отчети на Института, като следъ това се помѣстватъ и неговиятъ Уставъ и Правилникъ.

Казано съ нѣколко думи, току що излѣзлиятъ отъ печатъ XIV томъ на ИБАИ отговаря и на очакванията и на труда положенъ отъ ржководното му тѣло и на всички научни и технически изисквания. Ако остава поне още нѣщо да се пожелае, то би било ИБАИ да излизатъ, колкото може, по-често и въ уголѣмени размѣри, за да се запълни още по-добре нуждата отъ органи и трибуни на българската наука и мисъль.

Д-ръ Д. Крънджаловъ

Списание „Бѣломорски прегледъ". Издаватъ В. Бешевлиевъ, Ив. Дуйчевъ, Дим. Ярановъ. Т. I. София 1942. Стр. 479.

Излѣзлиятъ неотдавна първи томъ на списанието „Бѣломорски Прегледъ" представя крупна проява въ българския духовенъ животъ. Уреждано отъ трима млади представители на българската наука—единъ класически филологъ, единъ историкъ и единъ географъ, то си е поставило за цель всестранното проучване на ония новоприсъединени къмъ българската държава южни области, които въ последно време се означаватъ съ името Бѣломорие, като обхващатъ въ сжщность Югозападна Тракия и Югозападна Македония. Вижда се, че обектъ на проучване въ страницитѣ на новото българско списание ще бжде и една значителна и не маловажна часть отъ Македония, именно нейнитѣ приморски области.

Своето сжществуване списание „Бѣломорски Прегледъ" започва по внушителенъ начинъ, което се вижда не само отъ внушителния му обемъ, но и отъ богатството и разнообразието на помѣстения материалъ. Списанието съдържа множество научни статии, излѣзли изъ подъ перото на специалисти. Въ статията на проф. Дим. Ярановъ се разглежда българското Бѣломорие, като географско понятие (стр. 1—11). Авторътъ подчертава, че като географско понятие българското Бѣломорие представя продуктъ на дълговѣковното въздействие на българския планински хинтерландъ върху една часть отъ егейскитѣ земи. Въ обширна статия проф. Ив. Батаклиевъ разглежда географската връзка между Бѣломорието и България (стр. 12—72). Следъ, като ни освѣтлява върху границитѣ, простора и положението на Бѣломорието, а така сжщо и върху антропогеографското единство между Бѣломорието и България, авторътъ излага българскитѣ права върху Бѣломорието отъ политическа гледна точка. Отъ по-особенъ характеръ сж статиитѣ на проф. Н. Стояновъ и К. Т. Кировъ. Първиятъ описва природата на островъ Тасосъ (стр. 73—106), а вториятъ ни дава една климатична скица на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония (стр. 107—148). Къмъ прастарата история на Тракия се отнасятъ три работи, помѣстени въ списанието. Доцентътъ Д. П. Димитровъ дава новъ приносъ къмъ въпроса за културнитѣ отношения на Тракия и Троя (стр. 149—159). Проф. В. Бешевлиевъ ни запознава съ гръцката колонизация на Бѣломорието въ древностьта (стр. 157—178), а Мл. Тоневъ печати приносъ къмъ историята на тракитѣ (стр. 179—228). По-общи въпроси, които не засѣгатъ само бѣломорскитѣ области, но цѣлия Балкански Полуостровъ, се разискватъ въ статията на доцента Ив. Дуйчевъ, който подробно разглежда началнитѣ славянски нападения върху Балканитѣ (стр. 229—270). Гръцко-българскитѣ отношения въ най-ново време се разглеждатъ въ статията на проф. Г. П. Геновъ (стр. 271—290). Проф. Д. Ярановъ разглежда въ отдѣлна статия народностния съставъ на населението въ бѣломорската область презъ последнитѣ осемдесеть години (стр. 291—317). Авторътъ ималъ за цель да даде точни сведения за новоприсъединената бѣломорска область, като е съпоставилъ старитѣ сведения на Верковича, Кънчева, Карайовова, Милетича съ собствени издирвания, правени презъ 1941 год. Къмъ 1860—1880 год. българското население въ Бѣломорието е съставяло повече отъ 50 процента. Увеличение на гръцкото население се наблюдава едва въ последно време, когато е започнало настаняването на бѣжанци. Споредъ изчисленията на автора, въ Македония, която се намираше подъ гръцка власть, презъ 1941 год. сж живѣели 220,000 българи съ напълно запазено национално съзнание. Въ бѣломорскитѣ краища числото на българитѣ по сжщото време е възлизало на 94,175.

М.

Б. Цоневъ, История на българский езикъ, обща часть, т. I, второ, посмъртно издание, подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ и К. Мирчевъ, София 1940, стр. 467.

Първото издание на тази часть отъ историята на българския езикъ отъ проф. Б. Цоневъ отдавна бѣше изчерпано. По едно време мжчно можеже да се намѣри дори и въ нѣкои уредени библиотеки. Книгата се търсѣше извънредно много, особено отъ студентитѣ по славянска филология. По тази причина факултетскиятъ съветъ на Историко-филологическия факултетъ решилъ този томъ да излѣзе въ второ, посмъртно издание. Редактирането било възложено на двамата наши учени проф. Ст. Младеновъ и проф. Кирилъ Мирчевъ. Тѣзи две обстоятелства, че първото издание, излѣзло презъ 1919 г., бѣ изчерпано и че се наложи да излѣзе второ издание, достатъчно добре говорятъ за значението на труда на покойния професоръ, много добре оцененъ още на времето. Въ продължение на изминатото време много отъ повдигнатитѣ въпроси въ тази история бѣха отново проучвани и сж правени много нови и ценни открития. Това обаче съвсемъ не обезначи тоя трудъ, защото въ него за първъ пжть сж изтъкнати основнитѣ положения въ историята на българския езикъ. Разгледани сж тѣзи главни въпроси: какъ стои българскиятъ езикъ къмъ останалитѣ славянски езици, по какво прилича и по какво се различава отъ тѣхъ, старобългарски и новобългарски езикъ, българска и славянска азбука, извори и помагала за история на българския езикъ, старобългарски паметници, срѣднобългарски паметници, новобългарски паметници, граници на българската речь и народность, погледъ върху българскитѣ говори. Както се вижда, всички нови проучвания само доясняватъ така поставенитѣ въпроси или допълватъ допуснати празднини.

Второто издание излиза безъ никакви изменения. Правописътъ е нагоденъ къмъ изискванията на днешния нашъ правописъ, като сж запазени нѣкои основни правописни разбирания на покойния професоръ. Уредницитѣ сж имали грижата да предадатъ на съответното мѣсто и пагинацията на първото издание. Особена заслуга къмъ новото издание има проф. К. Мирчевъ, който предава библиография на цѣлата филологическа литература, засѣгаща историята на българския езикъ отъ излизането на първото издание до излизането на второто издание (стр. 443—467). Работата му е чиста библиография, безъ никакви преценки, само съ указвания къмъ коя глава отъ съчинението се отнася посочваната филологическа работа.

Отдѣлно е предадена библиография на оценкитѣ за първото издание.

Кирилъ Младеновъ

Тарзо [illegible]

Стефанъ Каракостовъ. Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. Изд. добр. Чилингировъ. София 1943, стр. 124.

Това е още единъ малъкъ трудъ отъ доста многото книги за Македония, излѣзли презъ последнитѣ една—две години. Както се вижда, имаме просто едно надпреварване на наши писатели, учени и книжовници, млади и стари да се изкажатъ за българщината на класическата българска страна Македония, следъ като сѫщата въ по-голѣмата си часть бѣ освободена презъ 1941 г. отъ сръбското и гръцко робство. Други пъкъ правятъ достѫпни за широкитѣ народни маси всички истини, които говорятъ за историческата общность между Македония и стара България, откакъ съществува български народъ и българска култура.

Трѣбва да се спомене обаче, че, колкото и радостно да е това явление въ развоя на нашата книжнина, въ това надпреварване мнозина въ желанието си да бѫдатъ по-занимливи, допускатъ нѣща мѫчно съгласуващи се съ нашето историческо знание и будятъ недоумение.

Книгата на Ст. Каракостовъ по задачи е близка на труда на покойния Антонъ П. Стоиловъ „Български книжовници отъ Македония", съ която се цели да се покаже приносътъ на македонскитѣ българи въ развоя на българската книжнина. Но авторътъ на „Македонски възрожденци" не започва съ онѣзи македонски българи, които ние разбираме като възрожденци, сиречь дейцитѣ отъ българското възраждане. Той започва отъ Климента и Наума тогава, когато изобщо не съществува понятието Македония, поне въ широтата, въ която днесъ разбираме това название. Дори въ края на първото българско царство Василий II, като говори за Охридъ, смѣта, че той е часть отъ България. Въ тоя стилъ на работа авторътъ споменава и за Григория Акиндинъ. Следъ Паисия, Якима Кърчовски и Кирила Пейчиновичъ доста голѣмо мѣсто е отдѣлено за известния борецъ за освобождението на Гърция Марко Бочаръ, който, колкото и храбъръ борецъ, поне за възраждането на Македония едва ли е допринесълъ нѣщо и е занимливъ само като синъ на тая страна. Като македонски възрожденецъ е посоченъ и Вукъ Караджичъ, родоначалникътъ на сръбската историческа и филологическа наука. Заслугата му къмъ Македония се заключава само въ това, че първъ обнародва нѣколко пѣсни отъ Разложко въ своя „Додатак к Санпетербургскимъ рјечницима". Миладинови сѫ смѣтнати само като продължители на дѣлото на Караджичъ и Верковичъ.

Нарочна глава е отдѣлена за „Македонското дружество", основано отъ Г. С. Раковски съ цель да се поведе целесъобразна борба отъ страна на македонскитѣ българи въ Атина. Но това дава поводъ на автора да се изкаже, че „На сложностьта и важностьта на Македонския въпросъ Раковски погледна не само отъ България, но и презъ очитѣ на Атина, Бѣлградъ и Букурещъ". Знае се, че въ нашата история македонскиятъ въпросъ като отдѣленъ въпросъ съществува едва следъ Берлинския конгресъ, който разкѫса Санстефанска цѣлокупна България. Всички до тогава на Македония сѫ гледали като на страна неразривно свързана съ сѫдбата на България. Тия и нѣкои други гледища на автора даватъ твърде космополитиченъ (думата е на автора) характеръ на възраждането на македонскитѣ българи. А безъ това книгата би била много ценна за онѣзи, които искатъ да видятъ културно-историческата общность между Македония и стара България.

Дадени сѫ и образитѣ на всички възрожденци съ изключение на Якимъ Кърчовски, Йордана Джинотъ и Ботевия Чавдаръ, когото авторътъ намира въ народното творчество на македонскитѣ българи.

Кирилъ Младеновъ

E. Petrovici, Daco-slava (Extras din „Dacoromania“ X, 1943, partea II. стр. 45).

Появата на първия томъ отъ ромънския лингвистиченъ атласъ (Atlasul Linguistic Român) даде поводъ на нѣкои учени отново да подигнатъ въпросъ за сѫществуването на нѣкогашенъ дакославянски езикъ, който съ характернитѣ си белези се е отличавалъ както отъ източнославянскитѣ езици, така и отъ южнославянскитѣ. Именно нѣмскиятъ ученъ Р. Райхенкронъ въ статията си Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik (Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. XVII, стр. 143—168) се постара не само да изтъкне вѣроятностьта, че е сѫществувалъ такъвъ езикъ, но и възъ основа на териториалното разпространение на нѣкои славянски заемки въ ромънски езикъ, за което ни поучава споменатиятъ атласъ, се опита да очертае неговитѣ предполагаеми граници въ Трансилвания. Хипотезата бѣ смѣла и рискована, защото се основаваше само върху нѣколко словарни особености, за които можеше да се допуска, че не се срѣщатъ въ южнославянскитѣ езици. Неустойчивостьта на Райхенкроновата теза бѣ веднага подчертана въ статията-отговоръ на букурещкия професоръ А. Розети Sur le daco-slave (Bulletin linguistique IX, 1941, стр. 95—97), гдето се разкритикуваха и малкото езикови доводи на нѣмския авторъ.

Хипотезата за сѫществуването на нѣкакъвъ дакославянски езикъ бѣ за пръвъ пѫть подхвърлена отъ Миклошича. На трансилванска почва този езикъ, който, споредъ схващанията на знаменития ученъ, е представялъ мостъ отъ източнославянски къмъ южнославянски, се е оформилъ още въ VI в., когато днешнитѣ унгарски и ромънски земи били наводнени отъ славянски заселници. Грѣшката на Миклошича не се състоеше само въ това, че допускаше сѫществуването на новъ славянски езикъ, безъ да сѫ на лице достатъчно доводи за подобно твърдение. Грѣшка бѣ сѫщо така, че той искаше да съзре следи отъ този предполагаемъ езикъ не само въ старитѣ славянски заемки въ маджарски и ромънски езикъ, но и въ една редица писмени паметници на славянски езикъ отъ XVI в., по произходъ отъ Трансилвания, както и въ всички сведения и данни, които ни говорятъ за оцѣлѣло до късно славянско население въ тая областъ. Наистина, когато издаваше споменатитѣ по-горе писмени паметници, така нареченитѣ Чергендски молитви, въ своето съчинение „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Denkschriften der hist.-phil. Classe der Akad. d. Wiss Wien, VII, 1856) Миклошичъ не отдѣляше езика на тѣзи паметници отъ българския езикъ. Но малко по-късно той застѫпваше схващането, че това били следи отъ писменостьта на едно дакославянско население, заселено още въ VI в. въ нѣкогашна Дакия, чийто езикъ не се покривалъ съ езика на българскитѣ племена, при все че стоялъ близу до него.

По-късни исторически и езикови проучвания обаче доказаха, че въ

Трансилвания е имало едно по-ново заселване на българи, което е станало презъ XIII в. Това заселване се е явило като последица отъ воинственитѣ маджарски нашествия въ Балканския полуостровъ по времето на Бела IV и Стефанъ V. По това време именно голѣмо множество българи отъ крайдунавскитѣ области сж били откарани отъ завоевателитѣ маджари въ пленничество отвждъ Дунава. Тѣ сж били заселени въ Трансилвания, гдето останали да живѣятъ като безправно крепостническо население въ имениятa на едритѣ маджарски земевладѣлци. Това население доста рано приема протестанството, поради което сж могли да бждатъ преведени на неговия роденъ езикъ още въ XVI в. редица църковни пѣсни, оцѣлѣли до днесъ. Това сж именно църковнитѣ пѣсни на седмоградскитѣ българи, които Миклошичъ погрѣшно се опита да изтълкува като езикови останки отъ нѣкакво старо дакославянско население. По-грижливиятъ езиковъ анализъ на тѣзи пѣсни доказа тѣсната имъ връзка съ старинния диалектъ, който се е говорѣлъ въ крайдунавска България (вж. Л. Милетичъ, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ, Списание на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XXXIII, стр. 1—17; Иречекъ, Archiv für slavische Philologie XX, стр. 115—120; П. Никовъ, Българо-унгарски отношения. Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XI, стр. 268).

Тъй като и Трансилвания спадаше къмъ ония отвждунавски области, които още въ последната четвърть на V в. сж били населени отъ славяни, оставаше да се види, дали това прастаро славянско население тукъ е представяло нѣкакъвъ особенъ дакославянски клонъ, както допускаше Миклошичъ, или пъкъ е спадало къмъ една отъ двѣтѣ южнославянски племенни групи — българската и сърбохърватската. Както е известно славистичната наука внесе изобилна свѣтлина и въ тая область. Най-архаичниятъ и най-сжщественъ слой отъ славянскитѣ заемки въ маджарски и ромънски езикъ издава своя несъмненъ български характеръ, съ което се доказва българскиятъ характеръ на прастарото славянско население, което е обитавало отвждунавскитѣ области.

Гореозначената работа на ромънския ученъ Е. Петровичъ внася нова изобилна свѣтлина върху характера на онзи славянски езикъ, който се е говорѣлъ отъ заселилитѣ се въ Дакия славянски племена. Тя се явява толкова по-ценна като се има предъ видъ, че авторътъ се е ограничилъ да издирва особеноститѣ на стария славянски езикъ само въ Трансилвания, следователно въ оная область, която въ известенъ смисълъ се явяваше най-спорна. Защото вънъ отъ опита на Райхенкрона, който, както видѣхме, се помжчи да възкреси старата хипотеза на Миклошича, въ научната литература се изнасяха и други схващания, напр. онова на унгарския славистъ Иштванъ Кньежа, споредъ когото въ езиковитѣ славянски следи изъ Трансилвания нѣмало нищо типично българско, защото тѣ сж се отнасяли къмъ толкова ранна епоха, когато между славянскитѣ езици не сж сжществували по-голѣми различия (вж. István Kniezsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhurdert, стр. 55, 87).

Ромънскиятъ ученъ се ограничава въ своята работа само върху изследването на славянскитѣ мѣстни названия въ Трансилвания. Потикъ за подобно изследване той е получилъ отъ книгата на проф. М. Фасмеръ, Die Slaven in Griechenland (Berlin 1941), гдето се подлагатъ на езиковъ анализъ мѣстнитѣ наименования отъ славянски произходъ въ Гърция. Прилагайки методитѣ на нѣмския ученъ Петровичъ издирва фонетичнитѣ и морфологични особености на трансилванскитѣ мѣстни имена. Трѣбва да се подчертае, че многобройнитѣ мѣстни наименования отъ славянски произходъ, които намираме въ голѣмо множество въ всички ромънски области, не бѣха подложени до сега на системно и цѣлостно проучване. Нѣкои тѣхни фонетични особености бѣха използувани инцидентно. Българското влияние върху ромънския езикъ бѣ проучвано до сега почти изключително върху особеноститѣ на словарнитѣ заемки. Работата на Петровичъ представя първиятъ опитъ да се извлѣче поука и отъ славянскитѣ мѣстни наименования, като се използуватъ тѣхнитѣ податки за по-пълно очертаване на онзи славянски езикъ, който е влиялъ по решителенъ начинъ върху ромънския езикъ. За сега Петровичъ е ограничилъ своята работа, като се е спрѣлъ само върху мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания. Следъ грижливъ анализъ авторътъ изтъква следнитѣ характерни особености на тия имена: 1) Стари съчетания *or*, *ol*, *er* сж дали *ra*, *la*, *rě*, напр. Glanda отъ *Goldьna Breaza отъ *Berza; 2) сонантично *r* се е запазило, напр. Târnava; 3) запазило се е и сонантично *l*, напр. Vălcan отъ *Vlkanъ; 4) старата гласна ы е преминала въ обикновено предно *i*, напр. Bistra отъ Bystra; -5) старо съчетание šč е преминало въ št, напр. Pociovelişte отъ Počivališče; 6) вмѣсто старо съчетание *tj*, имаме št, напр. Zlaşti, Peşteş; 7) имаме следи отъ носовость при замѣстницитѣ на старо *ж*, напр. Glâmboaca отъ глѫбока, Indol отъ ѫдолъ; 8) вмѣсто *ѣ* имаме *ea*, напр. Breazova; 9) старо съчетание чрь е дало *чер*, напр. Cerna; 10) на мѣстото на силния еръ се явява *o* или ă, напр. Bozna отъ Бъзна, Măhaciu отъ Мъхачь; 11) на мѣстото на силния малъкъ еръ се явява *e*, напр. Topleţ отъ Топльць; 12) имаме промѣна на *-ev-* въ *-ov-* следъ стари палатали, напр. Cruşovăţ отъ Крѹшевьць.

Всички изброени особености сж най-характерни черти въ фонетиката на българския езикъ. Тѣ сж характерни едновременно и за словарнитѣ славянски заемки въ ромънски езикъ. Като изтъква този фактъ, авторътъ подчертава, че славянскиятъ източникъ на въздействие е билъ единъ и сжщъ както въ Трансилвания, така и въ всички друга ромънски области. А той е билъ българскиятъ езикъ. Съ така установенитѣ отъ автора факти се изтъква една отъ най-сериознитѣ прѣчки за ония, които все още полагатъ усилия да възкресятъ старата хипотеза на Миклошича за сжществуването на нѣкакъвъ отдѣленъ дакославянски езикъ.

Грижливиятъ лингвистиченъ анализъ на мѣстнитѣ славянски названия въ Трансилвания дава поводъ на автора да очертае условията на нѣкогашното пълно славянизуване на ромънскитѣ области и ходътъ на тѣхното покъсно ромънизуване. При все че славянскитѣ заселвания въ Трансилвания датуватъ отъ VI и VII в., тукашнитѣ славянски мѣстни наименования не се отличаватъ съ оная езикова архаичность, която е характерна за мѣстнитѣ наименования въ Гърция. Причината е, че денационализирането на славянитѣ е настанало тукъ много по-късно, едва въ X—XI в. Споредъ езиковитѣ данни на мѣстнитѣ имена претопяването на българскитѣ славяни е настанало преди носовкитѣ въ тѣхния езикъ да сж загубили своята носовость. Въ документитѣ отъ XII—XIII в., които сж били издавани отъ канцларинтѣ на унгарскитѣ владѣтели въ Трансилвания вече не се говори за славяни въ тая область, следователно трѣбва да се преположи, че процесътъ на денационализация на славянитѣ е билъ вече привършенъ. Въ своитѣ основни черти фонетичнитѣ особености на славянскитѣ мѣстни имена въ ромънскитѣ области сѫ еднакви съ славянскитѣ мѣстни имена въ Гърция. Това се обяснява съ факта, че сѫщитѣ славянски племена, които заселватъ въ VII в. Гърция, Албания, Македония и България, преминаватъ въ VI и VII в. презъ територията на нѣкогашна Дакия, като оставятъ тукъ многобройни колонии, отъ които произхожда славянската топонимия въ ромънскитѣ земи. Славянизуването на Траянова Дакия е било почти пълно. Тукъ попадатъ въ рѫцетѣ на славянитѣ всички населени мѣста, всички по-широки равнини, дори и такива, които сѫ били разположени доста на високо въ планинитѣ. Останало незасегнато отъ славянската вълна само онова население, което се е подслонило по най-високитѣ части на планинитѣ, гдето е водѣло овчарски животъ. Постепенното ромънизуване на славянското население е станало споредъ автора чрезъ бавното свличане на тоя романски елементъ отъ планинитѣ къмъ равнинитѣ. Когато сѫ дошли маджаритѣ въ Трансилвания, тѣ заварили тукъ едно славо-ромънско население, живѣещо въ пълна смѣсица, въ пълна симбиоза.

Работата на Петровичъ бележи единъ важенъ етапъ въ проучването на ромъно-българскитѣ езикови връзки. Нейната стойность се заключава на първо мѣсто въ факта, че на автора се е удало чрезъ грижливъ анализъ на мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания да докаже, че славянскитѣ въздействия въ тая область иматъ сѫщия източникъ, който е упражнявалъ влияние изобщо върху цѣлия ромънски езикъ. Отъ друга страна и отъ проучванията на Петровича излиза на яве, че този източникъ сѫ били българскитѣ диалекти, които въ продължение на вѣкове сѫ се говорѣли въ областитѣ на нѣкогашна Дакия отъ многобройно население, което бавно е било претопявано въ срѣдата на старо и на новодошло въ тия области романизувано население.

К. Мирчевъ

Германия и Югозападна Европа.

1. Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa In-8⁰, 102 стр., Heft 14 отъ редицата Macht und Erde, B. g. Teubner Verlag, Leipzig 1939.

2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. In-8⁰, 94 стр. Berlin, 1941, Springer — Verlag.

3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. In-8⁰, 354 стр., Berlin 1941, Volk und Reich Verlag.

Напоследъкъ излѣзнаха на нѣмски езикъ доста много съчинения, въ които се разглежда Югоизточна Европа въ връзка съ бѫдещето развитие на Германия и особено германското народно стопанство. Тоя въпросъ представя особенъ интересъ и за българското общество поради обстоятелството, че България се намира въ срѣдата на европейския Югоизтокъ. А като се има предъ видъ, че Солунъ ще бѫде въ тѣсна връзка съ бѫдещето развитие на германското стопанство къмъ Югоизтокъ, става явно, че особено за тия, които се занимаватъ съ македонския въпросъ, отношението на Германия къмъ Югоизточна Европа предоставя голѣмъ интересъ. Поради това намѣрихъ за необходимо да отбележа въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ три студии, които ни запознаватъ особено добре съ цѣлия комплексъ отъ въпроси, които стоятъ въ връзка съ отношението на Германия къмъ Югоизтока.

Студията на Хансъ Зекъ, написана следъ похода въ Полша, започва съ единъ великолепенъ прегледъ на отражението на четиригодишния планъ върху вѫтрешното германско стопанство, подиръ което следва прегледъ на положението на това стопанство срѣдъ свѣтовното стопанство, Веднага следъ това авторътъ сравнява картината на германското народно стопанство съ това на Югоизточна Европа, като отдѣлнитѣ държави сѫ взети като нѣщо стабилно въ тѣхнитѣ граници отъ преди 1940/1941 г. За това не можемъ да се сърдимъ на автора, тъй като моментътъ бѣше такъвъ, че трѣбваше отъ германска страна да се направи всичко възможно за запазване мира на Балканитѣ. Пъкъ и задачата на автора не е да разгледа всѣка държава поотдѣлно, а да скицира по-скоро отношенията на Германия къмъ цѣлия европейски Югоизтокъ. Добре е изтъкналъ, че обработваемата земя въ всички югоизточно-европейски държави е пренаселена и че въ най-скоро време ще трѣбва да се търси изходъ отъ това положение. Той смѣта, че този изходъ може да се намѣри въ интензифицирането на земедѣлието. До известна степень това е наистина възможно, обаче въ доста случаи може да се каже, че е достигната крайната граница съ садενето на индустриални растения, при които покачването на дохода е изключено. Това положение непремѣнно ще наложи частично индустриализиране на балканскитѣ страни и Унгария (въ тая страна това е започвало доста отдавна). Това не трѣбва да плаши споредъ Зекъ германскитѣ стопански срѣди, тъй като при индустриализацията се налага инвестирането на голѣми капитали въ машини и други съоржжения, които ще бѫдатъ купени масово пакъ въ Германия. Отъ друга страна замогването на народитѣ отъ Югоизточна Европа ще бѫде свързано съ увеличаване на тѣхната покупателна мощь, което ще бѫде пакъ отъ полза за германския търговецъ и индустриалецъ. Зекъ се съмнява обаче, че Югоизточна Европа ще може да отиде много далеко по пѫтя на индустриализацията, въпрѣки наличностьта на доста природни условия (особено минерални богатства), поради липсата на капитали.

Следъ тоя общъ прегледъ Зекъ се спира на всѣка една държава поотдѣлно. Първо мѣсто е отдѣлено на бивша Югославия, която се разглежда особено благосклонно, като годна за самостоятелно развитие държава, което трѣбва да се оправдае съ конюктурни обстоятелства и главно съ обстоятелството, че въ това време бивша Югославия бѣше главниятъ доставчикъ на тъй необходимата за военната индустрия на Германия медь. При разглеждането на Ромъния особено внимание е отдѣлено на обстоятелството, че, въпрѣки дълбокитѣ симпатии на ромънския народъ къмъ Франция, Ромъния се видѣ принудена да се сврърже стопански съ Германия поради неотмѣнната повеля на природнитѣ отношения, на съобщителнитѣ линии и на стопанската структура Когато става дума за българското народно стопанство, авторътъ бърза да подчертае, че то нѣма голѣмо значение за външния пазаръ (следователно и за Германия). Това се отнася обаче за България въ границитѣ на Ньой. Въпрѣки това Зекъ намира за нашия народъ,

най-хубавитѣ думи, които може да бждатъ казани за единъ народъ. Той е
тъй добъръ да ни утешава и съ добро бждеще на нашата държава, като
смѣта, че развитието на индустриалнитѣ култури може да се засили и че
страната изобилствувала съ минерални богатства. Въ сжщность въ ста-
ритѣ предѣли на България вжглищата едва достигаха за мѣстната консу-
мация, а всички други минерални богатства се намираха въ такива малки
количества, че за нѣкакво рударство въ България едва ли можеше да става
дума. Въ прегледа за Унгария се изтъква като особенъ недостатъкъ на
унгарското народно стопанство неравномѣрното разпредѣление на земята,
наличностьта на селски пролетариатъ, а за Гърция се изтъква голѣмото
нарастване на градоветѣ като особено нездраво състояние. Изтъкнати сж
съ пълно право неизмѣримитѣ стопански възможности, които се откриватъ
предъ Турция. Накратко е разгледано народното стопанство и на Словашко.

Следъ като подчертава щастливия начинъ, по който се допълва на-
родното стопанство на Югоизточна Европа съ народното стопанство на
Германия, авторътъ търси да установи пжтищата, по които ще става въ
бждеще търговскиятъ обмѣнъ. Той се спира преди всичко на въпроса за
възможностьта да се използува морскиятъ пжть като най-евтинъ. Зекъ на-
мира, че Балканскиятъ полуостровъ изобилствува съ доста пристанища, отъ
което става ясно, безъ да се казва, че е изключено нѣкакво концентри-
ране на морския трафикъ въ нѣколко пристанища. При това положение на
първъ погледъ, изглежда, като че ли Солунъ загубва своето международно
значение и остава само като пристанище на Македония. Лошото е, че Зекъ
не се спира никакъ на Югоизточна Европа като транзитна земя, при което
именно Солунъ ще има да играе голѣма роля.

Най-подробно се спира Зекъ на Дунавъ като воденъ пжть, при което
става дума и за каналитѣ, които ще могатъ да се направятъ въ връзка съ
тая рѣка. Ако каналътъ Черна-вода — Кюстенджа е нѣщо осжществимо и
проектътъ се разучва доста обстойно, проектътъ за нѣкакъвъ каналъ Мо-
рава — Вардаръ е отъ областьта на чистата фантазия. Между тия две рѣки
се намира 450 м. високъ вододѣлъ и, което е още по-лошо, тъкмо на това
мѣсто не се намира нито една по-голѣма рѣка която би могла да се изпол-
зува. Сжщо така и самото течение на Вардаръ е такова, че би могло да
се използува само при влагането на материални срѣдства, които нѣма да
се рентиратъ. На трето мѣсто Зекъ разглежда желѣзопжтнитѣ съобщения
въ Балканския полуостровъ, като критикува остро направеното отъ баронъ
Хиршъ. Критиката е, струва ми се, прекалено остра.

Като се изключатъ нѣкои малки грѣшки, като тая напримѣръ, че
Стамболийски билъ водачъ на ромънскитѣ земедѣлци, книгата на Зекъ се
чете съ голѣмо удоволствие и е отъ полза за всѣкой, който желае да раз-
бере бждещото развитие на нѣщата въ Югоизточна Европа, тъй като това
развитие е обосновано отъ нѣколко постоянни величини.

Втората отбелязана книга — тая на проф. инженеръ Ото Блумъ —
разглежда Югоизточна Европа и Близкия изтокъ повече отъ съобщително-
техническа гледна точка. Работата му има до голѣма степень видъ на
учебникъ, който обаче е интересенъ и за широката публика, тъй като дава
широкитѣ рамки, въ които се развиватъ и съобщенията на уголѣмена Бъл-
гария. Работата се предшествуви отъ една „история на съобщенията въ

Срѣдиземно море“, следъ което следва едно подробно изложение на съобщителната връзка между Германия и Югоизтока. По отношение на България Блумъ намира за нуждно да изтъкне две особено важни, споредъ него, обстоятелства: 1. Трѣбва да се установи, колкото може по-бързо, връзка между София и Солунъ и 2. Трѣбва да се установи по-тѣсна връзка между Ромъния отъ една страна и България и Сърбия отъ друга страна. Споредъ Блумъ установенитѣ следъ похода отъ априлъ 1941 г. граници сѫ много по-благоприятни отъ съобщително-техническа гледна точка, отколкото по-раншнитѣ. Въ общи черти това е несъмнено така, обаче нѣкои основни препятствия останаха и до днесъ, напримѣръ политическата граница между София и Солунъ, които трѣбвало, както се каза, да бѫдатъ свързани по-тѣсно. Освенъ това и желѣзопѫтниятъ възелъ Нишъ — между София и Скопие — се намира въ Сърбия, а не въ рѫцетѣ на тоя, комуто принадлежи. Като говори за желѣзницитѣ въ България, Блумъ изтъква съ възторгъ строителното дѣло на българскитѣ инженери и дава като образецъ презбалканската линия Търново — Стара-Загора. Втората часть на книгата третира съобщителнитѣ връзки въ земитѣ на Близкия изтокъ, само по-себе много интересна, обаче безъ тѣсна връзка съ България.

Авторътъ на третата книга, г-нъ Ото Лайброкъ, е добре познатъ и у насъ въ България съ книгата си върху „Вчерашна и днешна България“. Той е посещавалъ многократно нашата родина като стопански експертъ. Следъ пропадането на Югославия той написва съ голѣмъ ентусиазъмъ своята нова книга, въ която разглежда историческия развой на отношенията на югоизточно-европейскитѣ народи къмъ народитѣ отъ Западна Европа и Германия. Той констатира, че стопанското спасение на цѣла Югоизточна Европа дойде отъ тѣсното стопанско сътрудничество съ Германия, и то въ момента, когато много други страни още живѣеха подъ влиянието на свѣтовната стопанска криза. Много убедително Лайброкъ отхвърля пропагандата на Англия и нейнитѣ съюзници, споредъ които югоизточно-европейскитѣ държави щѣли да попаднатъ подъ стопанската опека на Германия . . .

Обемистата книга на Лайброкъ се чете съ голѣмо удоволствие и е въ състояние да обясни дори и на специалиститѣ нѣкои много деликатни въпроси.

*Дим. Яранов*ъ

Werner Frauendienst. Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin, 1941 Junker und Dünnhaupt Verlag. 147 стр. 8⁰.

Авторътъ на тая книга е подбралъ много умѣло всички по-важни факти отъ най-новата политическа история на Сърбия и разпадналата се вече Югославия, за да даде възможность на германското общество да разбере по-добре непонятното на пръвъ погледъ поведение на сръбскитѣ политици въ началото на 1941 година. Обстоятелството, че книгата излиза въ много добре известната редица „Издания на Германския институтъ за външнополитически изучвания“ осигурява на тоя трудъ върху „Пѫтя на Югославия къмъ пропастьта“ широко разпространение.

Много правилно забелязва авторътъ още въ предговора, че самата сѫдба на Югославия показва по най-добъръ начинъ вѫтрешната празнота и противоестественость на това създание на договоритѣ отъ парижкитѣ предградия.

Първата глава е посветена на атентата въ Сараево. Предадена е на кратко цѣлата редица отъ атентати въ Босна, които сѫ били извършени преди това и които си приличатъ до единъ по начина на организирането и извършването: нишкитѣ на всички водятъ къмъ Бѣлградъ, който води една необичайна за аналитѣ на последнитѣ вѣкове политика. Днесъ може положително да се докаже, че бѣлградското правителство е знаело не само за всичкитѣ тия атентати, но дори и за подготовката за убийството на престолонаследника Фердинандъ въ Сараево презъ 1914 г. Съ това една сръбска престѫпна военна клика, съ съгласието на сръбското правителство, хвърли свѣта въ първата свѣтовна война. Тя допринесе за временното заличване на Сърбия отъ свѣта. Защото, изтъква Фрауендинстъ, сърбитѣ сѫ опитни четници, обаче не особено добри войници. Обаче победата на Съглашението не само възкреси Сърбия, но и даде граници, които тя никога не бѣше мечтала и които впрочемъ доведоха до нейната провала.

Втората глава представя „История на една изкуствена дипломация". Разказано е първоначално оформяването на Югославия на конференцитѣ въ Парижъ и опититѣ на сърбитѣ да прехвърлятъ дори границитѣ, които имъ бѣха опредѣлени въ диктатитѣ отъ преградията на Парижъ. Така напримѣръ сръбскитѣ войски държаха окупирана до 1921 г. цѣла Северна Албания съ тайното желание да я присъединятъ къмъ кралството си. На протеститѣ на албанцитѣ тѣ отговорили съ окупирането на все нови и нови околии, включително и Тирана. Едва въ края на 1921 г. подъ натиска на великитѣ сили и решенията на конференцията въ Рапало сърбитѣ трѣбваше да изпразнятъ Северна Албания. „Сръбското разширение намѣри граница само тамъ, гдето срѣщна по-силна съпротива или пъкъ бѣ ограничено отъ решенията на великитѣ сили", заключава Фрауендинстъ. Презъ следващитѣ години като особено качество на югославската, т. е. на сръбската политика трѣбва да се изтъкне желанието да се пази придобитото чрезъ образуване на различни локални съюзи подъ опеката на приятелскитѣ ней велики сили. „Малко съглашение", „Балканско съглашение" и други подобни недоносчета сѫ все до голѣма степень плодъ на сръбската изкуствена дипломация. Сѫщата взимаше активно участие и въ всички дѣла на Обществото на народитѣ, основано, за да подържа реда, създаденъ въ преградията на Парижъ.

Характерътъ на югославската дипломация пролича най-добре презъ първитѣ две години на настоящата война. Официално Югославия се държеше напълно на страна отъ конфликта, потайно обаче изпращаше офицери за връзка при щабоветѣ на войскитѣ на Франция и Англия, обещаваше имъ всичко. Въпрѣки обстоятелството, че германското правителство е било въ течение на тия похвати на сръбската дипломация, то е вѣрвало, че разумътъ ще надделѣе и затова на 25 мартъ 1941 г. при присъединяването на Югославия къмъ тристранния пактъ, тя ѝ обеща въ замѣна на това отстѫпването на Солунъ.

Следващата глава се занимава съ преврата отъ 27 мартъ, който не трѣбва да ни очудва, изтъква авторътъ, като се има предъ видъ традицията за дворцови преврати въ Сърбия. Разказана е предисторията на преврата, както и развитието на положението до 6 априлъ, когато нѣщата стигнаха до тамъ, че Райхътъ не можеше повече да търпи и се видѣ принуденъ да започне военнитѣ действия срещу Югославия. Тѣхниятъ край е добре известенъ на всѣкиго.

Най-голѣмъ интересъ представя за българския читатель четвъртата глава „Югославия, карцерътъ за своитѣ народи". Презъ 1913 г. бѣха включени въ границитѣ на Сърбия 800,000 македонски българи, пише Фраеундинстъ, въ 1919 г. още 70,000. Той изброява и другитѣ малцинства и изтъква по много картиненъ начинъ конгломератния характеръ на тая държава. Най-интересни сѫ обаче извадкитѣ отъ разни английски свидетелства за положението на малцинствата въ Югославия. Даденъ е текстуално резултатътъ отъ изследванията на самото мѣсто на английското Фабианъ-Сосайти, публикувани въ 1939 г. подъ заглавие: „Пѫтьтъ на Хитлеръ къмъ Багдатъ." „Всички малцинства, пише въ тая английска книга, страдатъ подъ владичеството на сръбското малцинство и свидетелството, което може да се издаде на Югославия въ това отношение е много лошо. . . На все по-строгитѣ мѣрки на бѣлградското правителство несръбскитѣ народи отговориха съ безогледна опозиция. Правителството отговори на това съ още по-голѣмо потисничество и полицейскиятъ терорь въ Хърватско и Македония, срѣдищата на най-голѣмо недоволство, стана правило". Дадени сѫ извадки и отъ книгата на Ноелъ Бъкстонъ и Леонардъ Лисъ върху „Балканскитѣ въпроси и европейскиятъ миръ", отъ които проличаватъ мѣркитѣ, които сърбитѣ сѫ взели въ Македония, за да я обезбългарятъ. Цитиранъ е и Уйлстонъ Чърчилъ, сегашниятъ английски премиеръ, който въ книгата си върху „Свѣтовната криза", т. II, стр. 461, пише: „дори когато Сърбия при първото австрийско нападение на 1914 г. бѣше къмъ края си, бѣше потрѣбно да държи голѣми войски въ българската область Македония, за да държи въ покорство потиснатото население". Дадени сѫ следъ това подробни данни за положението на училищното дѣло въ Македония по време на турското робство и отношението на сърбитѣ къмъ културния животъ на българското население.

Петата глава разглежда раздвоението въ стопанската политика на Югославия: отъ една страна моралнитѣ и политически задължения спрямо приятелскитѣ сили, отъ друга страна наложителната природна нужда отъ стопанско сътрудничество съ Германския Райхъ.

Въ последната глава е разгледана „държавата безъ култура", като се изтъкватъ многобройни вѫтрешни слабости и напъни, които съвсемъ не сѫ били по силитѣ на малкия сръбски народъ. Разгледани сѫ и опититѣ съ създаването на национална сръбска черква, за да има още единъ инструментъ за посърбяване.

Въ края на книгата е приложенъ меморандумътъ, който бѣ публикуванъ отъ германското правителство на 6 априлъ, когато то се видѣ принудено да започне военни действия срещу Югославия.

Книгата на Фрауендинстъ ще бѫде безъ съмнение много полезна за политическата школовка на всѣки германецъ.

Дим. Ярановъ

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin, 1941, Lühe-Verlag. 129 стр. 8°.

Тая книга излѣзна само нѣколко месеца следъ книгата на Фрауендинстъ. Разглежда сѫщата тема само че съ по-голѣмо задълбочаване въ историята на Сърбия отъ основаването на новата сръбска държава въ началото на миналия вѣкъ до основаването на разпадналата се междувременно Югославия. Изтъкнати сѫ много слаби вѫтрешни и външни страни на тая ефимерна държава, между другото и присѫтствието на много народи и малцинства, както това личи и отъ заглавието на книгата. Особенъ интересъ представя библиографията въ края на книгата. Голѣма часть отъ по-новата цитирана литература е останала и до днесъ неизвестна у насъ.

*Дим. Яранов*ъ

RÉSUMES DES ARTICLES DE LA REVUE

I. Snégarov. L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida-Prespa avant la libération de la Bulgarie (1878).

L'évêché d'Ohrida est très ancien. Il en est fait mention déjà au IV siècle. Situé sur la Via Egnatia, sa ville principale, Lihnida (l'actuelle Ohrida), se trouve en relations avec Salonique et Rome, ces deux grands centres du christianisme. Plus tard, sous le règne du tzar Boris, Ohrida brille d'un éclat incomparable grâce à l'œuvre de saint Clément. Dès lors elle devient un sanctuaire bulgare et a l'honneur d'être choisie pour capitale du royaume de Bulgarie et du patriarcat bulgare qui survécut à la chute de la Bulgarie sous Byzance. En 1767, le patriarcat d'Ohrida fut supprimé par le patriarche de Constantinople Samouïl, mais Ohrida garda jalousement l'esprit et la langue bulgares. I. Snégarov rappelle ici une série de faits qui confirment cette assertion. Quelques prêtres lisaient l'évangile et prononçaient leurs sermons dans leur parler bulgare. Snégarov publie ici une partie d'un tel sermon écrit en caractères grecs. Dans les villages d'Ohrida et surtout à Débertza (au nord d'Ohrida) la langue bulgare écrite fut conservée. Dimiter Miladinov, maître d'école à Ohrida, traduit les textes grecs anciens en bulgare. De même agissent Cousman Chapkarov et quelques autres. A l'époque des luttes pour l'institution d'une Église Nationale, l'évêché d'Ohrida demande le rétablissement de l'archevêché d'Ohrida. En 1869, la communauté ecclésiastique-scolaire d'Ohrida signe des documents portant le titre: Archevêché d'Ohrida. Strouga et Ressène prirent également part dans la lutte pour le rétablissement d'une Église Bulgare indépendante.

V. Doumev. Le parler de Vodène. (Suite du № 3 de la Revue Macédoniene).

L'auteur donne un matériel considérable relatif aux particularités morphologiques et phonétiques du parler de Vodène: l'accent tonique, les formes déclinatoires, les terminaisons des verbes, etc. Il indique, en outre, quelques mots étrangers qui se sont introduits dans ce parler.

Nicolas Mavrodinov. Voyage archéologique en Macédoine.

L'auteur continue son étude des églises de Mlado-Nagoritchino (v. La Revue Macédonienne, t. XIII, fas. 2). Il retrouve les particularités qui caractèrisent l'art des maitrés-maçons qui ont construit ces églises dans l'église détruite du village Grad au sud du Mont Osogovo qui est du XVIII-e s., au monastère de Zémène et dans celui de Rila au XIX s. L'étude détaillée des mosquées datant du XVI-e s. de la ville de Kustendil révèle aussi les particularités de cette école régionale dont le centre se trouvait dans la région de cette ville et qui a continué à travailler pendant plus de trois siècles.

L'auteur étudie ensuite l'église de Staro-Nagoritchino. Il établit par l'examen critique des textes des vies de saint Prochor de Ptchinia que cette église n'a rien à voir avec l'église construite par l'empereur Romain Diogène et dédiée à ce saint, „près du ruisseau" qui est à deux klm. du village de Staro-Nagoritchino. L'église du Romain Diogène devait se trouver dans le monastère de Zabel au Nord-Est du village et sur le bord de ce ruisseau. Il date l'église primitive de Staro-Nagoritchino du début du X-e s. — c'est à dire de l'époque de l'empereur bulgare Syméon et d'après les fondations découvertes par des fouilles dans l'église même (fig. 10) il tente une reconstruction idéale de cette église primitive (fig. 11). Le kral serbe Miloutin a trouve en 1312-13 cette église en partie ruinée et il l'a reconstruite en élevant sur les murs de l'ancienne basilique, qui était sans coupole, une église cruciforme à cinq coupoles. La particularité la plus marquante de l'art de ses architectes sont les poteries peintes en forme de quatre-feuilles qui caractérisent l'architecture de la Bulgarie septentrionale. Ces architectes sont venus ici de la région de Sofia ou de Vidine.

L'auteur étudie à la fin l'église du monastère de Mateïtché. La parement, assez inégal de cette église construite peu après 1356, est tout à fait identique à celui de la tour du monastère de Rila (1335) et des églises sur la Treska près de Skopié (1369). Les architectes de Mateïtché sont venus donc dans la région de Skopié de la région du bassin de la Strouma. L'examen attentif de l'arbre généalogique de la tzarine Hélène, femme de Douchan et soeur du tzar bulgare Ivan Alexandre, qui se trouve dans cette église renferme non seulement le nom de l'empereur byzantin Issaac l'Ange, mais aussi celui d'un moine inconnu du nom de Théoctiste (fig. 19) qui est un des aïeux directs de la tzarine et qui devait être le père inconnu de nom des tzars bulgares Assène I, Pierre et Kaloïan. La dynastie des Assènides était probablement allié par un mariage aux familles byzantines des Comnènes et des Doucas. C'est une des petites-filles de l'impératrice Irène Doucas — femme d'Alexis I Comnène — qui doit avoir été mariée au grand père du tzar Assène I. Irène Doucas était petite-fille du tzar bulgare Samuel et elle appartenait en même temps à la famille Doucas qui prétendait provenir des familles patriciennes de la Rome antique. Ainsi les Assènides étaient-ils considérés comme héritiers légitimés de l'ancienne dynastie bulgare et en même temps de „la noble génération de la ville de Rome."

K. Mirtchev. Lettres de Gotzé Deltchev.

Les matériaux relatifs à l'histoire des luttes révolutionnaires publiés jusqu'aujourd'hui consistent surtout en mémoires. Une très petite partie de la correspondance particulière des révolutionnaires a été mise à la disposition du public. K. Mirtchev publie un nombre considérable de lettres inédites de Gotzé Deltchev, un des plus grands révolutionnaires macédoniens. Ces lettres sont datées des années 1896 — 1901. Elles se rattachent à la période où Deltchev, en qualité de représentant de l'organisation révolutionnaire à Sofia, s'occupait de l'organisation des „canaux" par lesquels étaient envoyés des armes en Macédoine. Ces lettres révèlent l'énergie extraordinaire déployée par Deltchev dans une lutte perpétuelle pour vaincre les obstacles qui menaçaient d'entraver sa tâche.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Ch. Stanichev. Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

Le but de l'auteur est de présenter sous une forme populaire et d'éclairer sous un jour spécial les événements historiques les plus importants. Il soutient que le peuple bulgare descend des Huns et cite, entre autres arguments, le fait que les Bulgares sont mentionnés dans les vieilles chroniques chinoises. Il exagère l'importance numérique de la horde d'Ispérik. D'autre part, son opinion que la conversion au christianisme a été fatale pour les Bulgares est tout à fait erronée. En réalité, l'Eglise bulgare, comme l'auteur le reconnaît pour les temps modernes, a joué un rôle important dans l'affermissement du royaume de Bulgarie.

K. Mirtchev. La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Bibliothèque „Le livre bulgare." № 8. Edité par le Ministère de l'Instruction Publique. Sofia 1942, 86 p. Compte rendu de S. Stoïkov.

La question de l'appartenance nationale des Bulgares de Macédoine repose principalement sur la base linguistique. En 1935, le linguiste serbe le plus en vue A. Bélitch dans la préface de son livre „Dialectes de Galitchik" a exposé dans son ensemble les opinions des savants serbes sur les parlers macédoniens. Du côté bulgare, de suite ont répondu les professeurs A. Sélichtev et L. Milétich. Aujourd'hui le professeur K. Mirtchev examine à nouveau les opinions de Bélitch et fait une analyse critique de toutes les déductions philologiques et historiques. Il est intéressant de suivre l'évolution des opinions de Belitch en ce qui concerne l'appartenance nationale des parlers macédoniens. En 1906 il considère comme purement serbes seulement les parlers macédoniens du nord et comme mixtes ceux du centre. Après la première guerre mondiale, il englobe également les parlers du centre dans le domaine de la langue serbe. Dans le désir de faire passer à tout prix les parlers macédoniens pour serbes, Belitch néglige à dessein certaines fautes linguistiques, par exemple les traits morphologiques, en les déclarant de peu d'importance, et, par contre, fait ressortir quelques autres au premier plan. Bélitch et ses disciples attachent une importance spéciale à *к' г'*, dans les parlers macédoniens, en tant que remplaçants de *tj dj* praslaves. Selon eux *к' s'* sont une preuve incontestable du caractère purement serbe. Cependant une analyse plus attentive du matériel linguistique montre que ces conclusions sont hâtives et erronées. S. Stoïkov fait ressortir que les ћ ђ serbes et les *к' г'* macédoniens sont des consonnes tout à fait différentes. Quand on écoute une langue étrangère on rapporte tous les sons au système de la langue maternelle. Dans la langue serbe *к' г'* n'existent pas; c'est pourquoi les Serbes les relient par erreur aux sons les plus proches ћ ђ et les désignent de cette façon. Quand un mot passe d'une langue dans une autre, il s'adapte toujours au système de cette dernière. Ainsi des mots tels que *К'ерка*, *Кук'а*, *Мег'у*, etc. peuvent être considérés comme des serbismes dans les parlers macédoniens du nord et du centre.

L'ouvrage de K. Mirtchev est destiné à un large cercle de lecteurs. C'est le premier de son genre qui rend abordables pour ceux-ci les questions relatives aux parlers macédoniens et montre éloquemment que la langue est le témoignage le plus important pour la définition de l'appartenance nationale d'une population.

Informations de l'Institut archéologique. Tome XIV. 1949-1942. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov.

Ce tome est consacré au professeur Iordan Ivanov à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire (1872-1942). L'auteur du compte rendu mentionne d'abord les œuvres du jubilaire, puis il expose brièvement le contenu des études insérées dans ce tome: Monuments antiques du littoral occidental de la mer Noire (Skorpil). Monuments antiques (G. Katzarov). Ce tome se distingue par ses nombreuses communications sur des découvertes archéologiques.

Revue du Littoral Egéen. Tome I. 1942, Editée par V. Béchévliev, I. Doùïtchev et D. Iaranov, 1942. Compte rendu de M.

Cette revue a pour but de présenter les études des savants bulgares sur le littoral de la mer Egée. Elle contient, entre autre, les articles suivants: „Le Littoral égéen en tant que notion géographique" de D. Iaranov; „Les liens géographiques entre le littoral égéen et la Bulgarie" d'I. Batakliev; „La colonisation du littoral égéen dans la première moitié du VI siècle" d'I. Douïtchev. La revue contient, en outre, des informations sur des monuments antiques du littoral égéen, des comptes-rendus et une bibliographie.

B. Tzonev. Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume sous la rédaction des professeurs St. Mladénov et K. Mirtchev. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov.

La première édition parue en 1919 est depuis longtemps épuisée. Cet ouvrage étant un manuel indispensable pour les étudiants en philologie, une seconde édition s'imposait.

Les questions traitées sont: la place de langue au mileu des autres langues slaves, le vieux-bulgare et le bulgare moderne, les monuments vieux-bulgares, etc. A cet ouvrage est annexée une bibliographie sur l'histoire de la langue bulgare.

St. Karakostov. Les pionniers de la Renaissance macédonienne. Figures historiques et écrivains. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladénov.

Ce livre rappelle l'ouvrage de feu A. P. Stoilov „Écrivains bulgares de la Macédoine" avec la différence que St. Karakostov commence son étude par Climent et Naoum et non pas par l'époque désignée sous le nom de „la Renaissance". Karakostov parle de la question macédonienne à l'époque de G. S. Rakovsky alors qu'à ce moment-là il n'existait que la question bulgare en général.

Dans ce livre sont insérés les portraits de la plupart des pionniers mentionnés.

E. Pétrovici, Daco-Slava (Extras din „Dracoromania" X. 1943, partea II. 45 p.) Compte rendu de C. Mirtchev.

L'ouvrage du savant roumain E. Pétrovici jette une lumière abondante sur le caractère de la langue slave parlée par les tribus slaves immigrées en Dacie. Cet ouvrage a d'autant plus de valeur que l'auteur s'est limité à l'étude des particularités de l'ancienne langue slave exclusivement en Transylvanie, c'est-à-dire dans la contrée qui, à un certain point de vue, était la plus litigieuse. L'impulsion qui a poussé E. Pétrovici à cette étude est dûe à l'ouvrage du professeur M. Wasmer „Die Slaven in Griechenland" (Berlin 1941). En appliquant les méthodes du savant allemand, E. Pétrovici recherche les particularités phonétiques et morphologiques des noms locaux d'origine slave. Après une analyse consciencieuse de ces noms, il fait ressortir douze particularités linguistiques essentielles qui sont, en réalité, les traits les plus caractéristiques de la langue bulgare.

M-r Petrovici souligne plus loin que la source de l'influence slave a été la même aussi bien pour la Transylvanie que pour les autres contrées roumaines.

L'ouvrage de M-r Petrovici marque une étape importante dans l'étude des liens linguistiques roumaino-bulgares.

Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Leipzig 1939.

Otto Blum. Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. Berlin 1941.

Otto Leibrock. Der Südosten, Grossdeutschland uud das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Iaranov.

Ces trois livres ont pour thème l'Europe du Sud-Est et le futur développement de l'économie nationale de l'Allemagne.

Hans Zeck émet des doutes sur la possibilité d'un développement industriel de l'Europe du Sud-Est, étant donné qu'elle ne dispose pas de capitaux. Il souligne que l'économie nationale de l'Europe du Sud-Est est complétée d'heureuse façon par l'économie nationale de l'Allemagne.

Otto Blum étudie l'Europe du Sud-Est du point de vue des communications et de la technique. Il fait ressortir la nécessité urgente d'un reliement entre Sofia et Salonique et entre la Roumanie et la Bulgarie. Il admire l'œuvre constructive des ingénieurs bulgares et donne en exemple la ligne transbalkanique Ternovo—Stara-Zagora.

Otto Leibrock constate que le salut économique de l'Europe du Sud-Est est dû à son étroite collaboration avec l'Allemagne.

Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de Iaranov.

Dans ce livre sont présentés les faits les plus importants de la récente histoire politique de la Serbie et de l'ex-Yougoslavie. L'auteur rappelle brièvement la série d'attentats en Bosnie qui ont précédé l'attentat de Sarajévo, Il décrit en détail l'assassinat du prince héritier d'Autriche-Hongrie, Ferdinand.

L'auteur parle plus loin de la diplomatie yougoslave qui a montré son vrai caractère dans les deux premières années de la guerre actuelle. La Yougoslavie envoyait secrètement des officiers de liaison dans les états-majors de la France et de l'Angleterre. C'est ainsi que se préparait le coup d'État du 27 mars 1941.

A la fin du livre est annexé le mémorandum publié le 6 avril 1941 par le gouvernement allemand au début de son action militaire contre la Yougoslavie

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Wergehen Jougoslawiens. Berlin 1941. Compte rendu de D. Yaranov.

L'au[illegible]oire de la Serbie depuis la fondation du nouvel État serb[illegible]qu'à la création de la Yougoslavie. Il indique les points faibles de cet État éphémère, L'un de ces points était la diversité des populations et le grand nombre des minorités.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
БИБЛИОТЕКА